QIRIM HALQ MASALLARI

Кримськотатарські народні казки

TILSIMLI YÜZÜK

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken. Bir köylüniñ qarısı hastalanıp öle. Köylü, qızı Ayşeçiknen qala. Ayşeçik ay deseñ, aydan dülber, kün deseñ, künden dülber, merametli ve işkir qız eken. Anasına o pek yanıqlay ve çoq vaqıt ağlap yüre. "Evlensem, belki qarım Ayşeçikke analıq eter", – dep tüşüne köylü. Azmı keçe, çoqmı keçe, köylü başqa qadınğa evlene. Onıñ da Şerfeçik degen qızı bar eken. Şerfeçik erke ve tenbel qız eken. Ögey anası Ayşeçikniñ güzelligine asetlenip, onı sevmey.

Gecelerniñ birinde ögey anası Ayşeniñ babasına ayta:

– Sen Ayşeni dağğa alıp bar ve anda taşlap kel. Taşlamasañ, men onı da, seni de bu evden quvarım.

Ayşeni yuqlay belleseler de, aytılğan laflarnı o eşite.

Saba Ayşeçikniñ babası dağğa odunğa ketmek içün atlarnı arabağa yeke. Ayşeçikni de dağğa çağıra. Ayşe torbaçıqqa fındıq toldura ve arabağa otura. O fındıq aşap qabuqlarını dağ yoluna taşlap-taşlap kete. Dagga kelgen soñ Ayşeçikniñ babası:

– Bar, qızım, sen qızılçıq cıy, men odun keseyim, – dey.

Ayşeçik babasınıñ yanından ketken soñ, babası baltasını terekniñ pıtağına asa da, özü arabağa oturıp evge qayta. Balta ise yelden sallanıp terekke urıp tura.

Ayşeçik, babam daa çalışa dep, qızılçıq cıya bere. Sepeti tolğan soñ terekniñ yanına kele, baqsa, babası yoq. Qorqqanından ağlamağa başlay:

– Taq-taq eter baltaçığıñ, qayda kettiñ babaçığım? – dey.

Baqsa, fındıq qabuqlarını köre. Şu qabuqlarğa baqıp-baqıp, aqşamğace evlerine barıp yete, amma içerige kirmege qorqa ve qapu artında tura da, evden çıqqan seslerni diñley. Babası ökünçnen:

– Şimdi Ayşeçigim ne yapa eken? – dey.

– Baba, men mındam, – dep, Ayşeçik içerige çapıp kire.

Ögey anası daa ziyade açuvlana. Gece aqayına dey:

– Ayşeni yaqın yerde taşlağansıñ, yarın uzaqqa alıp bar, qaytıp kelmesin.

Ertesi künü kene araba yekip yolğa çıqalar. Ayşeçik bir torbaçıq ceviz ala ve yol boyu aşap-aşap qabuqlarını yolğa taşlay. Dağğa kelgen soñ babası qızını muşmolla cıymağa yibere de, özü kene baltasını terekke bağlap qayta.

Sepeti tolğan soñ Ayşeçik kene terekniñ yanına qaytıp kele. Baqsa, terekke asılğan balta yelden sallanıp tura, babası ise yoq. Ayşeçik ağlap:

– Taq-taq eter baltaçığıñ, qayda kettiñ babaçığım? – dey.

Ceviz qabuqlarına baqıp-baqıp evge qayta. Qapu artında diñley.

– Şimdi Ayşeçigim ne yapa eken? – dey babası.

Ayşeçik ise:

– Baba, men mındam, – dep, çapıp kire.

Şu gecesi Ayşeçik pek boldurğanından qattı yuqlay ve ögey anasınıñ aytqanlarını eşitmey.

Saba kene yolğa çıqalar. Bu keresi Ayşeçik bir şey almaga yetiştiralmay. Babası Ayşeni dağnıñ eñ çıtırman, qaranlıq yerine alıp bara da, bürülgen cıymağa yibere. Qızçıq babasınıñ sözüni diñlep dağ içine kete.

Sepeti tolğan soñ, balta sesine qaytıp kele ve babasınıñ kene ketkenini añlay. Ayşeçik kene:

– Taq-taq eter baltaçığıñ, qayda kettiñ babaçığım? – dep, ağlay ağlay yol qıdıra, amma tapıp olamay.

Qaranlıq olğance dağda yüre. Soñ uzaqta bir yarıq köre. Şu yarıqqa taraf kete ve bir evge kelip çıqa. Evniñ qapusı açıq eken. İçerige kire. Baqsa, set üstünde bir qartbaba yata. Bu Hızır dede eken.

– Selâm aleyküm, qartbaba. Aqşam şerifleriñiz hayırlı olsun, – dey de, qartbabanıñ yanına barıp qolunı öpe.

– Hoş keldiñ, qızım. Kelgeniñ ne güzel oldı, hastalandım, alım yoq. Ya sen bu qaranlıq dağnıñ içinde ne içün bir özüñ yüresiñ?

Ayşeçik başına kelgen allarnı Hızır dedege ayta.

– Öyle olsa, qal mında, menim qızım olursıñ, – dey.

Ayşeçik Hızır dedede qala ve oña yardım ete: aş pişire, ev cıyıştıra, çamaşır yuva. Hızır dede ise tez künler içinde tüzele.

Künlerniñ birinde Hızır dede Ayşeçikniñ bir şeyge muğayıp yürgenini köre ve:

– Ne oldı ya, qızım? Yoqsa alıñ yoqmı? – dep soray.

– Yoq, qartbaba, sağlığım yahşı amma, babamnı sağındım, – dey Ayşeçik.

Hızır dede Ayşeçikniñ eline örnekli dülber qutuçıq ve yüzük bere de:

– Öyle olsa, bar, babañdan bir haber alıp kel. Bu yüzükni yerge tığırlatsañ, o saña qaytmağa yol körsetir, – dey.

Ayşeçik Hızır dedenen sağlıqlaşa ve yüzükni yerge yuvarlata. Yüzük yuvarlana-yuvarlana kete, Ayşeçik ise artından çapıp doğru evlerine kelip çıqa.

Quvana, babasını quçaqlay, olıp keçkenlerni ayta. Ögey anası da deñişken, çünki özüniñ qızı oña iç yardım etmey eken. Ayşeçik kelgeninen, oña iş buyura.

Ayşeçik yüzükni qutuçıqqa qoya. Ufaq qutuçıq balaban sandıqqa çevirile. Baqsalar, içi çeşit türlü urbalar, basmalar, ayaqaplar ve qıymetli ilvanlar tolu. Bu zengilikni körgen ögey ana pahıllıqtan özüne kene yer tapamay. Aqayına öz qızını da dağğa alıp ketmege mecbur ete.

Dağda Şerfeçik fındıq aşay-aşay yüre. Qaranlıq tüşken soñ yarıqnı köre de, şu tarafqa kete. Evçik yanına bara, qapunı açıp kire ve anda set üstünde yatqan Hızır dedeni köre. "Ayşe aytqan qart budır", dep tüşüne o, ve qartbabağa selâm bile aytmayıp, birden emir ete:

– Serilip yatqance, maña tez-tez bahşışlar taqıştırıp ber, – dey.

– Hoş keldiñ, qızım. Kelgeniñ yahşı oldı. Hastalandım, maña yardım et, – dey Hızır dede.

– Ay seni, tekesaqal qart, maña daa iş buyurasıñmı? Ayttım da saña, men mında bahşış almağa keldim, çalışmaq içün degil, – dep cekire Şerfeçik.

– Men Ayşeniñkinden de zengin ciyez isteyim: altın pullu fesler, altın nağışlı şallar, yipek anterler.

– Toqta, toqta, qıçırma, qazanğanıñnı alırsıñ, – dey Hızır dede ve qolunı dolapqa uzatıp bir qutuçıq ala.

– Mına saña bahşış, mına saña yüzük. Evge kelgen soñ yüzükni qutuçıqqa qoy, bahşışıñnı alırsıñ, – dey Hızır dede ve qutuçıqnen yüzükni Şerfeçikke bere.

Şerfeçik evge kele. Sabırsızlıqnen yüzükni qutuçıqqa taşlay. Bir ande qutuçıq balaban sandıq ola. Ana-bala pek quvanalar. Sandıq içine baqsalar, andan baqalar atılıp çıqalar ve özenge taraf sekiriklep keteler.

İşte, Ayşeçik özüniñ işkirligi, merametligine köre, Şerfeçik ise öz tenbelligi ve tabiatsızlığına köre bahşış alalar.

ALTIN ALMA

Evel zamanda, zengin bir padişa uzaq bir memleketten altın alma teregini ketirip oturta. Terek altı-yedi yıldan soñ meyva berip başlay. Lâkin terek yılda bir alma bere, o da endi sarardı, yarın üzermiz degende yoq ola.

Qaç yıllar böyle keçe. Amma padişa bir kere bile almanıñ bereketini alıp olamay. Padişanıñ üç oğlu bar eken. Bir kere, alma quvamına kelgende, padişa büyük oğlunı yanına çağırıp:

– Oğlum! Sen yahşı silâlan, atına min de, bağçağa bar, altın almanı qaravla, yoqsa onı kene ğayıp etermiz, – dey.

Oğlu silâlarını taqıp, atına mine ve bağçağa kete. Bütün gece at üstünde altın alma tereginiñ etrafında yüre, lâkin tañ maalinde pek yuqusı kelip, at üstünde beş-on daqqa yuqlay. Közüni açsa, alma yoq. Başını aşağı asıp, evge qaytıp kele. Babasına meseleni olğanı kibi ayta. Baba pek efkârlana.

Ertesi yılı alma kene ola. Üzmek vaqtı kelgende, ekinci oğlu silâlanıp, atına minip kete. Almanı hırsızlamaq istegen kişi terekke çıqmağa mecbur. Öyle olğanda, terekniñ etrafını tikenlernen sarmaq kerek dep, çoqtan-çoq tikenler ketirip, terekniñ etrafında yüksek qora yapa ve özü yatıp yuqlay.

Saba açıla, yigit turıp baqsa, tikenler tura. Olarğa kimse toqunmağan. Amma terekte alma yoq. Bu oğul da başı aşağı, evge qaytıp kele.

Padişa pek açuvlana. “Bir almanı qorçalap olamadıñız”, – dep ata-tuta. Bir yıl daa keçe. “Endi almanı qorçalamağa başqa işançlı adam yollamasam olmaycaq”, – dey. Bunı eşitken kence oğlu:

– Yoq, baba, bu yıl almanı qorçalamağa men ketecegim, – dey. Padişa:

– Yoq, oğlum, ağañlar bir şey yapamadılar, sen ise yaşsıñ, qaç yıldan berli altın almanı ğayıp etemiz, bu sefer becerikli bir adam yollap, almanı alıp kelmek kerek, – dey.

Oğlu babasına:

– Siz meni pek sevem deysiñiz, amma sevmeysiñiz, – dey. – Sevseñiz neçün altın almanı ketirmege meni yollamaysıñız?

Aqiqaten de, padişa kence oğlunı pek seve ve onıñ sözünden çıqmay edi.

– Aydı, oğlum, añlaşıldı, almanı bu yıl da almaycaqmız, – dey. – Bar, sen de bir alma ğayıp etip kel!

Vaqtı-saatı kele. Kence oğul silâlanıp, atqa mine, bağçağa barıp, terekniñ etrafında aylanıp yüre. Tañ maalinde onı da yuqu basa. Yuqunı qaçırmaq içün, qılıçını çıqara, bir parmağını az-buçuq kese, yaranıñ üstüne tuz sepe, onıñ accısı yuqunı qaçıra, saba yarıqlap başlay. Kence oğul közüni terekten almay, baqıp tura. Bir daa baqsa, kökten terek üzerine bir bulut yaqınlaşa. Bulutnıñ içinden bir qol çıqa. Uzanıp altın almanı üze, şu arada kence oğul tüfeknen qolnı közlep ata. Qol bulutqa kirip ketse de, qanı aqa-aqa kete, kence oğul da onıñ peşinden kete. Küneş doğa, köterile, kence oğul evge qaytıp kelmey. Ağaları atlarına minip, qardaşını qıdırıp keteler. Bağçağa keleler. Ne qardaşları bar, ne de alma. Terek astında qan köreler. Qan tamlap ketken tarafqa keteler. Atlarını aydaştırıp, kenceniñ artından yeteler, kence ağalarını körip, toqtay.

– Neçün keldiñiz? Qaytıñız! – dey. – Men duşmannı yaraladım, şimdi peşinden ketem. İşniñ astından özüm çıqarım. Siz qaytıñız.

Ağaları ondan büyük olıp, bir iş becaralmağanlarından utanıp, keri qaytmağa istemeyler. “Yoq, biz seniñnen beraber ketip, saña yardım etmek kerekmiz”, – dep, kencenen keteler.

Aqşam yaqınlağanda, qan izi teren quyuğa tüşkenini sezeler. Kence ağalarına:

– Men bu yerde qaravlap turayım, siz qaydan olsa da, eñ azdan yigirmi qulaç yip tapıp ketiriñiz, – dey.

Ağaları ketip, köyden yip ketireler. Üyken oğul yipni beline bağlay ve "quyuğa meni yiberiñiz" – dey. Yibereler. Quyunıñ yarısına tüşmezden evel:

– Çıqarıñız meni! Yandım! – dep qıçıra.

Onı töpege çekip çıqaralar.

– Quyu içinde pek sıcaq, çıdamaqnıñ çaresi yoq, – dey o.

Ekinci ağası:

– Meni yiberiñiz, – dey.

Quyuğa onı tüşüreler. On qulaç keçe, o da:

– Meni mından çıqarıñız, – dep qıçıra. Onı da çekip çıqaralar. Yipni beline kence oğul bağlay.

– Belki men de, dayanamay, qıçırırım, lâkin qulaq asmañız, qana yiberiñiz meni. Siz şu yerde beklep turuñız, – dep quyuğa tüşe.

Yigirmi qulaç yip bite, ayağı yerge tiye, büyük bir mağara boyu kete. Baqsa, bir qapı... onı açıp, içerige kire. Dünya dülberi bir qız nağış nağışlap otura.

– Menim duşmanım qayda? – dep soray oğlan.

– Bilmeyim, – dey qız. – Bilse, qardaşım bilecek, biraz daa ketseñiz, onıñ odasını körersiñiz, – dey. Biraz daa kete. Odanı tapıp, içerige kire. Közlerni qamaştırıcı dülber qız, elinde altın alma, onıñnen oynap otura.

– Menim duşmanım qayda? Maña onı kösteriniz, – dey kence.

– Bilmeyim, dey qız. – Bilse, qardaşım bilecek. Ondan sorañız.

Yanaşada onıñ odası.

Kence oğul kete. Odanı tapıp, içerige kire. Baqsa, aynıñ on dörtü kibi güzel bir qız, elinde altın alma... onı töpege atıp-tutıp, oynamaqta.

– Menim duşmanım qayda? – dep soray kence oğlan.

Qız yigitni körip, ayrette qala.

– Siz mında nasıl keldiñiz? – dey. – Bu, üç başlı devniñ vatanı. O, şimdi yaralanıp keldi, yuqlay. Uyansa, sizni parça-kesek eter. Tez bu yerden ketiñiz! Biz, üç apte-qardaş qızlarmız. Dev bizni özüne esir aldı. Yalvaram sizge, tez mından qaçıñız, özüñizni telef etmeñiz. Devni öldürmek mümkün degil. Onı qırq parça etseñ de, ölmey. Kene yaşay...

– Güzel qız, yalvaram sizge, maña yardım etiñiz, bir şey etip, onıñ ölüm sırını biliñiz. Men onı öldüreyim, sizlerni de bu azaptan qurtarayım. Devniñ yanına barıñız. Ökür-ökür ağlañız. O, "ne içün ağlaysıñ" dep sorar, siz oña, "canım duya, birisi kelip, sizni öldürecek, siz ölseñiz, men sizsiz nasıl yaşarım" deñiz. O, belki sizge özüniñ ölmezlik sırını açar.

Qız bara. Dev uyanğan. Raatlanmaqta eken. Qız devniñ ögünde ağlap başlay. Dev:

– Saña ne oldı, canım, ne içün ağlaysıñ? – dep soray.

Qız:

– Soñki vaqıtlarda mende bir qorqu peyda oldı. Sanki birisi kelip sizni öldürecek. Men sizsiz nasıl yaşarım, – dey.

– Sen raatsızlanma, dünyada meni öldürecek quvet yoq, çünki men canımnı yanımda alıp yürmeyim, – dey dev. – Bu sırımnı tek saña aytam, bundan kimseniñ haberi olmasın. Menim canım mağaranıñ aqırında, bir odada teşikli sandıq içinde bir gögercin olıp tura. Ne vaqıt o gögercinniñ başı kesilir, o vaqıtta men ölerim. Onı kim yapıp olacaq? Bu mağarağa kimse kirip olamaz, Meni

öldüramaz. Sen qasevet etme, yaşağanıñ kibi şeñ yaşayber. Men seniñ canıñ istegen şeylerni ketirem ve ketirecegim.

Qız kelip, bu laflarnı kence oğlanğa ayta. O, aman mağaranıñ aqırındaki odanı tapa. Sandıqnı urıp parlay. Gögercinniñ başını kesip ata, dev ise yataq odasında ölip qala. Kence oğlan qızlarnı quyuğa ketire. Büyük qıznıñ belinden bağlap, töpege – büyük ağasına:

– Bu seniñ qısmetiñ. Çek! – dep qıçıra.

Ekinci qıznıñ belinden bağlay da, küçük ağasına:

– Çek ağa, bu seniñ qısmetiñ! – dep qıçıra.

Niayet, yipni kence qıznıñ beline bağlaycaqta qız:

– Töpege başta siz çıqıñız, soñ meni çıqarırsıñız, yoqsa, ağalarıñız meni körseler, sizni mından çıqarmazlar dese de, kence oğlan:

– Yoq, olar menim doğmuş ağalarım. Böyle iş yapmazlar, – dep yipni qıznıñ beline bağlay ve:

– Çekiñiz! Bu da menim qısmetim, – dep qıçıra.

Ağalar qıznı töpege çekip çıqaralar. Onıñ dülberligine şaşıp, seyir etip qalalar. Eki ağa aman muşavere eteler: "biz onı yuqarığa çıqarsaq, özüniñ yapqan qaramanlıqlarını babağa aytır, bizni mashara eter. O sebepten, qardaşımız quyuda qalmaq kerek. Biz babamızğa: hırsıznı taptıq, onıñnen uruşqanda qardaşımız öldi, dermiz. Babamız oña inanır", deyler. Qızlarnı da babağa öyle demege mecbur eteler. Evge qaytıp keleler. Baba:

– Menim kencem qayda? – dep soray.

Üyken oğulları ağlamsırap:

– Altın almanı hırsızlağan üç başlı dev... özü mağarada yaşay. Üçümiz de onıñnen uruştıq, şu vaqıta qardaşımız elâk oldı. Biz devni öldürdik. Bu qızlarnı da azat ettik. Dev bu qızlarnı hırsızlap alıp ketken, mağazada tutmaqta edi, – deyler.

Padişa sevimli oğlu elâk olğanına pek ıncına, ağlay-sızlay, başını qayda uracağını bilmey. Onıñ içün yas tuta. Bu yaqta kence oğlan,

ağalarım yipni yiberecekler dep, çoq beklese de, quyu tübüne yip tüşmey. Qız doğrusını aytqan eken.

– Ne içün men onıñ sözüni diñlemegen ekenim, – dep efkârlana.

Lâkin endi keç ola. Qaytıp mağarağa kele, onı yahşı etip közden keçire. Bir qapını açıp, içerige kire, baqsa, bir aq saqallı adam dünyada körülmegen dülber bir qara atnı temizlemekte. O, kence oğlannı körip, şaşıp qala.

– Oğlum, sen bu yerge nasıl kirdiñ? Mında altı adamdan başqa kimse ayaq basqanı yoq. Eger seni dev körse, şu daqqada parça-parça eter, – dey.

Kence oğlan külümsirey.

– Men devni öldürdim, mağaradaki qızlarnı yer yüzüne çıqardım, lâkin özüm mağarada qaldım. Maña siziñ yardımıñız kerek, mından çıqmaq içün quyudan başqa yer barmı? Onı aytıñız, – dey.

Qart:

– Biz mında üç ağa-qardaşmız, – dey. – Bilse eñ küçügimiz bilecek, çünki o devnen bir qaç kereler avğa bardı. Yanaşa odada ortancı qardaşımız yaşay. Bar da, ondan sora, o saña kencemizniñ odasını kösterir.

Yanaşadaki odağa kire. Onda saçı-saqalı ösken adam kümüş tüslü bir atnı temizlep tura eken. Bu da tanış olmağan adamnı körip, şaşıp qala. Devniñ öldürilgenini eşitip, pek sevine. Soñra qardaşınıñ odasını köstere. O, altın tüste dülber atnı temizlemekte ola. Kence oğlan onıñnen selâmlaşa. Olıp keçken vaqialarnı ayta. O da, devniñ öldürilgenini eşitip, pek quvana ve:

– Men mağaradan çıquv yolunı bilem, – dey.

Ağalarını toplap, episi birden mağaradan çıqalar. Kence oğlan olarğa, artıq azat ekenlerini bildire. Saqallı ağa-qardaşlar sevineler. Kenceniñ betinden-közünden öpeler.

– Oğlum! Sen bizge büyük eyilik yaptıñ, bizni dev esaretinden qurtardıñ, biz de saña bir yahşılıq yapmaq kerekmiz. Biz peri nesilindenmiz. Qolumızdan er türlü iş kele. Qana, ayt, ne istegiñ bar, – deyler.

Kence:

– Sağ oluñız, şimdilik başqa istegim yoq, – dey.

– Öyle olsa, biz saña saqallarımızdan birer tel bereyik, saña yardım kerek vaqıtta angimizni çağırmaq isteseñ, saçnı yaqarsıñ, şu daqqada seniñ yanında olurmız ve ne istegiñ olsa, onı yerine ketirirmiz, – deyler.

Kence saçlarnıñ üçüni üç cebine saqlay, sağlıqlaşıp, öz evine kete. Yolda bir çobanğa rastkele. Pek aç olğanından, çobanğa bir altın berip, qana, bir qozuñnı soysa, aşayıq, dey. Çoban aman bir semiz qozunı soyıp, qavura, bu arada kence oğlan qozunıñ qarınını temizlep, ondan özüne bir taqiye tike de, başına kiye. Sanki bir taz oğlan ola. Soñra çobanğa özüniñ qıymetli urbasını berip, çobannıñ urbasını alıp kiye, sağlıqlaşıp şeerge taba yol ala.

Azmı kete, çoqmı kete, ahır soñu şeerge kelip yete. Taz bala olıp kelüvden maqsadı – ağalarınıñ ne işnen oğraşqanlarını bilmek edi. Çoq vaqıt iş qıdırıp yüre. Kimse kenceni işke almay. Yüre-yüre, taz balanıñ urbaları kir-kifos ola. Körgen adam ondan igrene. Niayet, qart bir nalband onı tamaq toqluğına körük çekmege ala.

Bir kün dellâl şeer soqaqlarına çıqıp, cuma künü padişanıñ üyken oğlu evlenecegini, bu sebepten er kes meydanlıqta toplanmaq kerekligini bildire.

Niayet, cuma künü de kelip yete. Nalband qart toyğa ketmege azırlana ve oğlanğa:

– Aydı, oğlum, meydanğa barayıq, toynı seyir eteyik, – dey.

– Yoq, baba, – dey kence, – menim urbalarım yaramay, özüm de tazım. Meni er kes küler. Siz barsañız, körgenleriñizni maña da aytırsıñız, men de barıp körgen kibi olurım.

Qart kete. Taz oğlan aman şeer kenarına çıqa, mağarada qara atnı baqqan qartnıñ saqal telini yaqa. Şu daqqada ögünde qart peyda ola.

– Ne istegiñ bar, oğlum? – dep soray qart.

– Sizniñ mağaradaki qara atnı, em de oña yaraşacaq urba ve silâ isteyim, – dey kence.

– Baş üstüñe, oğlum! Şimdi... – dep qart ğayıp ola.

Eki daqqadan soñ bu istek eda oluna. Oğlan aman kiyine, quşana, atqa minip, meydanğa kele.

Adet mücibi, kelinni yüksek bir yerge oturta ekenler. Kiyev atqa minip, qıznı kösterip, işte, cemaat, men bu qızğa evlenem, eger kimniñ de bu qızğa göñlü olsa, çıqsın meydanğa, der eken.

Kiyev şu sözlerni aytqanınen, qara atlı yigit meydannıñ ortasına çıqa. Er kes taaciplene. Padişanıñ oğlu bu yigitke oq ata. Kence bir usulını tapıp, oqtan qurtula. Nevbet kenceniñ özüne kele. O, toqal uclu oq atıp, ağasını yaralay. Ağası attan yıqıla. Şu arada kence közden ğayıp olıp kete. Ketirip urbalarını ve atını saibine teslim ete. Özüniñ urbalarını kiyip kelip, tükânğa kirip otura. Çoqqa barmay nalband qart da kele.

– Ey, oğlum, bugün dünyada iç körülmegen iş oldı. Barğan olsañ, öz közüñnen körer ediñ, – dey qart.

– Ne oldı ya, baba? – dep soray kence.

– Ne olacaq, dünyada padişa oğluna qarşı çıqqan adam olmağan edi, bugün qara atqa mingen bir yigit çıqtı. Padişanıñ oğlunen oq atıştılar. Padişa oğlunıñ bir etken hayırı olsa kerek, qara atlı oğlan oña oqnıñ toqal ucunen attı, padişa oğlu attan yıqıldı. Eger süyrü

tarafınen atqan olsa, o yerde olsa, o yerde öldürecek edi. Özü de yıldırım kibi közden yoq olıp ketti, – dey qart.

Toy bir afta devam ete. Ekinci aftası dellâl kene qıçıra:

– Ögümizdeki cuma künü padişanıñ ekinci oğlu evlene, onıñ toyuna bütün şeer ealisi davet etile, – dey.

Cuma künü daa kele. Padişa, şu yigit kene kele bilir dep, meydannı çoqtan çoq atlı askerlernen sarıp ala. Yigit kelse, onı yaqalaycaqlar.

Nalband bu defa oğlanğa çoq yalvara, "yür, barayıq, belki şu yigit kene kelir, sen de körersiñ" dese de, "yoq baba, men bu qıyafetnen barıp, özümni küldürtmem, siziñ körgeniñiz maña da olur" dep, ketmey.

Qart kete, oğlan kene şeer kenarına çıqa. Ekinci, kümüş tüslü atnı baqqan qartnıñ saqal telini yaqa. Qart yetip kele. Ondan şu atnı ve oña lâyıq urbanen silâ istey. İstegen şeyleri deral azır ola. Kence kiyinip, meydanğa yaqın bir aralıqta gizlenip tura. Padişanıñ ekinci oğlu qorqa-qorqa meydanğa çıqa.

– Men şu qızğa evlenem, menden başqa oña göñlü olsa, çıqsın meydanğa – degeninen, taz oğlan atına bir qamçı ura.

At bir sıçrağanda askerlerniñ başları üstünden keçip, kence ağasınıñ ögünde peyda ola. Ağası onı közlep oq ata. Lâkin kence atnıñ astına aylanıp, oqtan qurtula. Özü ise toqal uclu oq atıp, ağasını yaralay. Ağası attan yıqıla. Kence ise yıldırım tezliginen qaçıp kete. Padişa askerleri onıñ atınıñ ayaqları astındaki toznı körip qalalar.

Kence atnı ve urbalarnı saibine teslim etip, özüniñ cartı urbasını kiyip, tükânına kelip otura. Qart kele.

– Ey, oğlum, bugün başqa bir yigit kümüş kibi yıltırağan at üstünde keldi, urbaları deseñ, közlerni qamaştıra edi. O da padişanıñ oğluna toqal uclu oq atıp yaraladı. Kiyev attan yıqıldı.

Padişa askerleri bunı da tutamadılar, yıldırım tezliginde qaçıp ketti, – dey.

Artıq nevbet üçünci qızğa kele. Onı qomşu padişanıñ oğluna nışanlağanlar. Toy künü tayin oluna. Dellâl kene de şeer boyu yürip, toyğa çağıra, keçken toylarda mecül yigitniñ yapqan işleri bütün memleketke dağıla. Bu soñki toyğa o qadar çoq adam toplana ki, meydanğa sığmay. Qart taz oğlanğa:

– Aydı, oğlum, bu, padişanıñ soñki toyu, barayıq, sen de bir seyir et, belki şu yigit kene kelir, sen de körersiñ, – dese de, taz oğlan kene, "yoq baba, men barmayım, siz barıñız. Kelgen soñ maña aytırsıñız, men de körgen kibi olurım", dey.

Qart kete, taz oğlan aman şeer çetine çıqa ve mağarada altın atnı temizlegen qartnı çağıra. Atnı ve oña kelişken urbanen silâ azırlap bermesini istey. Qart onıñ istegini yerine ketire, oğlan kiyinip quşanıp, meydanğa kele. Meydan üç sıra askerlernen sarılğan. Kiyev at üstünde meydanğa çıqa. "Men şu qızğa evlenem. Menden başqa bu qızğa kimniñ de göñlü olsa, ortağa çıqsın" degende, kence oğlan atına bir qamçı ura, at askerlerniñ üstünden atlap, meydannıñ ortasına çıqa. Kiyev oña oq ata, kence çabikliknen kene atnıñ astına aylana, oqtan qurtula. Aman kevdesini doğrultıp, kiyevge öyle küçlü oq yibere ki, köküsinden kirip, arqasından çıqa.

Askerler altın tüs atnıñ üstündeki kişini tutmaq içün meydannı sarıp alalar. Kence doğru padişanıñ ögüne barıp, atından tüşe, tiz çökip, sağ elini sol köküsi üstüne qoyıp, başını ege. Baba onı tanıy. Ekisi quçaqlaşalar.

– Ya, oğlum, ağalarıñ seni mağarada duşman qolundan şeit ketti dediler de, sen ise sağ-selâmetsiñ, – dey.

– Sağ-selâmetim baba! Men duşmannı yaraladım, soñra öldürdim. Üç qıznı ebediy esirlikten qurtardım. Ağalarım meni ölümge maküm etip, mağarada qaldırdı, sevgen qızımnı alıp

kettiler. Şu qız bugün başqasına qocağa çıqmaqta. O sebepten men kiyevni öldürdim. Men öz küçümnen azat etilgen qızğa evlenmege isteyim, men onıñ içün canımnı ayamadım, – dey kence oğul.

Padişa büyük oğlanlarınıñ kencege yapqan fenalığına pek açuvlana. Olarnı darağaçqa astırmağa istey. Kence razı olmay.

– Yoq, baba, olar siziñ oğullarıñız, menim ağalarım, – dey. Olarnı darağaçqa astırmañız! Elbette, ağalarımnıñ yapqanı pek ağır cinayet, lâkin olarnı astırsañız, ondan özüñiz ve padişalığıñız ne fayda körecek? Yoq, baba, siziñ padişalığıñızda kimse asılmasın ve kesilmesin.

– Ya qanun? Tertip? Nizam? Bular olmasa, adamlar biri-biriniñ ğırtlağını kemirip bitirirler, – dey baba.

– Qanun, tertip, nizam... ceza degen şeyler olsun. Öldürüvler olmasın.

Baba susa. Çoq tüşüne. Soñra oğlundan:

– Şimdi menden istegiñ ne? – dep soray.

– Menim istegim qızğa evlenüv! – dey kence. Şu künü meydanda kenceniñ toyu ola.

ALTINBAŞNEN HIYARBAŞ.

Aman-zaman ekende,
Evel zaman ekende,
Qazalatorğay qadı ekende,
Hannıñ qızı cadı ekende,
Baqa berber ekende,
Suvsığır hamamcı ekende.
Qaplı-quplı baqalar qanatlandı uçmağa,
Deñizdeki balıqlar kira tuttı köçmege,
Aqmescitniñ minaresi egildi
Salğırdan suv içmege...
Men teşik qazandan et suvundan qapam,
Toyıp-baqıp, sizge çapam,
Aytam, aytam,
Qulağıma bir-eki söz ekem,
Ağızımdan masal çekem.

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir aqaynıñ qarısı ve bir de qızçığı bar eken. Bu, ay deseñ aydan, kün deseñ künden dülber eken. Mal degende, olarnıñ yalıñız bir buzavçıqları bar eken.

Kel zaman, ket zaman, bu qızçıq bayağı bir yaşlarına kele. Qız çağına keldi degende, anası hastalana. Qız yana-küye, lâkin ecelge çare olurmı! Anası aqayını çağıra da, vasiyetini ayta:

– Men ölgen soñ, qızçığımnı elge hor etme, buzavçığımıznı oña ber, – dey.

Çoqqa barmadan qızçıqnıñ anası öle. Babası, apayınıñ vasiyetini tutıp, buzavnı qızına bere. Lâkin qızçıq anadan öksüz qalğanına ökünip:

– Ev qadınsız olmaz. Qızım da anasını sağınıp ağlay, evlensem belki efkârı çezilir, – dep tüşüne.

Şay dey de, qızı olğan tul bir qadınğa evlene. O, pek yaramaz bir qadın eken. Öz qızını seve, saya, kiyindire, iç bir türlü iş yaptırmay. Ögey qıznıñ şay dülber olğanını pahıllap, onı er kün kötekley, horlay,

aç tuta, bütün pis işlerni oña buyura. Qızçıq kündüzleri buzav otlata, yün işley, aqşamları da boş turmay.

Böyleliknen eki yıl ötip kete. Bütün köyniñ halqı qızçıqnı acıy. Qızçıqnıñ alını babası köre, amma ne yapacağını bilmey. Apayı onı da qorquza.

Bir kün qızçıq saba erte turıp, qoluna urçuğını ala ve buzavçıqnı otlatmaga alıp kete. Kete-kete bir özenniñ yanına barıp toqtay. Qızçıq oylanıp turğanda, öz anasını hatırlay da, inci kibi yaşlar tökip, ağlamağa başlay. Birazdan yuqlap qala Buzav ise, otlay-otlay, özenniñ obir tarafına keçe. Qızçıq, közlerini açqanınen, buzavçıqnıñ uzaqlaşqanını körip, onı qaytarmağa istey. Lâkin özenden keçeyatqanda urçuğı suvğa tüşip kete. Ögey anasından körecek cezasını tüşünip, daa ziyade ağlamaga başlay. Özenniñ yanında bir qartanayçıq yaşay eken. Qartanay qızçıqnıñ ağlaganını eşitkeninen, onıñ yanına kele de:

– Ne içün ağlaysıñ, qızçığım, saña ne oldı? dep soray.

Qızçıq közleriniñ yaşını sürtip:

– Nege ağlamayım, – dep cevaplana, – men er kün buzav baqam, urçuqnen yün işleyim. Buzavçığım özenniñ o yağına keçken, barıp qaytarayım degende, urçuğım suvğa tüşip ketti, şimdi evge barsam, ögey anam, kim bile, ne qadar kötekler.

Qartanay bu qızçıqnı pek acıy.

– Ağlama, qızım, – dey, – men seni bahıtlı eterim. Sen otur da, menim başımnı baq. Men biraz yuqlayım. Başımnı baqqanda, ondan aq suv, soñ yeşil suv aqar, bu vaqıt meni uyantma. Sarı suv aqqanda meni uyantırsıñ. Añladıñmı, qızım?

Qızçıq:

– Añladım, qartanay, – dey de, onıñ başını baqmağa başlay.

Qartanay yuquğa dala. Qartanaynıñ başından aq suv, soñ yeşil suv aqa, qızçıq onı uyantmay. Sarı suv aqqanda uyanta. Qartanay şu sarı suvnen qızçıqnıñ başını yuva ve yavlıqnen bağlay.

– Qızım, saqın başıñnı çezme, qayda yuvdılar dep sorasalar, aytma, – dep tenbiyeley.

Küneş qona başlağanda qızçıq qorqa-qorqa evlerine qayta. Ögey anası, qıznıñ qolunda urçuğı olmağanını körip, ondan sorap bile

oturmay, qızçıqnı köteklemege başlay. Gecelerniñ birinde, er kes yuquğa dalğan bir vaqıtta, ögey ana uyana da, körgenlerine şaşıp qala: qaranlıq evniñ içi, nedendir yarıqlana eken. Atılıp tura ve ögey qızınıñ yanına bara. Baqsa, ne körsin, qızınıñ saçları altın tellerge çevirilgen.

– Tez ayt, qayda oldıñ, seniñ başıñnı kim böyle yaptı? – dep, onı köteklemege başlay.

Zavallı qızçıq, ne yapacağını bilmegeninden, aytmağa mecbur ola:

– Özen yanında bir qartanayçıq yaşay. O, menim başımı sarı suvnen yuvıp, yavlıqnen bağladı. Saçlarımnıñ yıltırağanı da şunıñ içün olmalı.

Bu sözlerni eşitken ögey ana saba açılmasını dört köznen bekley. Saba açılğanınen qızını uyanta da, işniñ aslını oña añlata:

– Diqqatlı ol, qartanaynı sarı suv kete başlağanda uyant, – dep tenbiyelep ala.

Ögey ananıñ qızı buzavnı aydap, özen yanına alıp bara ve tıpqı anasınıñ degeni kibi yapa: özenden atlaycaq olıp, urçuğını eñqastan suvğa tüşüre de, soñ esalet ağlamağa başlay. Bu vaqıt qartanay peyda olıp:

– Ne içün ağlaysıñ, qızım? – dey.

Qız:

– Nege ağlamayım, urçuğım suvğa tüşti. Ögey anamdan qorqam. Şimdi evge barsam meni, kim bile, nasıl kötekler, – dey.

Qartanay qızınıñ ayneciligini añlap:

– Qızım, otur da menim başımnı baq. Başımday aq suv, sarı suv aqqanda uyantma, yeşil suv aqqanda uyantırsıñ, – dey.

Qız qartanaynıñ başını baqa. Aq suv aqa, sarı suv aqa uyantmay, yeşil suv aqqanda uyanta. Qartanay onıñ başını yeşil suvnen yuva da,yavluqnen bağlay ve:

– Bunı saqın çezme, – dey.

Qız quvana-quvana evlerine qaytıp kele. Geceniñ bir maalinde anası uyanıp, qızınıñ başını çeze. Çeze amma, baqsa ne körsin, qızınıñ saçları yeşil örkenlerge çevirilgen, bu örkenlerde de hıyarlar öse eken. Qızınıñ başında ösken hıyarlarnı anası yulqa. Lâkin hıyarlar daa ziyade öseler. İşte, bu künden soñ şu qızınıñ adı

Hıyarbaş qız olıp qala. İç kimse o qızğa qulaq asmay. Altınbaş ise daa da dülberleşe.

Bir kün Hıyarbaşnıñ anası, öz qızını yanına alıp, toyğa kete. Altınbaş qız:

– Meni de alıñız, toyğa barıp biraz egleneyim, – dey.

Ögey ana:

– Toyda seniñ işiñ yoq, evni qaravla, yün işle, – dey ve onı köteklep, evge qapay.

Altınbaş ev içinde ağlay-ağlay oturğanda, özen başında rastkelgen qartanayçıq peyda ola ve ondan:

– Ne içün ağlaysıñ, qızçığım, seni kene de ıncıtalarmı? – dep soray.

Qızçıq:

– Ögey anam meni evde qaldırdı, menim buzavçığımnı soydı, özüniñ Hıyarbaş qızını toyğa alıp ketti. Meni alıp ketmedi, şunıñ içün ağlayım, – dey.

Qartanay:

– Sen, qızçığım, buzavnıñ kemiklerini maña ketir, biz onı çuqurğa kömeyik, – dey.

Qızçıq buzavnıñ kemiklerini ketire, olarnı azbar içindeki çuqurğa kömeler. Soñ, qartanay papuçlerini çıqarıp, çuqurğa bir tepme ura. Şu ara, çuqur açılıp, onıñ içinden qapqara bir arap çıqa. Qartanay arapqa:

– Bir an içinde qız içün altın nağışlı anter, altın tizili qadife fes, bilezlikler, yüzükler, sırğalar ve atlı fayton azır olsun, – dep emir ete.

Arap şu yerden ğayıp ola, tez vaqıt içinde qartanaynıñ isteklerini yerine ketire. Altınbaş kiyine, qartanaynen faytonğa oturıp, toyğa kete.

Olar yolda Hıyarbaşnen ögey ananıñ ögüz arabasınıñ artından yete ve toz çanğıtıp, olarnıñ yanından keçip keteler. Ögüz araba ise, cıyqılday-cıyqılday artta qala.

Toy azbarına barıp kirgende, bütün musafirler olarnı tantanalı sürette qarşılap alalar. Altınbaş qızçıqnı kelinniñ yanına oturtalar.

AQILLI KİRPİ VE AYNECİ TİLKİ

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir aqıllı kirpinen bir de ayneci tilki bar eken. Olar ekisi dost olıp, çoq vaqıtlarğace birlikte aşağanlar. Olarnıñ keçinmeleri Köse aqaynıñ tavuqları eken. Er künKöseniñ kümesine dalıp, onıñ tavuqlarını hırsızlap kete ekenler.

Künlerden bir kün Köse aqay olarnı dubarağa oğratmaq qararına kele. Kümesniñ ögüne teren bir çuqur qaza da, duydurmamaq içün, üstüni tobannen örte.

Geceniñ bir maalinde tilkinen kirpi kene tavuq hırsızlamağa keleler. Gizlenip, kümesniñ qapısına yaqınlaşayım degende, birden ekisi de çuqurğa tüşeler. Tilkinen kirpi Köseniñ bu ayneciligine şaşalar.

Endi ne yapmalı? Çıqmaqnıñ iç bir çaresi yoq. Çoq tüşüneler, amma tüşünmek kâr etmey. Çuqur teren.

Kirpi:

– Böyle olmaz, dostum, eyisi sen meni ağzıña alıp, çuqurdan töpege köterip at, – dey.

– Men töpege çıqqan soñ, yipnen seni de çekip alırım.

Tilki razı ola ve bar quvetinen kirpini çuqurdan töpege ata. Kirpi serbestlikke çıqqan soñ:

– Sağ ol, dostum, sağlıqnen qal, – dep, bir şeyge baqmadan çıqıp kete.

Tilki nege oğrağanını bilmey, çuqur içinde şaşıp qala. Artıq saba da yaqınlaşa. Tilki çuqurdan çıqmaq içün iç bir çare tapalmay. Tezden Köse aqay kelip onı körecek. Tilki çoq tüşüngen soñ:

– Toqta şu Köseni bir aldatayım, – dep ağzını kerip, ölgen kibi çalqa tüşip yata. Çoq keçmeden Köse aqay kele. Baqsa ne körsin, çuqur içinde bir ölgen tilki yata. Köse aqay quvanıp:

– A-a, qapqanğa tüştiñmi, ayneci, geberdiñmi, çoq vaqıttan berli menim tavuqlarımnı aşağan sen ekensiñ de, senden men bare paltoğa bir yaqa yaparım, – dep, tilkiniñ quyruğından tuta da, çuqurdan töpege ata. Tilki çuqurdan çıqqanı kibi, sıçrap tura da:

– Sağ ol, Köse aqam, paltoğa yaqanı bir daa tüşkenimde yaparsıñ, – dey de, dağ içine siñip kete. Köse aqay ayneci tilkiniñ artından baqıp, şaşıp qala.

Bu belâdan soñ tilki çoq vaqıt dağlarda dolanıp yüre. Bir kün saba dağnıñ bir köşesinden keteyatqanda, dostu kirpinen qarşı qarşığa rastkelişeler. Tilki oña tiklenip:

– Seniñ dostluğıñ böylemi? – dey.

Kirpi:

– Alla, Alla, dostum, bir hucursıñ, men saña ne yardım ete bilir edim? – dep cevaplana. Tilki yaman açuvlana da:

– Sen dayın dostum olğance olmağanı yahşı, – dep, öz yolunı devam ettire. Kirpi de oña:

– Sen olmağan olsañ, men de o çuqurğa barıp tüşmez edim, – dep başqa yaqqa aylana.

Tilki kirpiden ayırılğan soñ, çoq vaqıtlar dolanıp, aş qıdırıp yüre, lâkin iç bir şey tapmay. Ne yapsın, kene aynecilikke baş urmağa qarar bere. Bir daa baqsa ne körsin, deñiz betten bir adam çananen balıq ketireyata. Aman ayneciliknen ağzını köpürtip, yalandan, ölgen kibi yol ortasına tüşip yata.

Balıq ketirgen aqay onı körgeninen, atını toqtatıp, apayına yaqalıq olur dep, tilkini çananıñ artına alıp qoya. Ve özü yolunı devam ete. Tilki yavaş-yavaş balıqlarnı çanadan yol boyu çıbırta, soñ, özü de çanadan tüşip qaça ve çıbırtqan balıqlarını toplap aşamağa başlay. Bu arada şu yerden keçeyatqan bir qaşqır tilkiniñ balıq aşağanını körip, onıñ yanına kele de:

– Dostum, maña da bir balıq berse, – dey.

Tilki qaşqırğa bir balıq bere. Qaşqır balıqnı aşay. Çoq lezetli kele. Tilkiden birini daa istey. Tilki bermey:

– Bar özüñ tut da aşa, – dey.

Qaşqır nasıl tutulğanını soray. Tilki:

– Özenge barırsıñ, buznı teşip, quyruğıñnı suvğa batırırsıñ, o vaqıtta balıqlar quyruğıña sarılır, sen çekip alır da, aşarsıñ, – dey.

Qaşqır tilkige teşekkür ayta. Ekisi birlikte özenge keteler. Qaşqır buznı teşip, quyruğını suvğa batıra. Biraz vaqıt keçken soñ, tilki:

– Nasıl, bir şey yoqmı? – dep soray.

Qaşqır:

– Yoq, daa iç bir şey duymayım, – dey.

Biraz keçken soñ, tilki bir daa soray. Bu sefer qaşqır quvanıp:

– Bir şeyler çımırday, balıqlar toplanalar ğaliba, – dey.

Tilki qaşqırğa quyruğını daa teren batırmaq kerek olğanını ayta. Qaşqır quyruğını suvğa daa terence batıra. Biraz oturğan soñ:

– O...o... tilki aqay, aruvce çımırday başladı. Ğaliba endi ziyade toplandılar, – dey.

Ayneci tilki meseleni añlağan soñ, daa çoq beklep oturmay, birden abdırap:

– Vay, qaşqır ağam, köpeklerni artına taqıp, avcı kele, tez oluñız, qaçayıq, canımıznı qurtarayıq, – dey de, dağ içine kirip kete. Onı tapsañ al.

Ölümden qorqqan qaşqır qaçmaq içün ne qadar tırışsa da, quyruğı suvda buzlap qalğanından qaçamay. Şu arada onıñ qulağına avulday-avulday kelgen köpek sesi eşitilgen kibi ola. Ölümden qurtulmaq istegen qaşqır can acısınen bir çabdırıla, amma quyruğı buz içinde üzüle de qala. Onıñ ağrısına dayanalmağan qaşqır tilkige pek yaman açuvlana.

– Ah seni, yaramaz, ayneci tilki, maña yapacağıñ bu edimi? Toqta, men seni tutarım, – dep şu yerden onı qıdırıp kete.

Eger tapsa, tutıp özüni aşamağa qarar bere.

Bir qaç künden soñ dağnıñ orta bir yerinde olğan göl yanında tilkige rast kele. O tilkini körgeni kibi:

– Bu edimi yapacağıñ? – dep onıñ boğazına yapışa.

Tilki:

– Alla, Alla dostum, sen quyruğıñnıñ ne qadar balıq köterecegini bilmegeniñ menim qabaatımmı? Pek nefishor olmağay ediñ daa! – dey.

Qaşqır:

– Yoq, meni aldattıñ, onıñ içün seni aşaycağım, – dey.

Tilki şaşa. Ne yapsın, bir aynecilik etip, qurtulmaq kerek. Tilki çoq tüşünip oturmay.

– Ana, anavı baynıñ bağçası içinde bir semiz qoçqar yata. Onı aşa, barem toyarsıñ, – dey.

Bağçada yatqan qoçqar degil de, balaban bir köpek eken. O, qaşqırnı körgeninen üstüne atıla da, şu yerde onı boğıp taşlay. Böyle etip tilki qaşqırdan da qurtula.

Çoq vaqıt keçken soñ, künlerden bir kün baarde tilki özüniñ eski dostu olğan kirpige bir daa rastkele. Eski dostlar ayrılışqandan soñ, özleriniñ başlarına kelip keçken şeylerni aytışalar. Şu arada, olarnıñ yanındaki büyük terekniñ pıtağına ağzında bir topaç yağ olğan qarğa kelip qona.

Qarğanıñ ağzındaki yağtopaçı hatanen yerge tüşe. Tilki de, kirpi de pek aç ekenler. Yağtopacı kimniñ olacağı aqqında dava çıqa. Tilki bir aynecilik tüşünmege başlay.

Tilki:

– Yağ menimdir! – dey.

Kirpi de:

– Yoq, yağ menimdir, – dey.

Kirpi davadan bir şey çıqmaycağını añlap:

– Bu böyle olmaz, kimniñ yaşı büyük olsa, yağ onıñ olsun, – dey.

Tilki buña razı ola.

– Aysa ayt, sen qaç yaşındasıñ? – dey.

Kirpi:

– Yoq, başta sen ayt, – dey.

– Yoq, başta sen ayt, – dey birisi.

– Yoq, sen ayt.

Eñ soñu, başta tilki aytmağa razı ola ve güzel tüşüngen soñ:

– E... e... dostum, men yer taqır, kök baqır ekende doğdım, – dey.

Kirpi bu sözlerni eşitkeninen közlerinden inci kibi yaşlar tökip, ağlamağa başlay. Tilki onıñ ağlağanını körip, şaşa da:

– Ne oldı, dostum, nege ağlaysıñ? – dep soray.

Kirpi közlerini sürtip:

– Bilesiñmi, dostum, sen aytqanda, küçük oğlum aqlıma tüşti, onıñ içün ağlap yiberdim, o da, tamam yer taqır, kök baqır ekende doğğan edi. Lâkin zavallıçıq öldi de ketti, – dey de yağtopaçını ağzına ketirip, keyf çatıp, aşamağa başlay.

– Alla ramet eylesin! – dey tilki kirpiniñ ağzına baqıp.

CANLI ÖZEN

E-ey, köyümizniñ başına neler kelmedi?! Bularnı tilnen aytıp, qalemnen yazıp bitiralmazsıñ... Mında duşmanlar olğan vaqıtta, bizim toprağımız ayaqqa köterilgende, biz qartlar ve qartanaylar, evlâtlarımızğa:

– Ketiñiz, aydı ketiñiz, bizim yerimizniñ yüzüni deñiştirecek adamlarğa barıñız, olarğa qoşulıñız yardım etiñiz. Biz sizlerge yardım etermiz, – dedik.

Bizim oğlanlarımız dağlarğa, ormanlarğa çıqıp kettiler. Ormanlar şuvulday, dersiñ ağlay ediler. Köyüñizde duşman tura edi. Künler ağır edi... Yabancılarnıñ silâ ve aşaytları bar edi. Dağlarda gizlengen bizim oğlanlarımıznıñ ise, ne silâsı, ne de aşaytları bar edi.

Biz qartlar, elimizden kelgeni qadar oğullarımızğa yardım ete edik. Olar ormanlarda boş oturmay çalışa, küreşe ediler. Aşayttan pek zamet çekkende özençikke baqa da:

– Sen, özençik, pek şensiñ, köyümizniñ yanından keçip ketesiñ. Sen bizimkilerge ayt, bizde ötmek bitti, – deyler.

Özençik olarğa:

– Yahşı, aytırım, – dep, aşağı doğru aqıp kete edi.

O köy içinden yavaş-yavaş aqıp ketkende:

– Qartlar, oğlanlarıñıznıñ ötmegi bitken, zamet çekeler, – dey edi.

– Ya biz olarğa ötmekni nasıl alıp ketermiz, yollarnı duşman qapattı da? – dep soray edik.

Özençik:

– Siz qartlar, qapısta yapraqlarını alıñız, olarnıñ üstüne ötmek salıñız, o yaqını men özüm beceririm, – dey.

Biz de şay yapamız. Özençik, üstlerine ötmek olğan qapısta yapraqlarını qırğa qarşı alıp kete. Men bunı öz közümnen kördim,

sen külme, özençik bizim oğlanlarımızğa yalıñız ötmek degil, kerek olğan er şeyni taşıdı.

Künlerden bir kün özençik bizge:

– Siz qartlar, ne baqıp turasıñız, oğullarıñızğa silâ kerek, – dedi.

Bizler, madamki, bizim oğullarımızğa silâ kerek, bu silânı tapayıq da, oğullarımızğa yibereyik, dedik. Dedik de, silânı özençikke teslim ettik. Özençik yavaştan silâlarnı yuqarı doğru aqızıp alıp ketti. Anda yalığa taşladı. Oğullarımız silâlanıp, yerimizniñ yüzüni deñiştirecek adamlarğa qoşuldılar. Qoşuldılar da, birlikte duşmannı aydap yeñdiler. İşte, böyle etip oğullarımız toprağımızınıñ özüni bir tamam temizlediler ve köyge qaytıp keldiler. Bütün qartlarnıñ oğulları qaytıp keldi. Yalıñız, menim oğlum qaytıp kelmedi. Men özençikke baqıp:

– Ya Asan, qayda? – dedim.

Özen indemey turdı. Soñ, yavaştan maña bir teri qalpaq alıp keldi. Baqsam, Asançığımnıñ qalpağı. Men özençikke:

– Özençik, oğlumnı ne ketirmeysiñ, onı ketirmek o qadar zormı? – dedim. Özençik oğlumnı da ketirdi... Yavaş-yavaş ketirdi de tegiz bir yalığa qaldırdı. Özü yoluna aqıp ketti.

Yalığa oğlumnıñ arqadaşları keldiler. Asannı, oğulçığımnı, çalğınen kömdiler. Cenazege bütün cemaat toplandı.

Men çoq yandım, çoq ağladım. Lâkin ne çare? Ey, oğlum! Seni em orman, em de özen, em de bütün yahşı adamlar hatırlaylar. Sen oğlum, iç bir vaqıt ölmezsiñ, biz epimiz seni hatırda tutamız.

KÖSE VE DEV

Bir zamanda bir kösenen bir dev dağda rastkelişip, biri-birilerine özleriniñ qaramanlıqlarını maqtamağa başlaylar. Biraz qızğınlı laftan soñ köse:

– Ey, dev ağam, menimnen bir qavil etesiñmi? – dey.

Dev külümsirep:

– Men seniñ kibi çibinlerni çoq körip keçirdim, sen maña ne olacaqsıñ, men seni istegen yerime alıp atarım, – dey.

Köse içinden qorqsa da, özüniñ qorqqanını devge duydurmay.

– Şay, şay, dev ağam, lâkin men de devlernen çoq küreşken edim ya, – dey.

Şu yerde biraz vaqıt eglengen soñ, dev:

– Aydı endi keteyik, mende bugün musafir olursıñ, – dep köseni öz evine çağıra. Kete-kete, devniñ sarayına baralar. Şu künü köse aqay devde musafir olıp qala. Saba erte turalar. Dev kösege ayta:

– Köse efendi, sen endi mende bir qaç künler hızmet etseñ, yahşı olmaz ekenmi? – dey. Köse ne demege bilmey:

– Men ırğatlıq etmem, lâkin saña bir qaç künler yardım eterim, – dep cevap bere.

Dev, köseniñ aytqanlarına razı olıp, köseni şu yerde dağdan odun ketirmege yollay. Köse devniñ dağdan odun ketirgen uzun arqanını alıp, yavaş-yavaş dağğa bara, otura-otura, soñ ketirgen arqanınen şu dağnıñ tögerek çetindeki tereklerni bağlamağa başlay. Arası bir saat keçer-keçmez, devniñ özü de dağğa kelip, köseniñ ne işlegenine baqa. Köseniñ tereklerni bağlap yürgenini köre de:

– Ey, köse efendi, sen ne işleysiñ şu? – dey.

Köse:

– Ne işlemek mümkün, dev ağam, men senday er kün dağğa odun almağa kelmem. Men bu dağnı yerinden qoparıp, doğru seniñ

sarayıñnıñ ögüne alıp da barırım, soñ saña er kün dağğa kelmek kerek olmaz, – dey.

Dev:

– Köse efendi, sen dağnı yerinden qoparma, o menim babamdan qalğan bir dağdır, eñ yahşısı sen qayt da, men özüm bir parça odun alıp barayım, – dey.

Köse şay etip, devni aldatqanına quvanıp, evge qayta. Devniñ özü, kesken odunlarını arqasına yüklep evge kele.

Bir qaç künler keçken soñ devniñ suvu bite. O, kösege:

– Köse efendi, sen bugün menim saqamnen suv ketirçi, – dey.

Devniñ saqası tamam 150 qopqa suv ala eken. Köse:

– Yahşı, dev ağam, men suv ketireyim, sen de bir yağlı qalaqay azırla, – dey de, doğru devniñ suv çekken quyusına barıp tüşe. Cebinden çaqısını çıqarıp, quyunıñ tübüni qazğalamağa başlay. Dev özüniñ apaqayına bir qalaqay pişirte, çoq saatlar keçe, amma köse suvdan qaytmay. Bir maalden dev quyuğa barıp, köseniñ ne yapqanına baqacaq ola. Kele, quyunıñ er yerinden köseni qıdıra, amma tapamay. Soñ, quyunıñ ağzına kelip baqa, baqsa, ne körsün, köse quyunıñ tübüne tüşken, quyunıñ taşını qaza eken.

Dev:

– Ey köse efendi, ya anda ne işleysiñ? – dey.

Köse:

– Ne işlemek mümkün, dev ağam, sen çoq vaqıtlar tüşünseñ de aqlıñ kene de yetken yoq, saña qolaylıq olsun dep quyunı tübünden kesip, doğru seniñ sarayıña qadar suv alıp ketecegim, soñ saña saqanen suvğa kele yürmek kerek olmaz, oturğan yeriñde suvuñ azır olur, – dep bağıra.

Dev bu işke de razı olmay:

– Yoq, köse efendi, men bu quyudan çoq seneler suv içem, quyunıñ suvunı iç bir yerge avuştırmam, sen çıq andan, suvnı men

özüm alıp barırım, – dep köseni quyudan çıqara ve saqasını suvğa toldurıp, suvnı özü ketire.

Köse devni kene aldatıp, yağlı qalaqaynı da aşay. Aqşam ola, endi yatmaq qararı kelgende, dev öz apaqayına:

– Apaqay, bu köse endi bizim başımızğa yetecek. Sen şimdi bir qazan suvnı yahşı qaynat da, bare biz onıñ başına yeteyik. Men köseni barıp baqayım, o yuqlağan ekenmi, yoqsa, yoqmı? – dep yavaş-yavaş köseniñ yatqan yerine baqa.

O vaqıt köse bu sözlerniñ episini eşitip, yalandan yuqlağanday hurulday.

Dev qaytıp, apaqayına kele de:

– Sen tez-tez suvuñnı qaynat, köse yuqlağan, – dey.

İşni añlağan köse, yavaştan tura, özüniñ yerine devniñ tuz tüygen kelisini ketire, onı yorğanğa sarıp taşlay. Özü ise tavanğa çıqıp otura. Biraz vaqıt keçken soñ dev qaynağan suvnı köseniñ töşegine töke ve apayına kelip:

– Köseni yahşı pişirdim, endi yarın onıñ özü de mından qaçar, – dey.

Köse şu gecesi raat-raat yuqlap, saba kene de erte tura. Saba ola.

Dev köseden soray:

– Nasıl, köse efendi, raat yuqladıñmı? – dey.

– Yoq, dev ağam, bu gece yarı geceden soñ töşegim ziyade sıcaq oldı, ondan soñ sabağa qadar pireler de tişlep çıqtılar. Bunıñ içün biraz raatsızlandım, – dey.

Devnen apaqayı köseden olarğa qurtuluş olmaycağını añlap, kösege bir tulup altın bahşış bereler de:

– Endi şu etken yardımıñ yeter, köse efendi, sen yavaş-yavaşöz eviñe qayt, – deyler.

Köse, devniñ bergen bir tulup altınını evniñ aldına alıp çıqa da – de kökke, de etrafına baqına, soñ dev bunı körip:

– Ya, köse efendi, altınnı alğan soñ, daa ne içün de kökke; de etrafiña baqınasıñ? – dey.

Köse:

– Kökke baqqanımnıñ sebebi, dev ağam, aynı urayım ekenmi, künni urayım ekenmi? – dep tüşünem, amma qaysını uracağımnı qararlaştırıp olamayım. Etrafqa baqqanımnıñ sebebini sorasañ, dev ağam, eger de evimniñ qaysı yaqta olğanını tapsam, mına bu tulup altınnı mından atıp, evimniñ yanından barıp alır edim, – dey. Dev şu yerde kösege yalvara:

– Etme köse efendi, eyleme, ay da, kün de bizge kerek. Eger sen olarnı urıp tüşürseñ, bizler ne işlermiz? Toqta, köse efendi, o şay olmaz, men apaqayıma bir qalaqay saldırayım, biraz da yağ alırmız, tulupnen altınnı da arqama alırım, ekimiz beraber ketermiz. Men de seniñ eviñde bir qaç künler musafir olurım, – dey.

Köse:

– Barsın şay olsun amma men cayav yürmem, meni de köterip alıp ketersiñ, – dey.

Dev razı ola.

Dev, qalaqaynı azırlata, altınlarnı ve köseni özüniñ arqasına alıp yolğa çıqa. Biraz yürgen soñ köseden:

– Sen ne içün bu qadar yengilsiñ ya, köse efendi? – dep soray.

Köse:

– Ağırlığımnı taşlamayım köresiñ, – dep cevap bere ve cebinden çaqısını çıqarıp, devniñ arqasına sançmağa başlay.

Çaqınıñ acısına dayanamağan dev:

– Köse efendi, pek yaman ağırlığıñnı salma, belimni sındıracaqsıñ, – dey.

Kete-kete, üç gece keteler. Köse özüniñ evi yanına kelgeni kibi devge:

– Sen biraz otur, raatlan, men evge barayım da, saña aş azırlayım, – dep kete. Bu köseniñ daa dört oğlu bar eken. Köse evge kirip, balalarına:

– Şimdi bizim evimizde yedi başlı bir dev kelecek, men sizni evniñ dört köşesine bağlayım, siz devni körgeniñiz kibi, epiñiz birden: “Dev eti aşamaq isteymiz”, – dep bağırırsıñız, – dey.

Köse, devniñ yanına kelip:

– Apaqayıma eki qoy qızartmasını ayttım, belki de endi azır olğandır, aydı evge kireyik, – dey, devni evine alıp kire.

Dev evge kirgeni kibi, köseniñ balaları:

– Babam, dev eti aşamaq isteymiz, – dep bağırışmağa başlaylar.

Birden abdırağan dev: “Uf!..” dep bir nefes ala, amma onıñ nefesinden uçqan köse, tap dolap üstüne barıp tüşe.

Dev, köseni dolap üstünde körip:

– Anda ne işleysiñ ya, köse efendi? – dey.

– Ne işleycegim, dev ağam, menim dev soyğan balaban bir pıçağım olacaq, şunı qıdıram, – dey.

Şu arada köseniñ apaqayı da kelip:

– Bugün aqşam qaysı devniñ başını aşaycağım şu? – dep soray.

Köse:

– Mına men şimdi mınavı devni tutıp soyam, sen onıñ başını aşarsıñ, – degeni kibi dev, köseniñ qapısını yıqıp, evden çıqıp qaça. Şu ketişnen kete-kete, yolda bir tilkige rast kele. Tilki, devden:

– Ey, dev ağa bu qadar neden qorqıp kelesiñ? – dey.

Dev özünüñ başına kelgenlerniñ episini tilkige añlata.

Tilki:

– Ey, dev ağam, siz köselerden qorqqanıñız ne, men olarnıñ er kün kümeslerine dalıp, tavuqlarını aşayım da, kene maña bir şey olmay, aydı, yür ekimiz barayıq, men sen içün de aytarım, – dey.

Tilki, devni alıp, doğru kösege ketirgende, köse özüniñ evi ögünde otura eken. Tilkinen devni beraber kelgenini körip:

– Ey, ayneci tilki, seniñ ketirgen devleriññiñ sayısını unuttım, bu on birincisimi yoqsa, on ekincisimi, tez ketir de başlarını qazanğa toldurıp pişireyik, – dey.

Bunı eşitken dev açuvlanıp, tilkiniñ quyruğından tuta da, aylandırıp-aylandırıp yerge ura. Tilki şu yerde ölip qala, dev ise kene de artına aylanıp, qaçıp kete.

MIRZANEN NOĞAY

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken. Köylerden birinde bir bay mırzanen bir fuqare noğay bar eken. Noğay pek şaqiy pek de azırcevap eken. Mırza noğaynıñ böyle olğanını eşite de, onı aldaycaq ola. "Şu erifniñ balasına öyle bir qıyın sual bereyim ki, cevapnı beralmay otursın", – dep tüşüne. Künlerden bir kün, mırza noğayğa kele de:

– Noğay, seni pek azırcevap, er şeyge cevap bere, em de er sözge mana tapa, dep aytalar. Qana baqayım, menim sualime cevap berip olursıñmı eken, – dey.

Noğay:

– Sualiñizni beriñiz, mırzam, cevabını bermege taşırman, – dey.

Mırza tüşünip tura-tura da:

– Mına, noğay, atqa at deyler, bu, doğru, lâkin “mat” da deyler, bu “matı” da ne ya? Ondan soñ “ton” deyler, lâkin “mon” da deyler, bu “monu” da ne ya? – dep soray.

Noğay:

– Soñ, soñ daa ne deyler, mırzam? – dey.

Mırza:

– Daa ne olacaq? Mına, “et” deyler, bu doğru, lâkin “met” de ne ya? “Qalpaq” deyler, ya “malpağı” da ne bilmem? – dey.

Noğay:

– Mırzam, bu siziñ sualleriñiz pek büyük sualler, em de olarnıñ cevapları da pek zor, bir rastkelişkende oturıp söyleşmesek, şimdi ayaq üstünde al olunmaz, – dey.

Mırza razı ola. Qayta kete. Mesele çezilmey qala. Künlerden bir kün, qış künü, mırza noğayğa kele de: “Bugün avası pek aruv, aydi avğa keteyik” – dey. Noğay mırzanıñ degenini red etmey. Er vaqıt minip yürgen toru maliyini mine, boy tonunı kiye, başına toqlu

terisinden teren etip tikken qışlıq qalpağını basa. Torbasına bir kesek qaz eti qoya. Ayağını da qalın çulğavnen sarıp, dızman çarıqlarını tarta berip kiye.

Mırza, özüniñ iç bir vaqıt ahırdan çıqarılmağan, sabanğa yekilmegen, suvuqta minilmegen nazik asav ayğırını çıqarıp mine. Yufqa qozu terisinden tikilgen aylanma qalpağını başına soqa. Omuzlarına tar piçilgen tonunı taşlay. Ayaqlarına yaltıravuq çızmalarını kiye. Torbasına da, suvda pişken bütün bir tavuq qoya. Şimdi bular, ekisi de ayazğa qarşı at üstüne atlanıp, avğa keteler. Olar kete-kete, oyuqça bir yerge barıp yeteler.

Mırza bu yerge kelgende:

– Noğayım, biraz toqtap, bir-eki qapınmasaq olmaz, içke salqın tüşe başladı, – dey.

Noğay:

– Mırzam, mında toqtamayıq, qırğa çıqsaq toqtarmız, mında bir şey körünmey, – dey de, yolunı devam ete.

Nasıl da olsa, qırğa çıqalar. Ayaznıñ accısı daa ziyade arta. Noğay endi toqtamaq kerek olğanını ayta. Mırza da razı ola. Bular qır üstünde toqtaylar.

Noğay:

– Mırzam, atlarnı ayazğa qarşı qoyayıq, tursun, ayaznen tanış olsunlar, – dey.

Atlarnı ayazğa qarata berip taşlaylar. Lâkin mırzanıñ asavı ayazğa qarşı dayanıp olamay, ıñranıp oynap başlay. Dir-dir qaltıray. Mırzanıñ özü deseñ kene şay dirildey. Noğay ise özüni sıqmadan:

– Mırzam, ötmek-mötmek qapayık da, dey de, şaqa etken ola.

Amma mırza kerçekten de açıqqan. Olar er ekisi de aşamağa oturalar. Mırza torbasındaki suvda pisken tavuqnı acele-acele çıqara ve aşaycaq olıp, tartqalay, lâkin tavuq eti buzlap qalğanından aşap olamay. Noğay özüni sıqmay, torbasındaki bir kesek semiz qaz etini

çıqara da, külümsirey berip, aşamağa başlay. Mırza açuvından, em açlığından ayazğa qarşı oturıp olamay. Noğay arada-sırada:

– Mırzam, ne aşamaysıñız ya? – dep taşlay da, aşamaqnı devam ettire. Soñ noğay munasebet ketirip:

– Mırzam, aqlıñızda olsa, siz menden bir qaç sualge cevap sorağan ediñiz, mümkün olsa, men şularnıñ cevabını berir edim, – dep külümsirey.

Mırza:

– Aydı, berseñ berirsiñ daa, – dey.

Noğay bir atlarğa ve bir de mırzanıñ özüne baqıp, mırzanıñ qaltırap turğan asav atını kösterip:

– “Mat” degeni, Mırzam, mına bu, “at” degeni de budır – dep öz atını köstere. Öz tonunı köstere de: mına mırzam “ton” degeni budır, amma “mon” degeni de siziñ tonuñız, – dep küle.

Mırza:

– Külmege ne bar ya? Bütün suallerge cevap ber de, soñ külersiñ, – dey.

Noğay:

– Qalğanlarnıñ da cevabını beririm, – dep, bir daa küle.

Mırza:

– “Qalpaqnen” “malpaqnıñ”, “etnen” “metniñ” ne ekenini aytalmadıñ ya? – dey.

Noğay, özüniñ qalpağını kösterip, “qalpaq” degeni – menim qalpağım, “malpaq” degeni de seniñ qalpağıñdır", – dey. Noğay sözüni devam etip:

– Açuvlanmañız, mırzam, mına “et” degeni menim etim, “met” degeni de siziñkidir, – dep buzlağan tavuq etini kösterip küle.

Mırza daa pek açuvlana, tap soñunda “çızmanen” “mızmanıñ” arasındaki farqnı soray da, qaltırap turğan asavına mine. Noğay

mırzanıñ parmaqlarını üşütken onıñ ayağındaki yıltıravuq çızmalarnı tuta da:

– Mına, mırzam, “mızma” degeni de budır, – dep cevaplana ve mırzanıñ yanından ayrılıp kete.

QIRMISQA VE ÇEGERTKİ

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, pek muabbet yaşağan bir qırmısqanen bir çegertki bar eken. Künlerden bir kün olar kezinmege keteler. Kete-kete teren bir deryağa yeteler. Olarnıñ yuvunacaqları kele. Ekisi de deryağa tüşeler. Tüşeler amma, şu arada furtuna köterile. Çegertki deryanıñ pek dalğalı olğanını körip, aman sıçrap yalığa çıqa. Qırmısqa ise, dalğalar arasında ğayıp olıp kete. Biraz keçken soñ o, çapalana-çapalana suv üstüne çıqa. Baqsa, ne körsin, yalı pek uzaqta qalğan. Çoq talaşa, amma yalığa çıqamay. Yalıda beklegen dostu çegertkini körip:

– Canım dostum Çegertki, qurtar meni! – dep yalvara.

Çegertki candan sevgen dostunı qurtarmaq içün, bir şeyge baqmay, uça-uça domuzğa kete. Domuz sıcaqqa dayanamay, çamur içinde yata eken.

Domuz:

– Ne keldiñ? – dey.

Çegertki:

– Canım domuz, közüm domuz, bir qıl ber de, qırmısqa dostumnı deryadan qurtarayım, – dey.

Domuz keyfini bozmayıp:

– Fındıq ketirseñ qıl alırsıñ, – dey.

Çegertki uça-uça, bir fındıq teregine barıp qona ve oña:

– Canım terek, közüm terek, maña biraz fındıq kerek, – dey. Terek pıtaqlarını sallandıra berip:

– Fındıq saña ne kerek? dep soray.

– Fındıqnı domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen boğulayatqan qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Terek:

– Bar, qarğağa ayt, menim fındıqlarımnı aşamasın, o vaqıt fındıq beririm, – dey.

Çegertki uça-uça, qarğağa bara.

– Canım qarğa, közüm qarğa, tereklerniñ fındıqlarını aşama qarğa, – dey.

Qarğa çegertkiniñ aytqanına şaşıp:

– Ya ne içün? – dep soray.

Çegertki:

– Eger sen terekniñ fındıqlarını aşamasañ, o maña fındıq berecek, fındıqnı domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen boğulayatqan qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Qarğa meseleni añlap:

– Bar, tavuqqa ayt, maña bir çipçeçik bersin, o vaqıt men de fındıqlarğa toqunmam, – dey.

Çegertki uça-uça tavuqqa barıp yete:

– Canım tavuq, közüm tavuq, bir çipçeçik berse tavuq, – dey.

Tavuq:

– Onı ne yapacaqsıñ? – dep soray.

Çegertki:

– Çipçeni qarğağa berecem, qarğa terekniñ fındıqlarını aşamaycaq, terek maña fındıq berecek, fındıqnı domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen, deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Tavuq:

– Men açım, bar maña yem ketir de, beririm, – dey.

Çegertki uça-uça uruğa barıp ete:

– Canım uru, közüm uru, maña bir avuç arpa berçi uru, – dey.

Uru:

– Ya onı ne yapacaqsıñ? – dep soray.

Çegertki:

– Onı tavuqqa berecem, tavuq maña bir cipçe berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa da terekniñ fındıqlarını aşamaycaq, terek maña findıq berecek, findıqnı domuzğa berecem, domuz maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Uru:

– Bar, sıçanğa ayt, eger o menim zahirelerimni aşamaycaq olsa, beririm, – dey.

Çegertki uça-uça, sıçanğa barıp yete.

– Canım sıçan, közüm sıçan, urunıñ zahirelerini aşama sıçan, – dey.

Sıçan oña şaşıp:

– Ya bu da ne içün? – dey.

Çegertki:

– Eger sen urunıñ zahirelerini aşamasañ, uru maña arpa berecek, arpanı tavuqqa berecem, tavuq maña bir çipçesini berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa terekniñ fındıqlarını aşamaycaq, terek maña findıq berecek, findıqnı domuzğa berecem, domuz maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Sıçan:

– Bar mışıqqa ayt, eger o maña toqunmaycaq olsa, men de urunıñ zahirelerini aşamam, – dey.

Çegertki uça-uça mışıqqa barıp yete. Mışıq evniñ köşesine pısqan, tamam sıçannı avlap otura eken.

Çegertki:

– Canım mışıq, közüm mışıq, sıçanğa toqunma mışıq, – dey.

Mışıq çegertkiniñ bu yalvaruvına şaşıp:

– Ya ne içün? – dep soray.

Çegertki:

– Eger sen sıçanğa toqunmasañ, o urunıñ zahiresini aşamaycaq, uru maña arpa berecek, arpanı tavuqqa berecem, tavuq maña bir çipçesini berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa terekniñ fındıqlarını aşamaycaq, terek maña fındıq berecek, fındıqnı domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Mışıq:

– Sığır maña süt berse, toqunmam, – dey.

Çegertki uça-uça, sığırğa barıp yete.

– Canım sığır, közüm sığır, maña biraz süt berse sığır, – dey.

Sığır muñrep:

– Sütni ne yapacaqsıñ? – dep soray.

Çegertki:

– Sütni mışıqqa bersem, mışıq sıçannı aşamaycaq, sıçan da urunıñ zahirelerini aşamaycaq, uru maña arpa berecek, arpanı tavuqqa berecem, tavuq maña bir çipçesini berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa tereknıñ fıldıqlarını aşamaycaq, terek maña findıq berecek, fındıqnı domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Sığır:

– Bar, toğayğa ayt, o maña bir quçaq piçen bersin, o vaqıt men de mışıqqa süt beririm, – dey.

Çegertki uça-uça toğayçıqqa barıp yete.

– Canım toğay, közüm toğay, bir quçaq piçen ber toğay, – dey.

Toğay:

– Ya sen piçenni ne yapacaqsıñ? – dep soray.

– Piçenni sığırğa berecem, sığır maña süt berecek, sütni mışıqqa berecem, mışıq sıçannı aşamaycaq, sıçan da urunıñ zahirelerine toqunmaycaq, uru maña arpa berecek, arpanı tavuqqa berecem,

tavuq maña bir çipçesini berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa da terekniñ fındıqlarını aşamaycaq, terek maña fındıq berecek, fındıqnı domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen, deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Toğay:

– Bar, bulutlarğa ayt, maña suv bersinler, o vaqıt men de sığırğa piçen beririm, – dey.

Çegertki uça-uça, bulutlarğa barıp çıqa.

– Canım bulutlar, közüm bulutlar, biraz yağmur beriñiz, bulutlar, – dey.

Bulutlar:

– Yağmurnı ne yapacaqsıñ? – deyler.

Çegertki:

– Toğayğa berecem, toğay piçen berecek, piçenni sığırğa berecem, sığır süt berecek, sütni mışıqqa berecem, mışıq sıçannı aşamaycaq, sıçan uruniñ zahirelerine toqunmaycaq, uru maña arpa berecek, arpanı tavuqqa berecem, tavuq maña bir çipçesini berecek, çipçeni qarğağa berecem, qarğa da terekniñ fındıqlarını aşamaycaq, terek maña fındıq berecek, fındıqnı domuzğa berecem, domuz da maña bir qılçıq berecek, qılçıqnen deryada boğulayatqan dostum qırmısqanı qurtaracam, – dey.

Bu sözlerni aytqanda, onıñ közlerinden aqqan yaşlarını körip, bulutlar çegertkini ve onıñ dostu qırmısqanı acıy, yağmur bere. Çegertki yağmurnı toğayğa bere, toğay oña piçen bere, piçenni sığırğa bere, sığır süt bere, sütni mışıqqa bere, mışıq sıçanğa toqunmay, sıçan uruniñ zahirelerini aşamay, uru arpa bere, arpanı tavuqqa bere, tavuq çipçe bere, çipçeni qarğağa bere, qarğa terekniñ fındıqlarını aşamay, terek fındıq bere, fındıqnı domuzğa bere, domuz qıl bere, qılnı alıp, deryadan dostu qırmısqanı

qurtarmağa aşıqa. Yalığa barıp, qılnı dostuna uzata, qırmısqa da bu qılğa asılıp, yalığa çıqa ve olar kene kezintilerini devam eteler.

QOZLAĞAN QAZAN

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir fuqare adamnıñ sekiz canlıq qorantası bar eken. Qorantanıñ aş pişirmek içün olğanı olacağı ufaq bir qazançığı bar eken. Bu qazançıqta pisken aşnen qorantanı toydurmaq zor ola eken.

Bir kün şu fuqareniñ evine qomşusı kele. Ocaq üstünde asuvlı turğan qazançıqnıñ ufaq olğanını körip:

– Bu qazançıqnıñ içinde ne pişiresiñiz? – dep soray.

Fuqareniñ qarısı:

– Ne pişiresiñiz degeniñiz ne ya? Balalarıma aqşamlıq aş pişirem, köresiñiz de! – dey.

Qomşusı oña hucur-hucur baqıp:

– Ya siziñ qorantañız pek büyük de, bu qazançıqta pişken aşnen toyalarmı? – dep soray.

– Toymaylar amma, ne yapayıq, olğanı-olacaq mal-mülkümiz budır, – dey.

Qomşusı fuqareniñ apayını acıy. Oña özüniñ evinde olğan büyükçe bir qazançıqnı alıp kele. Soñ ondan bu ufaq qazançıqnı bermesini ve bir qaç künden büyük bir qazan tapıp kelecegini ayta. Fuqareniñ qadını bu sözlerni eşitkeni kibi, küyeli qazançıqnı berip yibere. Bu pek ayneci bir adam eken. O, fuqareniñ qadınından qazannı ala da, evden çıqıp kete. O, doğru, köyniñ mollasına bara, biraz vaqıt oturğan soñ, molla oña baqıp:

– Nege keldiñ? – dep soray.

– Nege kelir bellediñiz, molla aqam, barayım da, sizni bayramlıq evime ziyafetke çağırayım, dep keldim, – dey.

Molla külümsirey:

– Barır edim amma, bugün aqşam qadınıñ evine çağıruvlım, – dey.

– Ey, ne yapayıq, çağırılğan soñ ebet baracaqtırsız daa. Lâkin, molla aqam, siz maña özüñizniñ büyük qazanıñıznı beriñiz de, men çoq etip sarma pişireyim, yarın saba sizge de ketiririm, sıcaq-sıcaq aşarsıñız, – dey.

Molla sevinip:

– Apay, tur, qazannı al da ber, saba ketirecek! dey.

Mollanıñ qarısı tördeki evde turğan qazanını alıp bere. Fuqareniñ qomşusı qazannı alıp, evden çıqa. O, evden çıqqanı kibi, mollağa apayı:

– Endi o hınzırlarğa qazanımıznı da berip yibere başladıñ, – dep somurdana.

Molla qarısına:

– Apay-apay, men qazanımıznı nafile bermedim, saba yarım qazan sarma ketirecek, sıcaq-sıcaq aşarmız, – dey.

Ekinci künü sabası molla sarmanı bekley, amma fuqareniñ qomşusı ne qazannı, ne de sarmalarnı ketire. Bir kün bekley, beş, fuqareniñ qomşusı qazannı ketirmey. Altıncı künü fuqareniñ qomşusı mollanıñ qazanınen, yarım qazan sarma ve bir de ufaq qazançıq alıp kele. Molla öz qazanını ve sarmanı ala, amma ufaq qazançıqnı almay. Lâkin fuqareniñ qomşusı mollağa ufaq qazançıqnı da uzatıp.

– Bunı da alıñız, molla aqam, bu siziñ qazanıñıznıñ balası. Em siz menim qabaatımnı bağışlañız, vaqtında ketiralmadım. Ketirecek olğan künümniñ sabası qazanıñız tuttı da qozladı, dört kün yerinden turmay yattı. Bir künçik de raatlanayım, dedi. İşte bugün altıncı künü sizge alıp keldim, – dey.

Molla öz qazanını ve qazannıñ balasını quvana-quvana qabul etip ala. Fuqareniñ qomşusı savluqlaşıp çıqıp kete. Bir qaç künden soñ bir daa kele ve kene mollanıñ büyük qazanını soray. Bu sefer molla

iç bir şey soramayıp, rafta turğan qazannı alıp bere. Molla öz qarısına:

– Ah, bu deli bizge bir qazan daa alıp kelse edi, – dey.

– Qarısı razı olıp, başını sallay.

Fuqareniñ qomşusı qazannı alıp bara da, fuqarenin qarısına:

– Men siziñ qazanıñıznıñ yerine bu qazannı ketirdim, şimdi siz menim qazanımnı qaytarıñız, – dey.

Fuqareniñ apayı onıñ qazanını qaytarıp bere ve oña teşekkür ayta. Molla bir kün baqa qazan yoq, beş kün baqa qazan yoq, on kün baqa, amma fuqareniñ qomşusı qazannı kene qaytarıp ketirmey. Bir qaç kün daa keçken soñ, o adam kele, amma qazannı alıp kelmey. O, mollanıñ evine kelgende, çırayını sıtıp, ağlamsırap kire. Molla ondan:

– Ne oldı ya? – dep soray.

– Ne olğandır deysiñiz, molla aqam, anavı siziñ qazanıñız hastalandı, derdine çare tapalmadım, öldi de ketti, – dey.

Molla açuvlanıp:

– Oy, aqılsız adam, cansız qazan olermi? – dep darılıp başlay.

– Ya, molla aqam, cansız qazan qozlağanda, yahşı edi de, ölgende yaramaymı? Qozlamağa bilgen qazan olmege de borcludır, – dep mollanıñ evinden çıqıp kete.

TURNA BABAY

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir köyde bir fuqare aqay bar eken. Bu aqayda da iç de bala-çağa olmağan. O, özüniñ ömür arqadaşı, Gülsüm yengenen beraber biraz tarı saçıp, ondan alğan bereketinen taqan-tuqan keçine eken.

Bir yılı avalar pek yağmurlı keçe. Bu qart tarını vaqtında saçıp olamay. "Keç olsun, hayırlısı olsun", dep Gülsüm yengenen çölge çıqa. Az-çoq yerni tırmalap, bir qaytım boyu yerge tarı saça, amma tarılar keç çıqa, em de keç pişe. Qart tarılarnı, onıñ ta keçki küzge qalmaması içün çiyley, qol çalğınen çala. Gülsüm yenge de onıñ artından yürip, basım yasay. Bir qaç kün içinde olar orıp bitireler. Tarılar biraz basımda yatsın dep, olarnı ızanda tutalar, lâkin endi sıcaq memleketlerge qaytar künleri yaqınlaşqan turnalar kele de, bu qartnıñ tarılarını aşay da kete ekenler. Qart bu işke iç bir çare tapıp olamay.

Künlerden bir kün qart bu turnalarğa pek açuvlana, basım yanına bara da, pısıp, beklep yata. Bu arada bir qart turna uçıp kele, basımğa qona. Pek açıqqan olsa kerek, qartnı körmey. Tez-tez tarılarnı aşap başlay. Şay der ekeç, qart bu turnanıñ ayağına yapışıp:

– Başqasınıñ emeginen asralğan tarını aşama, vazgeç, – dey.

Bu turna da turnalarnıñ eñ qartı eken, em de dünya körgenlerden biri eken. Onıñ içün de, oña turnalar – "turna babay" dey ekenler. Turna babay qartqa yavaş aylana da:

– Aytqanıñ pek doğru, qartım, men bu tarılarnı ya saibi yoq, ya da bir de bir baynıñ çölde qalğan tarısıdır zan ete edim, çünki tarılarnıñ çölden cıyıp aluv ve köterilüv vaqtı çoqtan keçti. Bizim de qışlıq qaytar vaqtımız keldi. Onıñ içün bunı aşap, yolğa çıqacaq oldım.

Menim aşağanımnen baynıñ çölde qalğan tarısı bitmez belledim, – dey.

Qart:

– Aytqanıñ pek doğru, amma Turna babay, bu tarılar baynıñ degil de, menimkidir. Sen üç ayğa yetecek botqalıq tarımnıñ bir aylığını aşadıñ, men bu qışta endi ne aşap keçirir ekenim? Bu yaramadı da! Seni soymasam olmaz, dep söz qaytara.

Turna babay:

– Qartım, sen meni soyma, men seniñ birden-bir kergiñe yararım, – dey.

Qart:

– Seniñ kibi qart turnadan kelgen yardım ne olacaq ya? – dep turnanı soyacaq ola.

Turna babay yalvara-yalvara, özüniñ sağ qaldırılmasını rica ete. Qart tüşünip baqa, öz memleketine keteyatqanda özü kibi bir qartnı öldürmekten ne çıqacaq, onıñ da balası-çağası bardır dep, Turna babaynı yibere. Turna babay quvana-quvana uçıp kete. Yerden köterilip, qanatını silkken vaqıtta:

– Sağ ol, qartım, men de seniñ bir keregine yararım, menim memleketim sıcaq memleket, anda kelseñ, meni taparsıñ, sizde endi suvuq başlay, – dey de, uçıp kete.

Qart, Turna babaydan qalğan tarılarnı belindeki oravlı tartuv sıcımınen sıqıp bağlay da, doğru evine alıp kele. Er vaqıttaqi kibi, körgen ve eşitkenlerini öz qadınına ayta.

Qadını:

– Aydı şunı, bir qart turnanıñ aşağanından qalğanı bizge de olur, ne yapayıq, körecegimiz şudır da, – dep cevap bere.

Qartlar tarılarnı toqmaqnen toqmaqlap bastıralar. Bundan soñ qart özü yapqan qol degirmeninen bu tarılarnı tüy etip tarta. Qıta-qıta aqşam da tüy şorba, saba da tüy şorba pişereler. Qattı

qışortasında olarnıñ tüyleri bir tamam bite. Ne yapacaqlarını bilmeyler. Şu arada qartnıñ aqlına Turna babaynıñ aytqanları tüşe ve öz-özüne:

– Aydı, şu Turna babayğa barayım, qış olsa da, belki bir yardımı tiyer, – dey.

Qart, künlerden bir kün qadınınen sağlıqlaşıp Turna babaynı qıdırmağa kete. Sıcaq kele. Turna babaynı soraştırıp başlay. Oña Turna babaynıñ turaq yerini köstereler. Turna babay qartnı körgeninen tanıy, onı öz yuvasına alıp kele, musafir ete. Aşata, içire, yolda yorulğan qart esini başına cıya. Ne içün kelgenini Turna babayğa añlata.

Turna babay:

– Pek yahşı, biz o işni yaparmız, siziñ kibi qartlarnı ölümden qurtarırmız, – dey.

Şu yerde çıqarıp oña bir boş qona bere.

– Mına şu qonanı ortağa çıqarıp: "Azır ol, sofram" – deseñ, sofra aşqa tolar da qalır, – dey.

Qart sevine-sevine qonanı ala, lâkin yorğunlığım biraz savuşsın dep, Turna babaynıñ yuvasında qona. Turna babaynıñ balaları şu gecesi qartnıñ qonasını avuştırıp, onıñ yerine adiy bir qona qoyalar. Ertesi künü qart qonanı alıp evine qayta. Evine kelgen soñ qonanı ortağa çıqarıp:

– Azır ol, sofram! – dey, amma sofra olğani kibi boş qala.

Qart kene de aç qala. İç bir çare tapamay. "Meseleni Turna babayğa añlatayım, seniñ aytqanıñ yalan çıqtı", – deyim dep, qonanı arqasına ala da, kene de yolğa çıqa. Turna babayğa bara da:

– Bu seniñ maña bergen qonañ menim evime kelgen soñ, merafetini kösteramadı. Onıñ üstünde aş degil, çibin bile peyda olmadı, – dey.

Turna babay çoq tüşünip oturmay:

– Öyle ise, mına saña bir eşek bereyim, bu eşek aqsırdımı, onıñ burunından altın tökülir, – dey.

Qart bu eşekni cetip, köyüne qayta. Yolda yorulıp, bir quyunıñ yanında toqtay, eşegini suvara. Bundan soñ, ozü oturıp yal ete. Bu vaqıtta balalar kele de eşekniñ burunına tayaq soqıp, eşekni aqsırtalar. Eşek aqsırğanda, onıñ burunından altn töküle başlay. Balalar aman altınlarnı ala da qaçalar. Qart bunı duymay qala. O yal etip, ayaq üstüne turğan soñ, eşegini cetip, yolunı devam ete. Evine kele, amma eşek aqsırmay, aqsırsa da, burunından altın tökülmey. Qart açuvlana: "Bu Turna babay bizni amma da aldattı", – dep eşekni Turna babayğa qaytarıp bere. Turna babay işniñ aslını añlap:

– Men saña eki toqmaq bereyim de, seni bütün belâlardan qurtarayim, dey de, yuvasından çıqarıp, eki toqmaq bere.

– Sen ne de yaptırmaq isteseñ, şu toqmaqlarnı yalarsıñ, olar seniñ bütün işte olğan eksikleriñni yerine ketirirler, – dey.

Qart bu toqmaqlarnı alıp evine qayta. Toqmaqlarnı yalay.

– Maña yetmiş eki türlü aş azırlañız! – dep emir ete. Şu arada aşlar azırlana, apayınen aşap içeler. Soñ qart toqmaqlarnı bir daa yalay:

– Aydı, bar, yüz desâtine yerni avdarıñız, anda da tarılarnı saçıñız! – dey.

Toqmaqlar barıp bu işni de yapalar. Şu yılı qartlarnıñ tarıları pek bol ola. Turna babaynıñ memleketi pek sıcaq olğanından sebep, anda iç de tarı olmay eken. Onıñ içün Turna babay bütün turnalarnı alıp kele de, qartnıñ tarılarına tüşüre aşaylar. Qart da, turnalar da bu bol bereketke oña öse de qalalar.

TUVARCINIÑ AQILLI QIZI

Bir vaqıtta padişanıñ biri halqtan "Qattıdan da qattı, küçlüden de küçlü, tatlıdan da tatlı nedir?" – dep soray. Padişa bu suallerge doğru cevap bergen adamğa büyük bahşış aday. Padişanıñ vezzirlerinden biri:

– Demir er şeyden qattıdır, padişam, arslan er kesten küçlüdir, şeker er şeyden tatlıdır, – dey.

Bu vezirden başqa padişağa pek çoq adamlar daa kelip, suallerge özlerince cevap bereler. Lâkin padişa kimseniñ aytqanına qanmay. Bu haber endi aman-aman er keske cayray. Uzaq köylerniñ birinde yaşağan bir tuvarçı da padişanıñ bu sualini eşite ve kelip öz qorantasına ayta. O tuvarçınıñ on altı-on yedi yaşlarında dülber bir qızı bar eken. Bu qız padişanıñ sualini eşitkeninen, babasına:

– Babam, men bu suallerge cevap bereyim, lâkin siz padişağa barıp aytqanda, padişa “Bunı kimden ögrendiñ?” – dep sorasa, menim aytqanımnı aytmañız, özüm tüşünip taptım, dersiñiz, – dey.

Babası:

– Ya padişa qabul etermi, qızım? – degende, qızı – Qabul eter, tek siz menim aytqanımnı aytmazsıñız, – dey.

Tuvarcı, qızınıñ aytqanına razı olıp:

– Aydı, ayt baqayım, – dey.

Qız cevaplarını aytıp başlay:

– Dünyada küçlüden küçlü yeldir, qattıdan qattı atnıñ tuyağıdır, tatlıdan da tatlı tildir. Babası bularnı öğrenip, padişağa kete. İzin alıp, onıñ uzurına kire de:

– Padişam, emir etseñiz, siziñ suallerinizge cevap berir edim, – dey.

Padişa:

– Qana, ayt tuvarçı – dep razılıq emirini bere.

– Padişam, dünyada küçlüden küçlü – yeldir, qattıdan qattı – atnıñ tuyağıdır, tatlıdan da tatlı – tildir, – dey.

Padişa bu cevaplarğa qanaatlenip tuvarçıdan:

– Bu cevaplarnı saña kim ögretti, sen olarnı qaydan ögrendiñ? – dep soray.

Tuvarcı özü bilgenini, özü tüşünip tapqanını, iç bir kimseniñ ögretmegenini ayta. Amma, padişa, “Eger sen doğrusını aytsañ, saña altın bağışlarım” – dey. Qart, padişanıñ zorlağanına dayanamayıp, işniñ doğrusını aytmağa qarar bere.

– Doğrusını aytsam, bunı maña qızım ayttı, – dey.

Padişa tuvarçığa bir torba altın bere de, qızını ketirmesini emir ete. Tuvarcı evine qaytıp, qızına padişanıñ emirini bildire. Amma qızı ketmege razı olmay. Tuvarcı padişağa barıp, qızınıñ kelmek istemegenini ayta. Padişa qızğa vezirini yollay. Onıñ maqsadı şu aqıllı qıznı özüne qadın etip almaq eken. Vezir tuvarçınıñ evine kelgen soñ, qızğa:

– Qızım, padişa seni özüne qadınlıqqa almaq istey, sen pek bahtiyar olacaqsıñ, böyle bir bahıt kimniñ eline keçer. Sen padişağa barmaq kereksiñ. Padişağa red etmek olmaz, sen iç bir şeksiz bu işke razı olursıñ, dey.

Qız:

– Yahşı, lâkin menim padişadan isteklerim bar. Eger padişa olarnı yerine ketirse, men oña barmağa razılıq beririm, – dey.

Vezir:

– Ne kibi istekleriñ bar, qızım? – dey.

Qız:

– Padişağa barsañız, aytıñız, o maña: on beş bala, yigirmi civan, otuz deli, qırq aqıllı, elli qoyun, altmış tayaq, yetmiş tavuq, seksen sığır, doqsan papiy, yüz yımırta bersin. Mına menim padişadan isteklerim bulardır, – dey.

Vezir:

– Ey qızım, bunı yerine ketirmesi ne ya? – dep, şu yerden çıqıp kete.

Padişağa barıp, qıznıñ isteklerini ayta. Padişa isteklerniñ manasını añlay. O, tuvarçınıñ qızına açuvlana, vezirge iç bir cevap bermey. Vezir, padişa yanından ayrılğan soñ, padişanıñ emiri olur, dep beklep tura, amma padişa iç bir cevap bermey. Vezir buña raatsızlanıp, bir daa padişağa bara.

– Padişam, siz bu şeylerniñ çaresini tapmaysıñızmı yoqsa? O, bir qıyın şey degil de, men bunı öz boynuma alayım, – dey.

Padişa buña qarşı:

– Sen asıl da bu laflarnıñ manasını añlaysıñmı? – dep vezirine açuvlana.

Vezir:

– Bu laflarnıñ manası öyle ağır degil de, ğaliba, padişam, – dey.

Padişa:

– Sen otur da, diñle, añlarsıñ, – dey.

Vezir oturıp padişanı diñley.

Padişa:

– On beş bala degeni – on beşte bala ediñ demektir. Yigirmi civan degeni – yigirmide civan ediñ; otuz deli degeni – otuzda deliqanlı ediñ; qırq aqıllı degeni – qırqta aqıl-baliğ oldıñ; elli qoyun degeni – ellide qoydayın yuvaşlandıñ; altmış tayaq degeni – altmışta tayaqnı eline aldıñ; yetmiş tavuq degeni – yetmişte tavuq qadar taqatıñ olacaq; seksen sığır degeni – seksende sığır kibi matüvleşeceksiñ; doqsan papiy degeni – doqsanda papiydayın kepek aşaycaqsıñ; yüz yımırta degeni de – yüzge kirgende yımırta kibi tez ğayıp olacaqsıñ demektir. İşte, o, maña kelmek bisinmey – dey.

Padişa bu sözlerni aytqanı kibi bir daa qaşlarını sıta ve vezirine hitap etip:

– Kördiñmi bu ne qadar aşalav, işte, qabaqbaş, sen şimdi bu sözlerniñ manasını añladıñmı? Saña bu sözlerniñ manasını çoqtan añlamaq kerek edi. Sen olarnıñ manalarını añlap, o qıznıñ cezasını şu saat bermek kerek ediñ! Men bu sözlerge artıq çıdap olamayım, bar şu qıznı alıp kel! Men onıñ cezasını özüm bereyim, – dep, qıznı zornen ketirmekni vezirine emir ete…

KİÇKENE

Zaman-zaman ekende,
Evel zaman ekende,
Qaplı-quplu baqalar
Qanatlandı uçmağa
Deñizdeki balıqlar
Kira tuttı köçmege...
Aqmescitniñ minaresi
Egildi Salğırdan suv içmege.

Tuttım pireniñ birini,
Bardım, aman soydım.
Altmış oqqa eti keldi,
Yetmiş oqqa mayı keldi.
Aldım, çızmalarımnı mayladım,
Birine yetti, ekincisine yetmedi.
Çızmalarımnı kiyip,
Ketmege başladım.
Kete-kete kettim,
Altı ay, bir küz kettim.
Aylanıp baqtım,
Yine boyu qadar yol ketkenim.
Bara-bara bardım,
Bir şeerge bardım.
Bir tüpsüz qazannen
Bir de tüfek aldım.
Avğa çıqıp, bir tavşan urdım,
Onı soyıp, qazanğa qoydım.
Üstünden qoydım, astından çıqtı.
Aşadım — tilime tiydi,

Tamağıma tiymedi.

Pek erte zamanlarda Veli-usta adlı bir qalaycı bar eken. O fuqare olsa da, qadınınen çoq yıllar tatlı-muabbet yaşağan, amma evlengenlerine beş yıl tolsa da, Allah olarğa bir bala qısmet etmegen. Evlât qaldırmay ölüp ketecegim ğaliba, degen fikirinıñ yuqusını qaçıra. "Evlâtsız yaşayış – yaşayışmı?", – dep efkârlana eken.

Künlerniñ birinde onıñ evine, sadaqa istep, tilenci qadın kele. Tilenciniñ yanında biri-birinden küçük beş balaçığı bar eken.

Veliniñ özü bu vaqıt tükânında qazan qalay eken. Onıñ özü kibi, arıq, uzunca boylu, lâkin merametli apayı bu tilenci qadınnı küler yüznen, mulâyim qarşılay. Onı balaçıqlarınen beraber, sofra başına oturtıp, başta şorba, soñ qurabiyenen sıylay.

Er yerde qaba muamele körüp kelgen tilenci qadın, qalaycı Veliniñ apayı tarafından kösterilgen eyilikke tesirlene de, şöyle dey:

– Ey, Ava anamıznıñ merametli qızı! Saña yürekten istegim şu: keliriñ bol olsun. Lâkin, adamğa eyilik istemek az, eyilikni yapmaq da kerek. Söyle, seniñ eñ ziyade qalbiñni raatsız etken nedir? Belkim menim elimden oña bir çare tapılır?

Qalaycı Veliniñ apayı buña şöyle cevap bere:

– Ey, balalarnıñ bahıtlı anası! Bizim evli olğanımız beş yıldır. Bu küngece Allah bizge bir evlâtçıq qısmet etmedi. Menim qocam bir bala içün dünyalarnı berir edi, – dey.

– Saqın azaplanma, canım, bu belâğa men bir çare taparım. Sen maña qomşudan bir yımırta ketir. Men onıñ üstüne ufurip ırımlarım. Qocañ işten qaytıp kelgende, şu yımırtanı onıñ sağ tarafına divarğa qarşı atar urarsıñ. İşte, o zaman seniñ istegeniñni Allah berir, – dey.

Qalaycı Veli evine qaytqanda, apayı, tilenci qadın aytqanı kibi yapa. Yerge tüşip parlanğan yımırtanıñ içinden elekten tökülgen kibi

balaçıqlar tökülе ve "baba-baba", – dep şaşıp-şaşmalağan qalaycını sarıp alalar. Onıñ elleri, omuzları, başı üstüne tırmaşıp çıqalar. Qalaycı bu apansız ücümden abdırap:

– Bu nasıl şey, bu ordu qaydan keldi? – dep soray. Qadını oña meseleni añlata.

Qalaycı Veli ökelenip:

– Bunıñ nesine quvanayım? Buña kuvanmaq degil de, qaarlenmek kerek. Men Allahdan bir bala istesem, o maña bir bala yerine işaret parmagı kibi qırq bala berdi. Bu fuqare alımnen olarnı nasıl baqarım? – dey de, tilenci qadınğa aylanıp, yalvarmağa başlay. – Ey, evimniñ musafiri! Meni bu çibinlerden qurtar, canım, Allah eşqına!

Qadın balaçıqlarnı birer-birer tutıp torbasınıñ içine toldura. Kiçkenelerden birisi ise qalaycınıñ çızmasında gizlenip qala.

Ertesi künü qalaycı çızmasını kiygende, onıñ içinden kiçkene bir balaçıq atılıp çıqa. Şaşqan qalaycı:

– Sen bunda ne yapasıñ? – dep soray.

– Ey, menim babaçığım, men qardaşlarımnıñ arasında eñ atigi edim, şunıñ içün saqlanıp qaldım, – dep babasınıñ avuçına sekirip mine.

Kiçkeneniñ zekiyligi qalaycı Veliniñ hoşuna kele:

– Aysa, oğlum, sen menim yardımcım olursıñ, – dep Kiçkeneni bağrına basa ve onı özünen işke alacaq ola. Kiçkene buña qarşı kete:

– Yoq, baba, kündüz anam aş pişirip azırlar da, men onı üylede saña alıp keterim, – dey.

Veli sevinçini içine sığdıramay, işine çıqıp kete. Tükânına nasıl barıp yetkenini duymay qala: özüni o qadar yengil duya, çünki insannıñ yüregi raat olsa, beden ağırlığını da unuta eken.

Üyle maalinde çiberekler azır olğanda, Kiçkene anasına muracaat ete de:

– Ana, babama pişirgen çibereklerni saan içine toldur, yavluqqa cap, men olarnı sıcaq olğanda alıp keteyim, – dey.

Anası Kiçkeneniñ istegini yerine ketirgeninen, saan birden areket etip başlay – açıq pencereden sıçrap çıqa da, yol boyu tayğan kibi kete.

Saan azmı-çoqmı kete, yolda ketkende bir çuqur içine barıp tüşe. Kiçkene oğlan ne qadar tırışsa da çuqurnıñ içinden bir türlü çıqıp olamay. Bu arada çuqurnıñ yanından eki avcı kete eken. Çuqur içinde yavluqnen sarılğan saannı körüp:

– Şükür Allahqa, aqşam aşaycaq qısmetimizni de yollağan. Ah, saanden ne de güzel qoqular kele, – dep oña qolunı uzata ve çuqurdan çıqara.

Lâkin avcı yavluqnı çezmege bile yetiştirmedi, saanden açuvlı ince bir ses:

– Ey, adam oğlu, saange toqunma, – dep bağıra.

Avcı sesniñ qaydan kelgenini bilmey abdıray. Arqadaşı oña:

– Olân, çekil andan, tavşan yürekli! Sesni men de eşittim, amma qulaq bermek olurmı? Saanniñ şorbacısı kelgence, biz aşap toyarmız, – dep saange uzana. Amma boğçadan evelkinden daa da keskin açuvlı bir ses:

– Ah, sen şeytan oğlu – şeytan! Men saña şimdi el malına nasıl qol uzatqanlarını kösteririm, – dey.

Bu sesni eşitken qaraman avcılar qorqup, çanları ağızlarına kelgence qaçalar. Kiçkene ise bularnıñ artından qas-qas küle de yuvarlana-yuvarlana yolunı devam ete.

Qalaycı Veli işini toqtatıp, şu yerden aqqan özen kenarına bara, yüzüni, ayaqlarını yuvıp, tükânına qayta. Bir daa baqsa ne körsin: qonanıñ üstünde saan tura. Onıñ qapağını aça ve şu yerde ayaq üstünde turğan Kiçkeneni köre de ayretlenip :

– Baq sen onı, parmaq qadar boyünen saan alıp kelgen! – dey.

– Bu ne? – dep, Kiçkene horazlana. – Sen aytsañ, men daa qıyın işler yapabilirim.

– Öz çekisinden yüz kere ağır saannı süyrep ketirebilgen bir adam, ebet de çoq şey yapar, – dey Veli ve oğlundan soray. – Sen qazan qalaylamağa bilesiñmi?

– Öyle bir qalaylayım ki, körseñiz şaşar qalırsız.

– Şay olsa, mınavı qazanlarnı qalaylamağa yardım et. Müşteri aşıqtıra.

– Yanma, baba, raat-raat aşayber, qazanlar qalaylanırlar.

Kiçkene şu an qalaylanacaq qazanlar turğan köşege çapıp kete. Veli aşını aşap bitirgence qazanlar endi qalaylanğan ola. Qalaycı Veli, Kiçkeneniñ bu ünerini körip, şaşıp qala.

– Olân, sen Kiçkene degil de, pelvan ekensiñ, – dey Veli. – Sende er şey masaldaki kibi tez olıp çıqa.

Bundan soñ o Kiçkenege daa bir ricanen muracaat etmege cesaretlene ve şöyle dey:

– Oğlum, seni Allah bizge bahşış etip yibergen. Boyuñ küçük olsa da, bilgiñ, taqatıñ on dane balaban adam qadar bar eken. Oğlum, saña bizni büyük bir belâdan qurtarmaq kerek olacaq. Onı da yapsañ, sen yapacaqsıñ.

Kiçkene buña gür davuşnen cevap bere:

– Çekinmeñiz, baba. Men siziñ oğluñız olam. Bu sebepten siziñ aytqanıñıznı yapmaq – menim boyun borcumdır.

Qalaycı quvanğanından Kiçkeneni avuçınıñ içine ala da, onı sevip ope ve soñ, kene hasırnıñ üstüne qoyıp, şöyle dey:

– Köyniñ yanında, özen kenarında, bir acderha yaşay. Özenden suv almamıznı musaade etkeni içün, biz oña er yıl bir buğa bermege borclumız. Endi nevbet seniñ emceñe keldi. Lâkin onıñ buğalarını Sarı bay, Allah canını, cigerini yaqsın, tutıp aldı, tek eşegi qaldı.

Şimdi şaşıp qaldıq, ne yapacağımıznı bilmeymiz. Emceñe ve köy cemaatına bir yardım etip olamazsıñmı?

Kiçkene buña:

– Qorqma, baba, men köyni bu belâdan qurtarırım. Ancaq, emceme ayt, maña eşegini bersiñ, – dey.

Soñra emcesiniñ eşegine minip, acderhağa qarşı yol ala. Acderhanıñ yanına barıp yetken soñ, Kiçkene forsalanıp bar quvetinen:

– Selâm aleyküm, Acderha ağam! Kel, saña suv kirası ketirdim, mına, aqqıñnı al, – dep bağıra.

Acderha bu sesni eşitkende, eşek üstünde boyuncaq qadar bir balaçıqnı körüp, hoşuna ketkeninden hahıldap küle.

– Ama da batır! Ha-ha-ha! Em sen qorqaq da degil ekensiñ! Ha-ha-ha! Eşq olsun, batır oğlan, ne de semiz ögüz ketirgensin, ya! Tamam özüñ kibi! Suv içün eşek alıp keldiñmi?

Kiçkene iç te özüni sıqmayıp:

– Buğamız yoq. Qalınqursaq Sarı bay köy içinde kimsede ögüz qaldırmağanını sen bilmeysinmi, ya? O zalım bütün faqır-fuqareniñ malını, tuvarını "borclarıñız bar" dep, tutıp aldı. Soñ men saña eşekten ğayrı ne ketireyim?

– Buğa alıp kel, dep aytam!

– Men de aytam ki, buğamız yoq. Episini Sarı bay alıp ketti.

– Aysa Sarı baynıñ buğasını alıp kel.

– Onıñ bir sürü buğası bar. Lâkin arada eñ semizleri qara ve sarı buğalardır. Qaysını alıp keleyim?

– Qaysı biriniñ eti çoq olsa, onı alıp kel!

Kiçkene köyge qaytıp, Sarı baynıñ evine kete. Onda aşlavğa bağlı sarı buğanıñ qulağına kirip, bağırmağa başlay:

– Sarısınımı, qarasınımı, bay?

Bunı eşitken Sarı bay, yanındaki adamlardan:

– Kimdir o bağırğan? – dep soray. Yanındakiler:

– Bilmeymiz, – dep cevap bereler.

– Yeriñizden qıbırdamasañız ebet de bilmezsiñiz. Bar, bil de, qaytıñız!

Baynıñ adamları arañğa kete, lâkin onda kimseni tapamaylar. Ses ise ep devam ete:

– Sarısınımı, qarasınımı, bay?

Ses pek sıq tekrarlanıp başlağan soñ Sarı bay dayanamay, yerinden turıp, özü aşlavğa bara da:

– Kimdir o mında boğaz yırtqan? – dep qıçıra.

– Sarısınımı, qarasınımı, bay?

Buğanıñ qulağından kelgen bu sesten ötü patlağan Sarı bay, qorqusından birden qıçırıp yibere:

– Sarısını, sarısını, şeytan alsın seni!

Bu yolnen baynıñ razılığını alğan Kiçkene, sarı buğanı acderhanıñ uzurına alıp kele. Acderha açközlüknen buğanı yutacaq ola, lâkin aşıqqanından boğulıp gebere.

Böyleliknen Sarı bay buğasız qala. Kiçkene ise emcesi ve köy sakinlerini acderhadan qurtara.

Bundan soñ ana-baba Kiçkenemen tatlı-muabbet yaşaylar ve bizlerge de böyle yaşayış tileyler.

MATÜV OĞLAN

Zaman-zaman ekende, evel zaman ekende, bir padişanıñ üç oğlu bar eken. Bir kün padişa hastalana ve közleri kör ola. Oğlanları ösip büyügen soñ, babasınıñ közüne bir ilâc tapmaq peşine tüşeler. Padişanıñ büyük oğlu babasınıñ aldına kele de:

– Babam, ruhset etseñiz, men siziñ közleriñizge ilâc tapmaq içün yolğa çıqar edim, – dey.

Babası:

– Menim közümniñ ilâcı at tuyağı yetmegen yerdeki topraqtadır. Eger çaresini bulıp, şu yerden bir avuç topraq alıp kelseñ, menim közlerim bir an içinde savulıp keter.

Büyük oğlu, babasından elâllıq alıp, yoluna revan ola.

Kete-kete, altı ay yol yüre ve bir çeşmeniñ başına barıp yete. Bu çeşmeden suv degil de, süt fışqırıp tura eken. Büyük oğlan: "Bizim atnıñ tuyağı bu yerge basmasa kerek" dey de, bir avuç topraq alıp, sarayğa qaytıp kele. Topraqnı babasına uzatıp:

– Gece demey, kündüz demey, altı ay yol yurdim, suv degil de, süt fışqırıp turğan çeşmege barıp yettim ve mına bu topraqnı alıp keldim, – dey.

Padişa, oğlunıñ aytqanlarına külümsirep, şöyle dey:

– Vay-vay, balam, altı ay ketip, bu qadar az yol yürgeniñ şaşılacaq bir şey. Men süt çeşmesine quşluqqa qadar barıp yete edim.

Bundan soñ, babasından ruhset ve elâllıq alıp, yolğa padişanıñ ortancı oğlu çıqa. Kete-kete, altı ay yol yüre ve süt çeşmesi başına barıp yete. Biraz yal alğan soñ, kene yolğa çıqa ve altı ay yol yüre. Bara-bara bir çeşmeniñ başına barıp yete. Bu çeşmeden süt degil de, bal aqıp tura eken. Ortancı oğlan: "Bizim atnıñ tuyağı bu yerge basmasa kerek!" dey de, bir avuç topraq alıp, sarayğa qaytıp kele. Topraqnı babasına uzatıp:

– Gece demey, kündüz demey, on eki ay yol yurdim, süt degil de, bal aqıp turğan çeşmege barıp yettim ve mına bu topraqnı alıp keldim, – dey.

Padişa, bu oğlunıñ aytqanlarına da külümsirep, şöyle dey:

– Vay-vay, balam, on eki ay ketip, bu qadar az yol yürgeniñ şaşılacaq bir şey. Men bal çeşmesine üylege qadar barıp yete edim.

Niayet, babasından ruhset ve elâllıq almaq içün, padişanıñ uzurına küçük oğlu kele. Bu balanı sarayda er kim Matüv oğlan dep bile eken. O:

– Babam, endi men keteyim de, – dey.

– Ağalarıñ barıp keldiler, bir iş becermediler, endi bu iş sen matüvge qaldımı? – dep darıla padişa ve ruhset etmey.

Küçük oğlannıñ buña pek canı ağıra. Babası ruhset etmese de, atını alıp yolğa çıqa. Bu at, padişanıñ közleri soqurlanğandan berli, qobada qapalı tutula eken. Küçük oğlan gizliden onı qobadan çıqara da, qırq kün qırq gece beslep tuta. Bundan soñ silâ-savut taqa, atına mine ve quş kibi uçıp kete. At ketken sayın surat alıp, ahrı-soñu avaga köterile ve uça kete.

Azmı uçalar, çoqmı uçalar, sıñırnı keçeler. Şu an at insanlar kibi laf etmege başlay:

– Matüv oğlan, ayt baqayım, qayerlerge yol tutasıñ? – dep soray.

– Babamnıñ közlerini savultmaq içün at tuyağı yetmegen yerlerge barıp, bir avuç topraq ketirecem, – dey Matüv oğlan.

– E-e, pek sarp yolğa kete ekenmiz de! – dey at. – Zararı yoq, barıp yetermiz. Sen meni qobadan dünya yarığına çıqardıñ, qırq kün beslep tuttıñ, seniñ eyiligiñni men bir vaqıt unutmam. Seni babañ soqurlaşqan yerge alıp barırım.

Uça-uça quşluq maallerinde süt çeşmesine, üyle maallerinde bal çeşmesine barıp yeteler, amma toqtamaylar. Niayet, padişanıñ közleri soqurlaşqan yerge barıp qonalar.

– Matüv oğlan, endi meni diñle! – dey at. – Menim tuyağım bu yerden uzaqlaşmağan edi. Şunıñ içün topraqnı biraz iraqtan almaq kereksiñ. Topraq alğanda avadaki mahlüqtan saqt ol!

Matüv oğlan topraq alayım dep yerge egilgende, kimdir birevi:

– Ey, Matüv oğlan, kel, başta küreşeyik de, topraqnı soñ alırsıñ, – dep bağıra.

Matüv oğlan o yaq baqa, bu yaq baqa, kimse körülmey, bir daa baqsa ne körsin, avada bir mahlüq uça. Bu mahlüq, Matüv oğlannıñ üstüne qaynaq suv bürke başlay. Başlay amma, mahlüqnıñ iylekârlığını bilgen at, Matüv oğlannıñ yanına kelip, fışqırmağa başlay ve suvnı suvuta.

Matüv oğlan üstü-başı sılanıp qalğanına açuvlana:

– Yigit olsañ, yerge tüş, avada qopayıp turğanıñ ne? – dey.

Dey de, mahlüqnıñ ayaqlarından tutıp, onı yerge tartıp ala ve qılıçını onıñ başına siltey. Qılıç kesmey, mahlüq ise kene avaga köterile.

– Endi sırtıma min de, qaçıp keteyik, – dey at.

Atnıñ sırtına minip, deñizge keteler, suvğa tüşeler. Matüv oğlan suv tübünde yıltırap turğan bir şey köre. Alıp baqsa, olmaycaq bir qanat eken. Onı yalığa taşlay. Taşlay amma, qanat yerge tiygeninen, ortalıqnı yap-yarıq ete.

Matüv oğlan qanatnı cebine qoya. Bunı körgen at:

– Qanatnı alma, belâsı çoq olur, – dey.

Matüv oğlan atnın aytqanına qulaq asmay, qanatnı ala. Matüv oğlan atqa minip uzaq bir padişalıqqa kete. Gece, ortalıqnı qaranlıq basqan bir vaqıtta, Matüv oğlan yarıq olsun dep, qanatnı bir kenarğa taşlap, yuquğa dala. Şu yer padişasınıñ veziri bu vaqıt azbarğa çıqa, geceniñ kündüz olğanını körip, şaşıp qala. "Bu işte bir alâmet yoqmı eken?" dep padişaga haber bere.

Padişa ise bu haberni eşitkeninen, vezirini yarıq çıqqan tarafqa yibere, er şeyni bilip kelmesini emir ete. Vezir bu yolcularnıñ yanına kele, aydınlıq bergen qanatnı körip:

– Ey, oğlan, bu acayip qanatnı qaydan aldıñ? – dep soray.

Matüv oğlan kene matüvligine barıp:

– Deñizde yuvunğanda taptım, – dey.

Vezir bu qanatnen padişanıñ sarayını yaraştırmaq istey ve Matüv oğlandan bu qanat içün ne qadar altın istegenini soray. Matüv oğlan:

– Bu olmağan şeyge altın berilirmi endi, – dey, – kerek olsa, alıñız da!

Vezir qanatnı alıp, aman padişanıñ uzurına kele. Padişa, qanatnı körgeninen, pek quvanada:

– Bu nasıl bir quşnıñ qanatı eken? – dep soray.

Vezir padişa aldında yaltaqlanıp:

– Ey, padişam, dünyada öyle bir quş bar ki, o em yarıq bere, em de insanlar kibi söylene, – dey. – Eger quşnıñ yalıñız bir qanatçığı bu qadar yarıq bere ise, o quş özüniñ biñlernen qanatınen siziñ bütün padişalığıñıznı aydınlatıp taşlar edi.

Padişa vezirniñ aytqanlarınen meraqlanıp:

– Bu quşnı tutmaq mümkün degilmi? – dep soray.

Vezir:

– Nege mümkün olmasın, bu qanatnı tapqan adam, quşnı da tuta bilir, – dep cevaplana. – Emir beriñiz, o tarafını men özüm beceririm.

Padişa emir bere, vezir ise bu emirni Matüv oğlanğa bildire, eger üç kün içinde quşnı tutıp ketirmese, başı kesilecegini ayta.

Matüv oğlan ne yapacağını bilmey ve atından aqıl soray:

– Qanatnı alma, belâsı çoq olur, degen edim, diñlemediñ, endi menden aqıl soraysıñ, – dep açuvlana at. – Ne yapayım, kene

yardım etecektirim daa. Bar da, padişadan bir at iste. Soñ bu atnı yalı kenarına ketirip soyarsıñ. Atnıñ bağrını temizlep, onıñ içine özüñ kirersiñ.

Matüv oğlan şay da yapa. Atnıñ içine kirip, ne olacaq eken, dep beklep tura. Azmı bekley, çoqmı bekley, nasıl da olsa leş qoqusını duyıp, büyük bir quş kelip qona. Quş leşni çoqumağa başlağanınen, Matüv oğlan qap-qaç etip, onıñ ayağından tuta. Quş ürkip, qanatlarını kere ve Matüv oğlannı avaga kötere. Kötere amma, biraz uçqan soñ quş tala, taş olıp yerge tüşmege başlay. At, bir qaç kereler fışnap küç ala ve oq kibi avaga köterile, quşnı da, Matüv oğlannı da sırtına alıp, yerge tüşüre.

Quşnı padişağa bereler. Aqşamına bütün padişalıq yap-yarıq ola. Bu mücizege şaşıp qalğan halq: er aqşam qonğan küneş, bugün ne içün batmadı? – dep taaciplene.

Padişa vezirini çağırıp, teşekkürini bildire ve quşnıñ ne vaqıt söylene başlaycağını soray.

– Padişam, bu quş yalıñız özüniñ saibi Pamuq qız olğanda söylene, – dey vezir.

Padişa, meraqlanıp:

– Ya o qız qaydadır? – dep soray. – Onı sarayğa ketirmekniñ çaresi yoqmı?

Vezir, padişanıñ suallerine cevap qaytarıp, şöyle dey:

– Pamuq qız deñiz ortasında yaşay. Zan etem ki, quşnı ketirgen adam, onıñ saibini de ketirir. Emir beriñiz, qalğanını men özüm beceririm.

Padişa emir bere, vezir ise bu emirni Matüv oğlanğa bildire, eger üç kün içinde Pamuq qıznı tapıp ketirmese, başı kesilecegini ayta.

Matüv oğlan ne yapacağını bilmey ve kene atından aqıl soray.

– Ana, öz aqılı yetmese de, söz diñlemegenniñ alı böyle olur, – dey at. – Oldı-olacaq, yür, Pamuq qızınıñ sarayına keteyik, amma aqıldan çıqarma, anda barğan adamlarnıñ episi yanıp-küyip qala.

At ve Matüv oğlan yolğa çıqalar. Deñiz kenarına barıp yetken soñ, at avelene ve deñiz-derya boylap, Pamuq qıznıñ sarayına doğru yol ala. Azmı keteler, çoqmı keteler, aymı keteler, yılmı keteler, künlerden birinde deñiz ortasında aq bir saray köreler.

At, Matüv oğlannı tenbiyelep:

– Saraynıñ eki qapusı bar, biz yıldırım tezliginen bir qapudan kirip, ekincisinden çıqmaq kerekmiz. Saqt ol, ağız açıp qalma, saray içinden uçıp keçkende, Pamuq qıznı saçlarından qapışla.

Olar, yıldırım tezliginen saray içinden uçıp keçeler ve Matüv oğlan Pamuq qıznı alıp çıqa. Saray içinde püskürgen alevden onıñ yalıñız urbaları ve atnıñ yalınları küye.

Matüv oğlan qızğa baqa, qız da bu yaşnıñ cesürligine şaşıp, közlerini oña tiklep qala. Bu qız, pamuq kibi, ap-aq ve bir yutum suv kibi dülber eken.

Padişalıqqa yaqınlaşqanda Pamuq qız:

– Ya meni ne yapacaqsıñ? – dep soray.

Matüv oğlan onı padişaga alıp baracağını ayta. Pamuq qız bu oğlannıñ safdilligine şaşıp:

– Sen pek matüv bir yaş ekensiñ de! Meni padişağa bergencek, özüñe alsañ olmaymı? – dey.

Olar çöl içinde toqtalıp, çadır quralar ve birge yaşamağa başlaylar.

Vezir, Matüv oğlan Pamuq qıznı alıp kelgenini ve çöl içinde yaşaganlarını eşitip, özü sürip kele ve:

– Pamuq qıznı nege çöl içinde tutasıñ, ne içün sarayğa alıp barmaysıñ? – dep yayğara qopara.

Vezirniñ suallerine, Matüv oğlan yerine, Pamuq qıznıñ özü cevap bere:

– Padişağa aytıñız, o ğayrıdan yigirmi beş yaşına kelsin de, soñ men oña qocağa çıqarım.

Bu haberni eşitken padişa açuvından ap-aq kesile ve cemi-cemaatnı toplap:

– Kişi yaşartqan ilâc bilmeysiñizmi? – dep soray. Bilgen adam tapılmay. Bu vaqıt vezir, özüniñ aqıldaneliginen qopayıp:

– Menim kibi aqıllı bir veziriñiz olğanda, bu ahmaqlarnen aqıl tanışıp oturğanıñız ne? – dey. – Zan etem ki, Pamuq qıznı tapıp ketirgen adam, sizge yaşlığıñıznı qaytaracaq ilâcnı da tapıp ketirir. Emir beriñiz, qalğanını men özüm beceririm.

Padişa emir bere, vezir ise bu emirni Matüv oğlanğa bildire, eger üç kün içinde bu ilâcnı tapıp ketirmese, başı kesilecegini ayta.

Matüv oğlan ne yapacağını bilmey qala ve kene atından aqıl soray.

– Ana, belâlarnıñ soñu yetti, – dep quvana at. – Bu keresinde men saña can-göñülnen yardım eterim. Bunıñ içün Qaradağnıñ töpesine çıqmaq kerek. Anda qırq biye bar. Bu biyelerni sağmaq, sütünde yuvunmaq kerek. Yaşarmaq ilâcı işte budır.

Matüv oğlan atına mine, yıldızlarğa köterile ve Qaradağnıñ töpesine barıp tüşe. Baqsalar ne körsinler, qırq dane biye bir yerge toplanğan, otlana yüreler. Qırq birinci biye olarnıñ başı olıp, qaravlap tura.

– Biyelerniñ başı bizni yaqın bile qoymaz, – dey at. – Sen anavı sazlıq yanında teren bir çuqur qaz. Çuqurnıñ tübüne men yatarım. Sen şu yerde otlap turğan suvsığırlarından qırq danesini soyıp, terilerinen menim üstümi ört. Biyelerniñ başı menim mında olğanımnı duyar ve meni tişleycek olıp terilerni tişler. Bu vaqıt biyelerniñ episi bizimki olur.

Şay da yapalar ve biyelerni Qaradağdan tüşürip, padişanıñ sarayına alıp baralar. Çoyundaki süt şapırıpköpüre başlağan soñ, Matüv oğlan padişağa:

– Padişam, çoyunğa tüşüñiz, sizni yaşartacaq bu süttir, – dey. Padişa tüşecek ola amma, cesaret etalmay, başta Matüv oğlannıñ tüşmesini emir ete. At, Matüv oğlannıñ qulağına:

– Qorqma, tüş! – dey.

Matüv oğlan artını-ögüni tüşünmeden, özüni qaynap turğan sütniñ içine taşlay. At, yaqın kelip, bütün küçünen üfürmege başlay. Süt suva ve Matüv oğlan ap-aq ve yap-yaş bir yi-itke çevirilip, iç bir zararsız süt içinden çıqa. Bunı körgen padişa, yaşaracağına quvanıp, aman özüni süt içine ata. Ata amma, ocaqta alevlenip yanmaqta olğan ateş sütni kene şapırta-köpürte ve padişa süt içinde bürüşip, pişip qala.

At, Matüv oğlanğa:

– Min sırtıma! – dey de, onı şu yerden alıp qaça. Çöl içinden keçkende, Pamuq qız da atqa mine. Peşlerinden padişa askerleri quva. Quva amma, o atnıñ artından kim yeter?

Matüv oğlan Pamuq qıznı öz padişalığına alıp kele. Babasına ise bir avuç topraq – köz ilâcı bere. Padişa onı közlerine sürtkeninen, er şeyni körip başlay ve quvanğanından Matüv oğlannı öz tahtına oturta.

Matüv padişa ola, toy-dügün yaptıra.

Torğay tobuğından,
Baqa kişenliginden,
Pire mayından aş pişire,
Musafirler aşqa şişe.

Къырымтатар халкъ масаллары
Крымскотатарские народные сказки

ТЫЛСЫМЛЫ ЮЗЮК

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен. Бир койлюнинъ къарысы хасталанып оле. Койлю, къызы Айшечикнен къала. Айшечик ай десенъ, айдан дюльбер, кунь десенъ, куньден дюльбер, мераметли ве ишкир къыз экен. Анасына о пек яныкълай ве чокъ вакъыт агълап юре. "Эвленсем, бельки къарым Айшечикке аналыкъ этер", - деп тюшюне койлю. Азмы къече, чокъмы кече, койлю башкъа къадынгъа эвлене. Онынъ да Шерфечик деген къызы бар экен. Шерфечик эрке ве тенбель къыз экен. Огей анасы Айшечикнинъ гузеллигине асетленип, оны севмей.

Геджелернинъ биринде огей анасы Айшенинъ бабасына айта:

- Сен Айшени дагъгъа алып бар ве анда ташлап кель. Ташламасанъ, мен оны да, сени де бу эвден къуварым.

Айшени юкълай беллеселер де, айтылгъан лафларны о эшите.

Саба Айшечикнинъ бабасы дагъгъа одунгъа кетмек ичюн атларны арабагъа еке. Айшечикни де дагъгъа чагъыра. Айше торбачыкъкъа фындыкъ толдура ве арабагъа отура. О фындыкъ ашап къабукъларыны дагъ ёлуна ташлап-ташлап кете. Дагъгъа кельген сонъ Айшечикнинъ бабасы:

- Бар, къызым, сен къызылчыкъ джый, мен одун кесейим, - дей.

Айшечик бабасынынъ янындан кеткен сонъ, бабасы балтасыны терекнинъ пытагъына аса да, озю арабагъа отурып эвге къайта. Балта исе ельден салланып терекке урып тура.

Айшечик, бабам даа чалыша деп, къызылчыкъ джыя бере. Сепети толгъан сонъ терекнинъ янына келе, бакъса, бабасы ёкъ. Къоркъкъанындан агъламагъа башлай:

- Такъ-такъ этер балтачыгъынъ, Къайда кеттинъ бабачыгъым? - дей.

Бакъса, фындыкъ къабукъларыны коре. Шу къабукъларгъа бакъып-бакъып, акъшамгъадже эвлерине барып ете, амма

ичериге кирмеге къоркъа ве къапу артында тура да, эвден чыкъкъан сеслерни динълей. Бабасы окюнчнен:

- Шимди Айшечигим не япа экен? - дей.

- Баба, мен мындам, - деп, Айшечик ичериге чапып кире.

Огей анасы даа зияде ачувлана. Гедже акъайына дей:

- Айшени якъын ерде ташлагъансынъ, ярын узакъкъа алып бар, къайтып кельмесин.

Эртеси куню кене араба екип ёлгъа чыкъалар. Айшечик бир торбачыкъ джевиз ала ве ёл бою ашап-ашап къабукъларыны ёлгъа ташлай. Дагъгъа кельген сонъ бабасы къызыны мушмолла джыймагъа йибере де, озю кене балтасыны терекке багълап къайта.

Сепети толгъан сонъ Айшечик кене терекнинъ янына къайтып келе. Бакъса, терекке асылгъан балта ельден салланып тура, бабасы исе ёкъ. Айшечик агълап:

- Такъ-такъ этер балтачыгъынъ, Къайда кеттинъ бабачыгъым? - дей.

Джевиз къабукъларына бакъып-бакъып эвге къайта. Къапу артында динълей.

- Шимди Айшечигим не япа экен? - дей бабасы.

Айшечик исе:

- Баба, мен мындам, - деп, чапып кире.

Шу геджеси Айшечик пек болдургъанындан къатты юкълай ве огей анасынынъ айткъанларыны эшитмей.

Саба кене ёлгъа чыкъалар. Бу кереси Айшечик бир шей алмага етиштиралмай. Бабасы Айшени дагънынъ энъ чытырман, къаранлыкъ ерине алып бара да, бурюльген джыймагъа йибере. Къызчыкъ басынынъ сёзюни динълеп дагъ ичине кете.

Сепети толгъан сонъ, балта сесине къайтып келе ве бабасынынъ кене кеткенини анълай. Айшечик кене:

- Такъ-такъ этер балтачыгъынъ, къайда кеттинъ бабачыгъым? - деп, агълай агълай ёл къыдыра, амма тапып оламай.

Къаранлыкъ олгъандже дагъда юре. Сонъ узакъта бир ярыкъ коре. Шу ярыкъкъа тараф кете ве бир эвге келип чыкъа. Эвнинъ

къапусы ачыкъ экен. Ичериге кире. Бакъса, сет устюнде бир къартбаба ята. Бу Хызыр деде экен.

- Селям алейкум, къартбаба. Акъшам шерифлеринъиз хайырлы олсун, - дей де, къартбабанынъ янына барып къолуны опе.

- Хош кельдинъ, къызым. Кельгенинъ не гузель олды, хасталандым, алым ёкъ. Я сен бу къаранлыкъ дагънынъ ичинде не ичюн бир озюнъ юресинъ?

Айшечик башына кельген алларны Хызыр дедеге айта.

- Ойле олса, къал мында, меним къызым олурсынъ, - дей.

Айшечик Хызыр дедеде къала ве онъа ярдым эте: аш пишире, эв джыйыштыра, чамашыр юва. Хызыр деде исе тез куньлер ичинде тюзеле. Куньлернинъ биринде Хызыр деде Айшечикнинъ бир шейге мугъайып юрьгенини коре ве:

- Не олды я, къызым? Ёкъса алынъ ёкъмы? - деп сорай.

- Ёкъ, къартбаба, сагълыгъым яхшы амма, бабамны сагъындым, - дей Айшечик.

Хызыр деде Айшечикнинъ элине орьнекли дюльбер къутучыкъ ве юзюк бере де:

- Ойле олса, бар, бабанъдан бир хабер алып кель. Бу юзюкни ерге тыгъырлатсанъ, о санъа къайтмагъа ёл корьсетир, - дей.

Айшечик Хызыр деденен сагълыкълаша ве юзюкни ерге юварлата. Юзюк юварлана-юварлана кете, Айшечик исе артындан чапып догъру эвлерине келип чыкъа.

Къувана, бабасыны къучакълай, олып кечкенлерни айта. Огей анасы да денъишкен, чюнки озюнинъ къызы онъа ич ярдым этмей экен. Айшечик кельгенинен, онъа иш буюра.

Айшечик юзюкни къутучыкъкъа къоя. Уфакъ къутучыкъ балабан сандыкъкъа чевириле. Бакъсалар, ичи чешит тюрлю урбалар, басмалар, аякъаплар ве къыйметли ильванлар толу. Бу зенгиликни корьген огей ана пахыллыкътан озюне кене ер тапамай. Акъайына озь къызыны да дагъгъа алып кетмеге меджбур эте.

Дагъда Шерфечик фындыкъ ашай-ашай юре. Къаранлыкъ тюшкен сонъ ярыкъны коре де, шу тарафкъа кете. Эвчик янына

бара, къапуны ачып кире ве анда сет устюнде яткъан Хызыр дедени коре. "Айше айткъан къарт будыр", деп тюшюне о, ве къартбабагъа селям биле айтмайып, бирден эмир эте:

- Серилип яткъандже, манъа тез-тез бахшышлар такъыштырып бер, - дей.

- Хош кельдинъ, къызым. Кельгенинъ яхшы олды. Хасталандым, манъа ярдым эт, - дей Хызыр деде.

- Ай сени, текесакъал къарт, манъа даа иш буюрасынъмы? Айттым да санъа, мен мында бахшыш алмагъа кельдим, чалышмакъ ичюн дегиль, - деп джекире Шерфечик.

- Мен Айшенинъкинден де зенгин джиез истейим: алтын пуллу феслер, алтын нагъышлы шаллар, йипек антерлер.

- Токъта, токъта, къычырма, къазангъанынъны алырсынъ, - дей Хызыр деде ве къолуны долапкъа узатып бир къутучыкъ ала.

- Мына санъа бахшыш, мына санъа юзюк. Эвге кельген сонъ юзюкни къутучыкъкъа къой, бахшышынъны алырсынъ, - дей Хызыр деде ве къутучыкънен юзюкни Шерфечикке бере.

Шерфечик эвге келе. Сабырсызлыкънен юзюкни къутучыкъкъа ташлай. Бир аньде къутучыкъ балабан сандыкъ ола. Ана-бала пек къуваналар. Сандыкъ ичине бакъсалар, андан бакъалар атылып чыкъалар ве озенге тараф секириклеп кетелер.

Иште, Айшечик озюнинъ ишкирлиги, мераметлигине коре, Шерфечик исе озь тенбеллиги ве табиатсызлыгъына коре бахшыш алалар.

АЛТЫН АЛМА

Эвель заманда, зенгин бир падиша узакъ бир мемлекеттен алтын алма терегини кетирип отурта. Терек алты-еди йылдан сонъ мейва берип башлай. Лякин терек йылда бир алма бере, о да энди сарарды, ярын узермиз дегенде ёкъ ола.

Къач йыллар бойле кече. Амма падиша бир кере биле алманынъ берекетини алып оламай. Падишанынъ учь огълу бар экен. Бир кере, алма къувамына кельгенде, падиша буюк огълуны янына чагъырып:

– Огълум! Сен яхшы силялан, атына мин де, багъчагъа бар, алтын алманы къаравла, ёкъса оны кене гъайып этермиз, – дей.

Огълу силяларыны такъып, атына мине ве багъчагъа кете. Бутюн гедже ат устюнде алтын алма терегининъ этрафында юре, лякин танъ маалинде пек юкъусы келип, ат устюнде беш-он дакъкъа юкълай. Козюни ачса, алма ёкъ. Башыны ашагъы асып, эвге къайтып келе. Бабасына меселени олгъаны киби айта. Баба пек эфкярлана.

Эртеси йылы алма кене ола. Узьмек вакъты кельгенде, экинджи огълу силяланып, атына минип кете. Алманы хырсызламакъ истеген киши терекке чыкъмагъа меджбур. Ойле олгъанда, терекнинъ этрафыны тикенлернен сармакъ керек деп, чокътан-чокъ тикенлер кетирип, терекнинъ этрафында юксек къора япа ве озю ятып юкълай.

Саба ачыла, йигит турып бакъса, тикенлер тура. Оларгъа кимсе токъунмагъан. Амма теректе алма ёкъ. Бу огъул да башы ашагъы, эвге къайтып келе.

Падиша пек ачувлана. "Бир алманы къорчалап оламадынъыз", – деп ата-тута. Бир йыл даа кече. "Энди алманы къорчаламагъа башкъа ишанчлы адам ёлламасам олмайджакъ", – дей. Буны эшиткен кендже огълу:

– Ёкъ, баба, бу йыл алманы къорчаламагъа мен кетеджегим, – дей. Падиша:

– Ёкъ, огълум, агъанълар бир шей япамадылар, сен исе яшсынъ, къач йылдан берли алтын алманы гъайып этемиз, бу

сефер беджерикли бир адам ёллап, алманы алып кельмек керек, – дей.

Огълу бабасына:

– Сиз мени пек севем дейсинъиз, амма севмейсинъиз, – дей. – Севсенъиз нечюн алтын алманы кетирмеге мени ёлламайсынъыз?

Акъикъатен де, падиша кендже огълуны пек севе ве онынъ сёзюнден чыкъмай эди.

– Айды, огълум, анълашылды, алманы бу йыл да алмайджакъмыз, – дей. – Бар, сен де бир алма гъайып этип кель!

Вакъты-сааты келе. Кендже огъул силяланып,аткъа мине, багъчагъа барып, терекнинъ этрафында айланып юре. Танъ маалинде оны да юкъу баса. Юкъуны къачырмакъ ичюн, къылычыны чыкъара, бир пармагъыны аз-бучукъ кесе, яранынъ устюне туз сепе, онынъ аджджысы юкъуны къачыра, саба ярыкълап башлай. Кендже огъул козюни теректен алмай, бакъып тура. Бир даа бакъса, коктен терек узерине бир булут якъынлаша. Булутнынъ ичинден бир къол чыкъа. Узанып алтын алманы узе, шу арада кендже огъул тюфекнен къолны козьлеп ата. Къол булуткъа кирип кетсе де, къаны акъа-акъа кете, кендже огъул да онынъ пешинден кете. Кунеш догъа, котериле, кендже огъул эвге къайтып кельмей. Агъалары атларына минип, къардашыны къыдырып кетелер. Багъчагъа келелер. Не къардашлары бар, не де алма. Терек астында къан корелер. Къан тамлап кеткен тарафкъа кетелер. Атларыны айдаштырып, кендженинъ артындан етелер, кендже агъаларыны корип, токътай.

– Нечюн кельдинъиз? Къайтынъыз! – дей. – Мен душманны яраладым, шимди пешинден кетем. Ишнинъ астындан озюм чыкъарым. Сиз къайтынъыз.

Агъалары ондан буюк олып, бир иш беджаралмагъанларындан утанып, кери къайтмагъа истемейлер. "Ёкъ, биз сенинънен берабер кетип, санъа ярдым этмек керекмиз", – деп, кендженен кетелер.

Акъшам якъынлагъанда, къан изи терен къуюгъа тюшкенини сезелер. Кендже агъаларына:

– Мен бу ерде къаравлап турайым, сиз къайдан олса да, энъ аздан йигирми къулач йип тапып кетиринъиз, – дей.

Агъалары кетип, койден йип кетирелер. Уйкен огъул йипни белине багълай ве "къуюгъа мени йиберинъиз" – дей. Йиберелер. Къуюнынъ ярысына тюшмезден эвель:

– Чыкъарынъыз мени! Яндым! – деп къычыра.

Оны тёпеге чекип чыкъаралар.

– Къую ичинде пек сыджакъ, чыдамакънынъ чареси ёкъ, – дей о.

Экинджи агъасы:

– Мени йиберинъиз, – дей.

Къуюгъа оны тюшюрелер. Он къулач кече, о да:

– Мени мындан чыкъарынъыз, – деп къычыра. Оны да чекип чыкъаралар. Йипни белине кендже огъул багълай.

– Бельки мен де, даянамай, къычырырым, лякин къулакъ асманъыз, къана йиберинъиз мени. Сиз шу ерде беклеп турунъыз, – деп къуюгъа тюше.

Йигирми къулач йип бите, аягъы ерге тие, буюк бир магъара бою кете. Бакъса, бир къапы... оны ачып, ичериге кире. Дюнья дюльбери бир къыз нагъыш нагъышлап отура.

– Меним душманым къайда? – деп сорай огълан.

– Бильмейим, – дей къыз. – Бильсе, къардашым биледжек, бираз даа кетсенъиз, онынъ одасыны корерсинъиз, – дей. Бираз даа кете. Оданы тапып, ичериге кире. Козьлерни къамаштырыджы дюльбер къыз, элинде алтын алма, онынънен ойнап отура.

– Меним душманым къайда? Манъа оны косьтеринiз, – дей кендже.

– Бильмейим, дей къыз. – Бильсе, къардашым биледжек. Ондан соранъыз. Янашада онынъ одасы.

Кендже огъул кете. Оданы тапып, ичериге кире. Бакъса, айнынъ он дёртю киби гузель бир къыз, элинде алтын алма... оны тёпеге атып-тутып, ойнамакъта.

– Меним душманым къайда? – деп сорай кендже огълан.

Къыз йигитни корип, айретте къала.

– Сиз мында насыл кельдинъиз? – дей. – Бу, учь башлы девнинъ ватаны. О, шимди яраланып кельди, юкълай. Уянса, сизни парча-кесек этер. Тез бу ерден кетинъиз! Биз, учь апте-къардаш къызлармыз. Дев бизни озюне эсир алды. Ялварам сизге, тез мындан къачынъыз, озюнъизни телеф этменъиз. Девни ольдюрмек мумкюн дегиль. Оны къыркъ парча этсенъ де, ольмей. Кене яшай...

– Гузель къыз, ялварам сизге, манъа ярдым этинъиз, бир шей этип, онынъ олюм сырыны билинъиз. Мен оны ольдюрейим, сизлерни де бу азаптан къуртарайым. Девнинъ янына барынъыз. Окюр-окюр агъланъыз. О, "не ичюн агълайсынъ" деп сорар, сиз онъа, "джаным дуя, бириси келип, сизни ольдюреджек, сиз ольсенъиз, мен сизсиз насыл яшарым" денъиз. О, бельки сизге озюнинъ ольмезлик сырыны ачар.

Къыз бара. Дев уянгъан. Раатланмакъта экен. Къыз девнинъ огюнде агълап башлай. Дев:

– Санъа не олды, джаным, не ичюн агълайсынъ? – деп сорай.

Къыз:

– Сонъки вакъытларда менде бир къоркъу пейда олды. Санки бириси келип сизни ольдюреджек. Мен сизсиз насыл яшарым, – дей.

– Сен раатсызланма, дюньяда мени ольдюреджек къувет ёкъ, чюнки мен джанымны янымда алып юрьмейим, – дей дев. – Бу сырымны тек санъа айтам, бундан кимсенинъ хабери олмасын. Меним джаным магъаранынъ акъырында, бир одада тешикли сандыкъ ичинде бир гогерджин олып тура. Не вакъыт о гогерджиннинъ башы кесилир, о вакъытта мен олерим. Оны ким япып оладжакъ? Бу магъарагъа кимсе кирип оламаз, Мени ольдюрамаз. Сен къасевет этме, яшагъанынъ киби шенъ яшайбер. Мен сенинъ джанынъ истеген шейлерни кетирем ве кетиреджегим.

Къыз келип, бу лафларны кендже огълангъа айта. О, аман магъаранынъ акъырындаки оданы тапа. Сандыкъны урып

парлай. Гогерджиннинъ башыны кесип ата, дев исе ятакъ одасында олип къала. Кендже огълан къызларны къуюгъа кетире. Буюк къызнынъ белинден багълап, тёпеге – буюк агъасына:

– Бу сенинъ къысметинъ. Чек! – деп къычыра.

Экинджи къызнынъ белинден багълай да, кучюк агъасына:

– Чек агъа, бу сенинъ къысметинъ! – деп къычыра.

Ниает, йипни кендже къызнынъ белине багълайджакъта къыз:

– Тёпеге башта сиз чыкъынъыз, сонъ мени чыкъарырсынъыз, ёкъса, агъаларынъыз мени корьселер, сизни мындан чыкъармазлар десе де, кендже огълан:

– Ёкъ, олар меним догъмуш агъаларым. Бойле иш япмазлар, – деп йипни къызнынъ белине багълай ве:

– Чекинъиз! Бу да меним къысметим, – деп къычыра.

Агъалар къызны тёпеге чекип чыкъаралар. Онынъ дюльберлигине шашып, сейир этип къалалар. Эки агъа аман мушавере этелер: "биз оны юкъарыгъа чыкъарсакъ, озюнинъ япкъан къараманлыкъларыны бабагъа айтыр, бизни масхара этер. О себептен, къардашымыз къуюда къалмакъ керек. Биз бабамызгъа: хырсызны таптыкъ, онынънен урушкъанда къардашымыз ольди, дермиз. Бабамыз онъа инаныр", дейлер. Къызларны да бабагъа ойле демеге меджбур этелер. Эвге къайтып келелер. Баба:

– Меним кенджем къайда? – деп сорай.

Уйкен огъуллары агъламсырап:

– Алтын алманы хырсызлагъан учь башлы дев... озю магъарада яшай. Учюмиз де онынънен уруштыкъ, шу вакъыта къардашымыз эляк олды. Биз девни ольдюрдик. Бу къызларны да азат эттик. Дев бу къызларны хырсызлап алып кеткен, магъазада тутмакъта эди, – дейлер.

Падиша севимли огълу эляк олгъанына пек ынджына, агълай-сызлай, башыны къайда ураджагъыны бильмей. Онынъ ичюн яс тута. Бу якъта кендже огълан, агъаларым йипни

йибереджеклер деп, чокъ беклесе де, къую тюбюне йип тюшмей. Къыз догърусыны айткъан экен.

– Не ичюн мен онынъ сёзюни динълемеген экеним, – деп эфкярлана.

Лякин энди кеч ола. Къайтып магъарагъа келе, оны яхшы этип козьден кечире. Бир къапыны ачып, ичериге кире, бакъса, бир акъ сакъаллы адам дюньяда корюльмеген дюльбер бир къара атны темизлемекте. О, кендже огъланны корип, шашып къала.

– Огълум, сен бу ерге насыл кирдинъ? Мында алты адамдан башкъа кимсе аякъ баскъаны ёкъ. Эгер сени дев корьсе, шу дакъкъада парча-парча этер, – дей.

Кендже огълан кулюмсирей.

– Мен девни ольдюрдим, магъарадаки къызларны ер юзюне чыкъардым, лякин озюм магъарада къалдым. Манъа сизинъ ярдымынъыз керек, мындан чыкъмакъ ичюн къуюдан башкъа ер бармы? Оны айтынъыз, – дей.

Къарт:

– Биз мында учь агъа-къардашмыз, – дей. – Бильсе энъ кучюгимиз биледжек, чюнки о девнен бир къач керелер авгъа барды. Янаша одада ортанджы къардашымыз яшай. Бар да, ондан сора, о санъа кенджемизнинъ одасыны косьтерир.

Янашадаки одагъа кире. Онда сачы-сакъалы оськен адам кумюш тюслю бир атны темизлеп тура экен. Бу да таныш олмагъан адамны корип, шашып къала. Девнинъ ольдюрильгенини эшитип, пек севине. Сонъра къардашынынъ одасыны косьтере. О, алтын тюсте дюльбер атны темизлемекте ола. Кендже огълан онынънен селямлаша. Олып кечкен вакъиаларны айта. О да, девнинъ ольдюрильгенини эшитип, пек къувана ве:

– Мен магъарадан чыкъув ёлуны билем, – дей.

Агъаларыны топлап, эписи бирден магъарадан чыкъалар. Кендже огълан оларгъа, артыкъ азат экенлерини бильдире. Сакъаллы агъа-къардашлар севинелер. Кендженинъ бетинден-козюнден опелер.

– Огълум! Сен бизге буюк эйилик яптынъ, бизни дев эсаретинден къуртардынъ, биз де санъа бир яхшылыкъ япмакъ керекмиз. Биз пери несилинденмиз. Къолумыздан эр тюрлю иш келе. Къана, айт, не истегинъ бар, – дейлер.

Кендже:

– Сагъ олунъыз, шимдилик башкъа истегим ёкъ, – дей.

– Ойле олса, биз санъа сакъалларымыздан бирер тель берейик, санъа ярдым керек вакъытта ангимизни чагъырмакъ истесенъ, сачны якъарсынъ, шу дакъкъада сенинъ янында олурмыз ве не истегинъ олса, оны ерине кетирирмиз, – дейлер.

Кендже сачларнынъ учюни учь джебине сакълай, сагълыкълашып, озь эвине кете. Ёлда бир чобангъа расткеле. Пек ач олгъанындан, чобангъа бир алтын берип, къана, бир къозунъны сойса, ашайыкъ, дей. Чобан аман бир семиз къозуны сойып, къавура, бу арада кендже огълан къозунынъ къарыныны темизлеп, ондан озюне бир такъие тике де, башына кие. Санки бир таз огълан ола. Сонъра чобангъа озюнинъ къыйметли урбасыны берип, чобаннынъ урбасыны алып кие, сагълыкълашып шеэрге таба ёл ала.

Азмы кете, чокъмы кете, ахыр сонъу шеэрге келип ете. Таз бала олып келювден макъсады – агъаларынынъ не ишнен огърашкъанларыны бильмек эди. Чокъ вакъыт иш къыдырып юре. Кимсе кендженни ишке алмай. Юре-юре, таз баланынъ урбалары кир-кифос ола. Корьген адам ондан игрене. Ниает, къарт бир налбанд оны тамакъ токълугъына корюк чекмеге ала.

Бир кунь деллял шеэр сокъакъларына чыкъып, джума куню падишанынъ уйкен огълу эвленеджегини, бу себептен эр кес мейданлыкъта топланмакъ кереклигини бильдире.

Ниает, джума куню де келип ете. Налбанд къарт тойгъа кетмеге азырлана ве огълангъа:

– Айды, огълум, мейдангъа барайыкъ, тойны сейир этейик, – дей.

– Ёкъ, баба, – дей кендже, – меним урбаларым ярамай, озюм де тазым. Мени эр кес кулер. Сиз барсанъыз,

корьгенлеринъизни манъа да айтырсынъыз, мен де барып корьген киби олурым.

Къарт кете. Таз огълан аман шеэр кенарына чыкъа, магъарада къара атны бакъкъан къартнынъ сакъал телини якъа. Шу дакъкъада огюнде къарт пейда ола.

– Не истегинъ бар, огълум? – деп сорай къарт.

– Сизнинъ магъарадаки къара атны, эм де онъа ярашаджакъ урба ве силя истейим, – дей кендже.

– Баш устюнъе, огълум! Шимди... – деп къарт гъайып ола.

Эки дакъкъадан сонъ бу истек эда олуна. Огълан аман кийине, къушана, аткъа минип, мейдангъа келе.

Адет муджиби, келинни юксек бир ерге отурта экенлер. Киев аткъа минип, къызны косьтерип, иште, джемаат, мен бу къызгъа эвленем, эгер кимнинъ де бу къызгъа гонълю олса, чыкъсын мейдангъа, дер экен.

Киев шу сёзлерни айткъанынен, къара атлы йигит мейданнынъ ортасына чыкъа. Эр кес тааджиплене. Падишанынъ огълу бу йигитке окъ ата. Кендже бир усулыны тапып, окътан къуртула. Невбет кендженинъ озюне келе. О, токъал уджлу окъ атып, агъасыны яралай. Агъасы аттан йыкъыла. Шу арада кендже козьден гъайып олып кете. Кетирип урбаларыны ве атыны саибине теслим эте. Озюнинъ урбаларыны кийип келип, тюкянгъа кирип отура. Чокъкъа бармай налбанд къарт да келе.

– Эй, огълум, бугунь дюньяда ич корюльмеген иш олды. Баргъан олсанъ, озь козюнънен корер эдинъ, – дей къарт.

– Не олды я, баба? – деп сорай кендже.

– Не оладжакъ, дюньяда падиша огълуна къаршы чыкъкъан адам олмагъан эди, бугунь къара аткъа минген бир йигит чыкъты. Падишанынъ огълунен окъ атыштылар. Падиша огълунынъ бир эткен хайыры олса керек, къара атлы огълан онъа окъунынъ токъал уджунен атты, падиша огълу аттан йыкъылды. Эгер сюйрю тарафынен аткъан олса, о ерде олса, о ерде ольдюреджек эди. Озю де йылдырым киби козьден ёкъ олып кетти, – дей къарт.

Той бир афта девам эте. Экинджи афтасы деллял кене къычыра:

– Огюмиздеки джума куню падишанынъ экинджи огълу эвлене, онынъ тоюна бутюн шеэр эалиси давет этиле, – дей.

Джума куню даа келе. Падиша, шу йигит кене келе билир деп, мейданны чокътан чокъ атлы аскерлернен сарып ала. Йигит кельсе, оны якъалайджакълар.

Налбанд бу дефа огълангъа чокъ ялвара, "юрь, барайыкъ, бельки шу йигит кене келир, сен де корерсинъ" десе де, "ёкъ баба, мен бу къыяфетнен барып, озюмни кульдюртмем, сизинъ корьгенинъиз манъа да олур" деп, кетмей.

Къарт кете, огълан кене шеэр кенарына чыкъа. Экинджи, кумюш тюслю атны бакъкъан къартнынъ сакъал телини якъа. Къарт етип келе. Ондан шу атны ве онъа ляйыкъ урбанен силя истей. Истеген шейлери деръал азыр ола. Кендже кийинип, мейдангъа якъын бир аралыкъта гизленип тура. Падишанынъ экинджи огълу къоркъа-къоркъа мейдангъа чыкъа.

– Мен шу къызгъа эвленем, менден башкъа онъа гонълю олса, чыкъсын мейдангъа – дегенинен, таз огълан атына бир къамчы ура.

Ат бир сычрагъанда аскерлернинъ башлары устюнден кечип, кендже агъасынынъ огюнде пейда ола. Агъасы оны козьлеп окъ ата. Лякин кендже атнынъ астына айланып, окътан къуртула. Озю исе токъал уджлу окъ атып, агъасыны яралай. Агъасы аттан йыкъыла. Кендже исе йылдырым тезлигинен къачып кете. Падиша аскерлери онынъ атынынъ аякълары астындаки тозны корип къалалар.

Кендже атны ве урбаларны саибине теслим этип, озюнинъ джарты урбасыны кийип, тюкянына келип отура. Къарт келе.

– Эй, огълум, бугунь башкъа бир йигит кумюш киби йылтырагъан ат устюнде кельди, урбалары десенъ, козьлерни къамаштыра эди. О да падишанынъ огълуна токъал уджлу окъ атып яралады. Киев аттан йыкъылды. Падиша аскерлери буны да тутамадылар, йылдырым тезлигинде къачып кетти, – дей.

Артыкъ невбет учюнджи къызгъа келе. Оны къомшу падишанынъ огълуна нышанлагъанлар. Той куню тайин олуна. Деллял кене де шеэр бою юрип, тойгъа чагъыра, кечкен тойларда меджюль йигитнинъ япкъан ишлери бутюн мемлекетке дагъыла. Бу сонъки тойгъа о къадар чокъ адам топлана ки, мейдангъа сыгъмай. Къарт таз огълангъа:

– Айды, огълум, бу, падишанынъ сонъки тою, барайыкъ, сен де бир сейир эт, бельки шу йигит кене келир, сен де корерсинъ, – десе де, таз огълан кене, "ёкъ баба, мен бармайым, сиз барынъыз. Кельген сонъ манъа айтырсынъыз, мен де корьген киби олурым", дей.

Къарт кете, таз огълан аман шеэр четине чыкъа ве магъарада алтын атны темизлеген къартны чагъыра. Атны ве онъа келишкен урбанен силя азырлап бермесини истей. Къарт онынъ истегини ерине кетире, огълан кийинип къушанып, мейдангъа келе. Мейдан учь сыра аскерлернен сарылгъан. Киев ат устюнде мейдангъа чыкъа. "Мен шу къызгъа эвленем. Менден башкъа бу къызгъа кимнинъ де гонълю олса, ортагъа чыкъсын" дегенде, кендже огълан атына бир къамчы ура, ат аскерлернинъ устюнден атлап, мейданнынъ ортасына чыкъа. Киев онъа окъ ата, кендже чабикликнен кене атнынъ астына айлана, окътан къуртула. Аман кевдесини догърултып, киевге ойле кучьлю окъ йибере ки, кокюсинден кирип, аркъасындан чыкъа.

Аскерлер алтын тюс атнынъ устюндеки кишини тутмакъ ичюн мейданны сарып алалар. Кендже догъру падишанынъ огюне барып, атындан тюше, тиз чёкип, сагъ элини сол кокюси устюне къойып, башыны эге. Баба оны таный. Экиси къучакълашалар.

– Я, огълум, агъаларынъ сени магъарада душман къолундан шеит кетти дедилер де, сен исе сагъ-селяметсинъ, – дей.

– Сагъ-селяметим баба! Мен душманны яраладым, сонъра ольдюрдим. Учь къызны эбедий эсирликтен къуртардым. Агъаларым мени олюмге макюм этип, магъарада къалдырды, севген къызымны алып кеттилер. Шу къыз бугунь башкъасына къоджагъа чыкъмакъта. О себептен мен киевни ольдюрдим.

Мен озь кучюмнен азат этильген къызгъа эвленмеге истейим, мен онынъ ичюн джанымны аямадым, – дей кендже огъул.

Падиша буюк огъланларынынъ кенджеге япкъан феналыгъына пек ачувлана. Оларны дарагъачкъа астырмагъа истей. Кендже разы олмай.

– Ёкъ, баба, олар сизинъ огъулларынъыз, меним агъаларым, – дей. Оларны дарагъачкъа астырманъыз! Эльбетте, агъаларымнынъ япкъаны пек агъыр джинает, лякин оларны астырсанъыз, ондан озюнъиз ве падишалыгъынъыз не файда кореджек? Ёкъ, баба, сизинъ падишалыгъынъызда кимсе асылмасын ве кесильмесин.

– Я къанун? Тертип? Низам? Булар олмаса, адамлар бири-бирининъ гъыртлагъыны кемирип битирирлер, – дей баба.

– Къанун, тертип, низам... джеза деген шейлер олсун. Ольдюрювлер олмасын.

Баба суса. Чокъ тюшюне. Сонъра огълундан:

– Шимди менден истегинъ не? – деп сорай.

– Меним истегим къызгъа эвленюв! – дей кендже. Шу куню мейданда кендженинъ тою ола.

АЛТЫНБАШНЕН ХЫЯРБАШ.

Аман-заман экенде,
Эвель заман экенде,
Къазалаторгъай къады экенде,
Ханнынъ къызы джады экенде,
Бакъа бербер экенде,
Сувсыгъыр хамамджы экенде.
Къаплы-къуплы бакъалар къанатланды учмагъа,
Денъиздеки балыкълар кира тутты кочьмеге,
Акъмесджитнинъ минареси эгильди
Салгъырдан сув ичмеге...
Мен тешик къазандан эт сувундан къапам,
Тойып-бакъып, сизге чапам,
Айтам, айтам,
Къулагъыма бир-эки сёз экем,
Агъызымдан масал чекем.

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир акъайнынъ къарысы ве бир де къызчыгъы бар экен. Бу, ай десенъ айдан, кунь десенъ куньден дюльбер экен. Мал дегенде, оларнынъ ялынъыз бир бузавчыкълары бар экен.

Кель заман, кет заман, бу къызчыкъ баягъы бир яшларына келе. Къыз чагъына кельди дегенде, анасы хасталана. Къыз яна-куе, лякин эджельге чаре олурмы! Анасы акъайыны чагъыра да, васиетини айта:

– Мен ольген сонъ, къызчыгъымны эльге хор этме, бузавчыгъымызны онъа бер, – дей.

Чокъкъа бармадан къызчыкънынъ анасы оле. Бабасы, апайынынъ васиетини тутып, бузавны къызына бере. Лякин къызчыкъ анадан оксюз къалгъанына окюнип:

– Эв къадынсыз олмаз. Къызым да анасыны сагъынып агълай, эвленсем бельки эфкяры чезилир, – деп тюшюне.

Шай дей де, къызы олгъан тул бир къадынгъа эвлене. О, пек ярамаз бир къадын экен. Озь къызыны севе, сая, кийиндире, ич бир тюрлю иш яптырмай. Огей къызнынъ шай дюльбер олгъаныны пахыллап, оны эр кунь котеклей, хорлай, ач тута, бутюн пис ишлерни онъа буюра. Къызчыкъ куньдюзлери бузав отлата, юнь ишлей, акъшамлары да бош турмай.

Бойлеликнен эки йыл отип кете. Бутюн койнинъ халкъы къызчыкъны аджый. Къызчыкънынъ алыны бабасы коре, амма не япаджагъыны бильмей. Апайы оны да къоркъуза.

Бир кунь къызчыкъ саба эрте турып, къолуна урчугъыны ала ве бузавчыкъны отлатмага алып кете. Кете-кете бир озеннинъ янына барып токътай. Къызчыкъ ойланып тургъанда, озь анасыны хатырлай да, инджи киби яшлар тёкип, агъламагъа башлай. Бираздан юкълап къала Бузав исе, отлай-отлай, озеннинъ обир тарафына кече. Къызчыкъ, козьлерини ачкъанынен, бузавчыкънынъ узакълашкъаныны корип, оны къайтармагъа истей. Лякин озенден кечеяткъанда урчугъы сувгъа тюшип кете. Огей анасындан кореджек джезасыны тюшюнип, даа зияде агъламага башлай. Озеннинъ янында бир къартанайчыкъ яшай экен. Къартанай къызчыкънынъ агълаганыны эшиткенинен, онынъ янына келе де:

– Не ичюн агълайсынъ, къызчыгъым, санъа не олды? деп сорай.

Къызчыкъ козьлерининъ яшыны сюртип:

– Неге агъламайым, – деп джеваплана, – мен эр кунь бузав бакъам, урчукънен юнь ишлейим. Бузавчыгъым озеннинъ о ягъына кечкен, барып къайтарайым дегенде, урчугъым сувгъа тюшип кетти, шимди эвге барсам, огей анам, ким биле, не къадар котеклер.

Къартанай бу къызчыкъны пек аджый.

– Агълама, къызым, – дей, – мен сени бахытлы этерим. Сен отур да, меним башымны бакъ. Мен бираз юкълайым. Башымны бакъкъанда, ондан акъ сув, сонъ ешиль сув акъар, бу вакъыт мени уянтма. Сары сув акъкъанда мени уянтырсынъ. Анъладынъмы, къызым?

Къызчыкъ:

– Анъладым, къартанай, – дей де, онынъ башыны бакъмагъа башлай.

Къартанай юкъугъа дала. Къартанайнынъ башындан акъ сув, сонъ ешиль сув акъа, къызчыкъ оны уянтмай. Сары сув акъкъанда уянта. Къартанай шу сары сувнен къызчыкънынъ башыны юва ве явлыкънен багълай.

– Къызым, сакъын башынъны чезме, къайда ювдылар деп сорасалар, айтма, – деп тенбиелей.

Кунеш къона башлагъанда къызчыкъ къоркъа-къоркъа эвлерине къайта. Огей анасы, къызнынъ къолунда урчугъы олмагъаныны корип, ондан сорап биле отурмай, къызчыкъны котеклемеге башлай. Геджелернинъ биринде, эр кес юкъугъа далгъан бир вакъытта, огей ана уяна да, корьгенлерине шашып къала: къаранлыкъ эвнинъ ичи, недендир ярыкълана экен. Атылып тура ве огей къызынынъ янына бара. Бакъса, не корьсин, къызнынъ сачлары алтын теллерге чевирильген.

– Тез айт, къайда олдынъ, сенинъ башынъны ким бойле япты? – деп, оны котеклемеге башлай.

Заваллы къызчыкъ, не япаджагъыны бильмегенинден, айтмагъа меджбур ола:

– Озен янында бир къартанайчыкъ яшай. О, меним башымы сары сувнен ювып, явлыкънен багълады. Сачларымнынъ йылтырагъаны да шунынъ ичюн олмалы.

Бу сёзлерни эшиткен огей ана саба ачылмасыны дёрт козьнен беклей. Саба ачылгъанынен къызыны уянта да, ишнинъ аслыны онъа анълата:

– Дикъкъатлы ол, къартанайны сары сув кете башлагъанда уянт, – деп тенбиелеп ала.

Огей ананынъ къызы бузавны айдап, озен янына алып бара ве тыпкъы анасынынъ дегени киби япа: озенден атлайджакъ олып, урчугъыны энъкъастан сувгъа тюшюре де, сонъ эсалет агъламагъа башлай. Бу вакъыт къартанай пейда олып:

– Не ичюн агълайсынъ, къызым? – дей.

Къыз:

– Неге агъламайым, урчугъым сувгъа тюшти. Огей анамдан къоркъам. Шимди эвге барсам мени, ким биле, насыл котеклер, – дей.

Къартанай къызнынъ айнеджилигини анълап:

– Къызым, отур да меним башымны бакъ. Башымдай акъ сув, сары сув акъкъанда уянтма, ешиль сув акъкъанда уянтырсынъ, – дей.

Къыз къартанайнынъ башыны бакъа. Акъ сув акъа, сары сув акъа уянтмай, ешиль сув акъкъанда уянта. Къартанай онынъ башыны ешиль сувнен юва да,явлукънен багълай ве:

– Буны сакъын чезме, – дей.

Къыз къувана-къувана эвлерине къайтып келе. Гедженинъ бир маалинде анасы уянып, къызынынъ башыны чезе. Чезе амма, бакъса не корьсин, къызнынъ сачлары ешиль орькенлерге чевирильген, бу орькенлерде де хыярлар осе экен. Къызынынъ башында оськен хыярларны анасы юлкъа. Лякин хыярлар даа зияде оселер. Иште, бу куньден сонъ шу къызнынъ ады Хыярбаш къыз олып къала. Ич кимсе о къызгъа къулакъ асмай. Алтынбаш исе даа да дюльберлеше.

Бир кунь Хыярбашнынъ анасы, озь къызыны янына алып, тойгъа кете. Алтынбаш къыз:

– Мени де алынъыз, тойгъа барып бираз эгленейим, – дей.

Огей ана:

– Тойда сенинъ ишинъ ёкъ, эвни къаравла, юнь ишле, – дей ве оны котеклеп, эвге къапай.

Алтынбаш эв ичинде агълай-агълай отургъанда, озен башында расткельген къартанайчыкъ пейда ола ве ондан:

– Не ичюн агълайсынъ, къызчыгъым, сени кене де ынджыталармы? – деп сорай.

Къызчыкъ:

– Огей анам мени эвде къалдырды, меним бузавчыгъымны сойды, озюнинъ Хыярбаш къызыны тойгъа алып кетти. Мени алып кетмеди, шунынъ ичюн агълайым, – дей.

Къартанай:

– Сен, къызчыгъым, бузавнынъ кемиклерини манъа кетир, биз оны чукъургъа комейик, – дей.

Къызчыкъ бузавнынъ кемиклерини кетире, оларны азбар ичиндеки чукъургъа комелер. Сонъ, къартанай папучлерини чыкъарып, чукъургъа бир тепме ура. Шу ара, чукъур ачылып, онынъ ичинден къапкъара бир арап чыкъа. Къартанай арапкъа:

– Бир ань ичинде къыз ичюн алтын нагъышлы антер, алтын тизили къадифе фес, билезликлер, юзюклер, сыргъалар ве атлы файтон азыр олсун, – деп эмир эте.

Арап шу ерден гъайып ола, тез вакъыт ичинде къартанайнынъ истеклерини ерине кетире. Алтынбаш кийине, къартанайнен файтонгъа отурып, тойгъа кете.

Олар ёлда Хыярбашнен огей ананынъ огюз арабасынынъ артындан ете ве тоз чангъытып, оларнынъ янындан кечип кетелер. Огюз араба исе, джыйкъылдай-джыйкъылдай артта къала.

Той азбарына барып киргенде, бутюн мусафирлер оларны тантаналы суретте къаршылап алалар. Алтынбаш къызчыкъны келиннинъ янына отурталар.

АКЪЫЛЛЫ КИРПИ ВЕ АЙНЕДЖИ ТИЛЬКИ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир акъыллы кирпинен бир де айнеджи тильки бар экен. Олар экиси дост олып, чокъ вакъытларгъадже бирликте ашагъанлар. Оларнынъ кечинмелери Косе акъайнынъ тавукълары экен. Эр кунь Косенинъ кумесине далып, онынъ тавукъларыны хырсызлап кете экенлер.

Куньлерден бир кунь Косе акъай оларны дубарагъа огъратмакъ къарарына келе. Кумеснинъ огюне терен бир чукъур къаза да, дуйдурмамакъ ичюн, устюни тобаннен орьте.

Гедженинъ бир маалинде тилькинен кирпи кене тавукъ хырсызламагъа келелер. Гизленип, кумеснинъ къапысына якъынлашайым дегенде, бирден экиси де чукъургъа тюшелер. Тилькинен кирпи Косенинъ бу айнеджилигине шашалар.

Энди не япмалы? Чыкъмакънынъ ич бир чареси ёкъ. Чокъ тюшюнелер, амма тюшюнмек кяр этмей. Чукъур терен.

Кирпи:

– Бойле олмаз, достум, эйиси сен мени агъзынъа алып, чукъурдан тёпеге котерип ат, – дей.

– Мен тёпеге чыкъкъан сонъ, йипнен сени де чекип алырым.

Тильки разы ола ве бар къуветинен кирпини чукъурдан тёпеге ата. Кирпи сербестликке чыкъкъан сонъ:

– Сагъ ол, достум, сагълыкънен къал, – деп, бир шейге бакъмадан чыкъып кете.

Тильки неге огърагъаныны бильмей, чукъур ичинде шашып къала. Артыкъ саба да якъынлаша. Тильки чукъурдан чыкъмакъ ичюн ич бир чаре тапалмай. Тезден Косе акъай келип оны кореджек. Тильки чокъ тюшюнген сонъ:

– Токъта шу Косени бир алдатайым, – деп агъзыны керип, ольген киби чалкъа тюшип ята. Чокъ кечмеден Косе акъай келе. Бакъса не корьсин, чукъур ичинде бир ольген тильки ята. Косе акъай къуванып:

– А-а, къапкъангъа тюштинъми, айнеджи, гебердинъми, чокъ вакъыттан берли меним тавукъларымны ашагъан сен экенсинъ

де, сенден мен баре пальтогъа бир якъа япарым, – деп, тилькининъ къуйругъындан тута да, чукъурдан тёпеге ата. Тильки чукъурдан чыкъкъаны киби, сычрап тура да:

– Сагъ ол, Косе акъам, пальтогъа якъаны бир даа тюшкенимде япарсынъ, – дей де, дагъ ичине синъип кете. Косе акъай айнеджи тилькининъ артындан бакъып, шашып къала.

Бу белядан сонъ тильки чокъ вакъыт дагъларда доланып юре. Бир кунь саба дагънынъ бир кошесинден кетеяткъанда, досту кирпинен къаршы къаршыгъа расткелишелер. Тильки онъа тикленип:

– Сенинъ достлугъынъ бойлеми? – дей.

Кирпи:

– Алла, Алла, достум, бир худжурсынъ, мен санъа не ярдым эте билир эдим? – деп джеваплана. Тильки яман ачувлана да:

– Сен дайын достум олгъандже олмагъаны яхшы, – деп, озь ёлуны девам эттире. Кирпи де онъа:

– Сен олмагъан олсанъ, мен де о чукъургъа барып тюшмез эдим, – деп башкъа якъкъа айлана.

Тильки кирпиден айырылгъан сонъ, чокъ вакъытлар доланып, аш къыдырып юре, лякин ич бир шей тапмай. Не япсын, кене айнеджиликке баш урмагъа къарар бере. Бир даа бакъса не корьсин, денъиз беттен бир адам чаньанен балыкъ кетиреята. Аман айнеджиликнен агъзыны копюртип, яландан, ольген киби ёл ортасына тюшип ята.

Балыкъ кетирген акъай оны корьгенинен, атыны токътатып, апайына якъалыкъ олур деп, тилькини чананынъ артына алып къоя. Ве озю ёлуны девам эте. Тильки яваш-яваш балыкъларны чанадан ёл бою чыбырта, сонъ, озю де чанадан тюшип къача ве чыбырткъан балыкъларыны топлап ашамагъа башлай. Бу арада шу ерден кечеяткъан бир къашкъыр тилькининъ балыкъ ашагъаныны корип, онынъ янына келе де:

– Достум, манъа да бир балыкъ берсе, – дей.

Тильки къашкъыргъа бир балыкъ бере. Къашкъыр балыкъны ашай. Чокъ лезетли келе. Тилькиден бирини даа истей. Тильки бермей:

– Бар озюнъ тут да аша, – дей.

Къашкъыр насыл тутулгъаныны сорай. Тильки:

– Озенге барырсынъ, бузны тешип, къуйругъынъны сувгъа батырырсынъ, о вакъытта балыкълар къуйругъынъа сарылыр, сен чекип алыр да, ашарсынъ, – дей.

Къашкъыр тилькиге тешеккюр айта. Экиси бирликте озенге кетелер. Къашкъыр бузны тешип, къуйругъыны сувгъа батыра. Бираз вакъыт кечкен сонъ, тильки:

– Насыл, бир шей ёкъмы? – деп сорай.

Къашкъыр:

– Ёкъ, даа ич бир шей дуймайым, – дей.

Бираз кечкен сонъ, тильки бир даа сорай. Бу сефер къашкъыр къуванып:

– Бир шейлер чымырдай, балыкълар топланалар гъалиба, – дей.

Тильки къашкъыргъа къуйругъыны даа терен батырмакъ керек олгъаныны айта. Къашкъыр къуйругъыны сувгъа даа терендже батыра. Бираз отургъан сонъ:

– О...о... тильки акъай, арувджа чымырдай башлады. Гъалиба энди зияде топландылар, – дей.

Айнеджи тильки меселени анълагъан сонъ, даа чокъ беклеп отурмай, бирден абдырап:

– Вай, къашкъыр агъам, копеклерни артына такъып, авджы келе, тез олунъыз, къачайыкъ, джанымызны къуртарайыкъ, – дей де, дагъ ичине кирип кете. Оны тапсанъ ал.

Олюмден къоркъкъан къашкъыр къачмакъ ичюн не къадар тырышса да, къуйругъы сувда бузлап къалгъанындан къачамай. Шу арада онынъ къулагъына авулдай-авулдай кельген копек сеси эшитильген киби ола. Олюмден къуртулмакъ истеген къашкъыр джан аджысынен бир чабдырыла, амма къуйругъы буз ичинде узюле де къала. Онынъ агърысына даяналмагъан къашкъыр тилькиге пек яман ачувлана.

– Ах сени, ярамаз, айнеджи тильки, манъа япаджагъынъ бу эдими? Токъта, мен сени тутарым, – деп шу ерден оны къыдырып кете.

Эгер тапса, тутып озюни ашамагъа къарар бере.

Бир къач куньден сонъ дагънынъ орта бир еринде олгъан голь янында тилькиге раст келе. О тилькини корьгени киби:

– Бу эдими япаджагъынъ? – деп онынъ богъазына япыша.

Тильки:

– Алла, Алла достум, сен къуйругъынънынъ не къадар балыкъ котереджегини бильмегенинъ меним къабаатыммы? Пек нефисхор олмагъай эдинъ даа! – дей.

Къашкъыр:

– Ёкъ, мени алдаттынъ, онынъ ичюн сени ашайджагъым, – дей.

Тильки шаша. Не япсын, бир айнеджилик этип, къуртулмакъ керек. Тильки чокъ тюшюнип отурмай.

– Ана, анавы байнынъ багъчасы ичинде бир семиз къочкъар ята. Оны аша, барем тоярсынъ, – дей.

Багъчада яткъан къочкъар дегиль де, балабан бир копек экен. О, къашкъырны корьгенинен устюне атыла да, шу ерде оны богъып ташлай. Бойле этип тильки къашкъырдан да къуртула.

Чокъ вакъыт кечкен сонъ, куньлерден бир кунь баарьде тильки озюнинъ эски досту олгъан кирпиге бир даа расткеле. Эски достлар айрылышкъандан сонъ, озьлерининъ башларына келип кечкен шейлерни айтышалар. Шу арада, оларнынъ янындаки буюк терекнинъ пытагъына агъзында бир топач ягъ олгъан къаргъа келип къона.

Къаргъанынъ агъзындаки ягътопачы хатанен ерге тюше. Тильки де, кирпи де пек ач экенлер. Ягътопаджы кимнинъ оладжагъы акъкъында дава чыкъа. Тильки бир айнеджилик тюшюнмеге башлай.

Тильки:

– Ягъ менимдир! – дей.

Кирпи де:

– Ёкъ, ягъ менимдир, – дей.

Кирпи давадан бир шей чыкъмайджагъыны анълап:

– Бу бойле олмаз, кимнинъ яшы буюк олса, ягъ онынъ олсун, – дей.

Тильки бунъа разы ола.

– Айса айт, сен къач яшындасынъ? – дей.

Кирпи:

– Ёкъ, башта сен айт, – дей.

– Ёкъ, башта сен айт, – дей бириси.

– Ёкъ, сен айт.

Энъ сонъу, башта тильки айтмагъа разы ола ве гузель тюшюнген сонъ:

– Э... э... достум, мен ер такъыр, кок бакъыр экенде догъдым, – дей.

Кирпи бу сёзлерни эшиткенинен козьлеринден инджи киби яшлар тёкип, агъламагъа башлай. Тильки онынъ агълагъаныны корип, шаша да:

– Не олды, достум, неге агълайсынъ? – деп сорай.

Кирпи козьлерини сюртип:

– Билесинъми, достум, сен айткъанда, кучюк огълум акълыма тюшти, онынъ ичюн агълап йибердим, о да, тамам ер такъыр, кок бакъыр экенде догъгъан эди. Лякин заваллычыкъ ольди де кетти, – дей де ягътопачыны агъзына кетирип, кейф чатып, ашамагъа башлай.

– Алла рамет эйлесин! – дей тильки кирпининъ агъзына бакъып.

ДЖАНЛЫ ОЗЕН

Э-эй, коюмизнинъ башына нелер кельмеди?! Буларны тильнен айтып, къалемнен язып битиралмазсынъ... Мында душманлар олгъан вакъытта, бизим топрагъымыз аякъкъа котерильгенде, биз къартлар ве къартанайлар, эвлятларымызгъа:

– Кетинъиз, айды кетинъиз, бизим еримизнинъ юзюни денъиштиреджек адамларгъа барынъыз, оларгъа къошулынъыз ярдым этинъиз. Биз сизлерге ярдым этермиз, – дедик.

Бизим огъланларымыз дагъларгъа, орманларгъа чыкъып кеттилер. Орманлар шувулдай, дерсинъ агълай эдилер. Коюнъизде душман тура эди. Куньлер агъыр эди... Ябанджыларнынъ силя ве ашайтлары бар эди. Дагъларда гизленген бизим огъланларымызнынъ исе, не силясы, не де ашайтлары бар эди.

Биз къартлар, элимизден кельгени къадар огъулларымызгъа ярдым эте эдик. Олар орманларда бош отурмай чалыша, куреше эдилер. Ашайттан пек замет чеккенде озенчикке бакъа да:

– Сен, озенчик, пек шенсинъ, коюмизнинъ янындан кечип кетесинъ. Сен бизимкилерге айт, бизде отьмек битти, – дейлер.

Озенчик оларгъа:

– Яхшы, айтырым, – деп, ашагъы догъру акъып кете эди.

О кой ичинден яваш-яваш акъып кеткенде:

– Къартлар, огъланларынъызнынъ отьмеги биткен, замет чекелер, – дей эди.

– Я биз оларгъа отьмекни насыл алып кетермиз, ёлларны душман къапатты да? – деп сорай эдик.

Озенчик:

– Сиз къартлар, къапыста япракъларыны алынъыз, оларнынъ устюне отьмек салынъыз, о якъыны мен озюм беджеририм, – дей.

Биз де шай япамыз. Озенчик, устьлерине отьмек олгъан къапыста япракъларыны къыргъа къаршы алып кете. Мен буны

озь козюмнен корьдим, сен кульме, озенчик бизим огъланларымызгъа ялынъыз отьмек дегиль, керек олгъан эр шейни ташыды.

Куньлерден бир кунь озенчик бизге:

– Сиз къартлар, не бакъып турасынъыз, огъулларынъызгъа силя керек, – деди.

Бизлер, мадамки, бизим огъулларымызгъа силя керек, бу силяны тапайыкъ да, огъулларымызгъа йиберейик, дедик. Дедик де, силяны озенчикке теслим эттик. Озенчик яваштан силяларны юкъары догъру акъызып алып кетти. Анда ялыгъа ташлады. Огъулларымыз силяланып, еримизнинъ юзюни денъиштиреджек адамларгъа къошулдылар. Къошулдылар да, бирликте душманны айдап енъдилер. Иште, бойле этип огъулларымыз топрагъымызнынъ озюни бир тамам темизледилер ве койге къайтып кельдилер. Бутюн къартларнынъ огъуллары къайтып кельди. Ялынъыз, меним огълум къайтып кельмеди. Мен озенчикке бакъып:

– Я Асан, къайда? – дедим.

Озен индемей турды. Сонъ, яваштан манъа бир тери къалпакъ алып кельди. Бакъсам, Асанчыгъымнынъ къалпагъы. Мен озенчикке:

– Озенчик, огълумны не кетирмейсинъ, оны кетирмек о къадар зормы? – дедим. Озенчик огълумны да кетирди... Яваш-яваш кетирди де тегиз бир ялыгъа къалдырды. Озю ёлуна акъып кетти.

Ялыгъа огълумнынъ аркъадашлары кельдилер. Асанны, огъулчыгъымны, чалгъынен комдилер. Дженазеге бутюн джемаат топланды.

Мен чокъ яндым, чокъ агъладым. Лякин не чаре? Эй, огълум! Сени эм орман, эм де озен, эм де бутюн яхшы адамлар хатырлайлар. Сен огълум, ич бир вакъыт ольмезсинъ, биз эпимиз сени хатырда тутамыз.

КОСЕ ВЕ ДЕВ

Бир заманда бир косенен бир дев дагъда расткелишип, бири-бирилерине озьлерининъ къараманлыкъларыны макътамагъа башлайлар. Бираз къызгъынлы лафтан сонъ косе:

– Эй, дев агъам, менимнен бир къавиль этесинъми? – дей.

Дев кулюмсиреп:

– Мен сенинъ киби чибинлерни чокъ корип кечирдим, сен манъа не оладжакъсынъ, мен сени истеген ериме алып атарым, – дей.

Косе ичинден къоркъса да, озюнинъ къоркъкъаныны девге дуйдурмай.

– Шай, шай, дев агъам, лякин мен де девлернен чокъ курешкен эдим я, – дей.

Шу ерде бираз вакъыт эгленген сонъ, дев:

– Айды энди кетейик, менде бугунь мусафир олурсынъ, – деп косени озь эвине чагъыра. Кете-кете, девнинъ сарайына баралар. Шу куню косе акъай девде мусафир олып къала. Саба эрте туралар. Дев косеге айта:

– Косе эфенди, сен энди менде бир къач куньлер хызмет этсенъ, яхшы олмаз экенми? – дей. Косе не демеге бильмей:

– Мен ыргъатлыкъ этмем, лякин санъа бир къач куньлер ярдым этерим, – деп джевап бере.

Дев, косенинъ айткъанларына разы олып, косени шу ерде дагъдан одун кетирмеге ёллай. Косе девнинъ дагъдан одун кетирген узун аркъаныны алып, яваш-яваш дагъгъа бара, отура-отура, сонъ кетирген аркъанынен шу дагънынъ тёгерек четиндеки тереклерни багъламагъа башлай. Арасы бир саат кечер-кечмез, девнинъ озю де дагъгъа келип, косенинъ не ишлегенине бакъа. Косенинъ тереклерни багълап юрьгенини коре де:

– Эй, косе эфенди, сен не ишлейсинъ шу? – дей.

Косе:

– Не ишлемек мумкюн, дев агъам, мен сендай эр кунь дагъгъа одун алмагъа кельмем. Мен бу дагъны еринден

къопарып, догъру сенинъ сарайынънынъ огюне алып да барырым, сонъ санъа эр кунь дагъгъа кельмек керек олмаз, – дей.

Дев:

– Косе эфенди, сен дагъны еринден къопарма, о меним бабамдан къалгъан бир дагъдыр, энъ яхшысы сен къайт да, мен озюм бир парча одун алып барайым, – дей.

Косе шай этип, девни алдаткъанына къуванып, эвге къайта. Девнинъ озю, кескен одунларыны аркъасына юклеп эвге келе.

Бир къач куньлер кечкен сонъ девнинъ суву бите. О, косеге:

– Косе эфенди, сен бугунь меним сакъамнен сув кетирчи, – дей.

Девнинъ сакъасы тамам 150 къопкъа сув ала экен. Косе:

– Яхшы, дев агъам, мен сув кетирейим, сен де бир ягълы къалакъай азырла, – дей де, догъру девнинъ сув чеккен къуюсына барып тюше. Джебинден чакъысыны чыкъарып, къуюнынъ тюбюни къазгъаламагъа башлай. Дев озюнинъ апакъайына бир къалакъай пиширте, чокъ саатлар кече, амма косе сувдан къайтмай. Бир маальден дев къуюгъа барып, косенинъ не япкъанына бакъаджакъ ола. Келе, къуюнынъ эр еринден косени къыдыра, амма тапамай. Сонъ, къуюнынъ агъзына келип бакъа, бакъса, не корьсюн, косе къуюнынъ тюбюне тюшкен, къуюнынъ ташыны къаза экен.

Дев:

– Эй косе эфенди, я анда не ишлейсинъ? – дей.

Косе:

– Не ишлемек мумкюн, дев агъам, сен чокъ вакъытлар тюшюнсенъ де акълынъ кене де еткен ёкъ, санъа къолайлыкъ олсун деп къуюны тюбюнден кесип, догъру сенинъ сарайынъа къадар сув алып кетеджегим, сонъ санъа сакъанен сувгъа келе юрьмек керек олмаз, отургъан еринъде сувунъ азыр олур, – деп багъыра.

Дев бу ишке де разы олмай:

– Ёкъ, косе эфенди, мен бу къуюдан чокъ сенелер сув ичем, къуюнынъ сувуны ич бир ерге авуштырмам, сен чыкъ андан,

сувны мен озюм алып барырым, – деп косени къуюдан чыкъара ве сакъасыны сувгъа толдурып, сувны озю кетире.

Косе девни кене алдатып, ягълы къалакъайны да ашай. Акъшам ола, энди ятмакъ къарары кельгенде, дев озь апакъайына:

– Апакъай, бу косе энди бизим башымызгъа етеджек. Сен шимди бир къазан сувны яхшы къайнат да, баре биз онынъ башына етейик. Мен косени барып бакъайым, о юкълагъан экенми, ёкъса, ёкъмы? – деп яваш-яваш косенинъ яткъан ерине бакъа.

О вакъыт косе бу сёзлернинъ эписини эшитип, яландан юкълагъандай хурулдай.

Дев къайтып, апакъайына келе де:

– Сен тез-тез сувунъны къайнат, косе юкълагъан, – дей.

Ишни анълагъан косе, яваштан тура, озюнинъ ерине девнинъ туз тюйген келисини кетире, оны ёргъангъа сарып ташлай. Озю исе тавангъа чыкъып отура. Бираз вакъыт кечкен сонъ дев къайнагъан сувны косенинъ тёшегине тёке ве апайына келип:

– Косени яхшы пиширдим, энди ярын онынъ озю де мындан къачар, – дей.

Косе шу геджеси раат-раат юкълап, саба кене де эрте тура. Саба ола.

Дев коседен сорай:

– Насыл, косе эфенди, раат юкъладынъмы? – дей.

– Ёкъ, дев агъам, бу гедже яры геджеден сонъ тёшегим зияде сыджакъ олды, ондан сонъ сабагъа къадар пирелер де тишлеп чыкътылар. Бунынъ ичюн бираз раатсызландым, – дей.

Девнен апакъайы коседен оларгъа къуртулыш олмайджагъыны анълап, косеге бир тулуп алтын бахшыш берелер де:

– Энди шу эткен ярдымынъ етер, косе эфенди, сен яваш-яваш озь эвинъе къайт, – дейлер.

Косе, девнинъ берген бир тулуп алтыныны эвнинъ алдына алып чыкъа да – де кокке, де этрафына бакъына, сонъ дев буны корип:

– Я, косе эфенди, алтынны алгъан сонъ, даа не ичюн де кокке; де этрафынъа бакъынасынъ? – дей.

Косе:

– Кокке бакъкъанымнынъ себеби, дев агъам, айны урайым экенми, кунни урайым экенми? – деп тюшюнем, амма къайсыны ураджагъымны къарарлаштырып оламайым. Этрафкъа бакъкъанымнынъ себебини сорасанъ, дев агъам, эгер де эвимнинъ къайсы якъта олгъаныны тапсам, мына бу тулуп алтынны мындан атып, эвимнинъ янындан барып алыр эдим, – дей. Дев шу ерде косеге ялвара:

– Этме косе эфенди, эйлеме, ай да, кунь де бизге керек. Эгер сен оларны урып тюшюрсенъ, бизлер не ишлермиз? Токъта, косе эфенди, о шай олмаз, мен апакъайыма бир къалакъай салдырайым, бираз да ягъ алырмыз, тулупнен алтынны да аркъама алырым, экимиз берабер кетермиз. Мен де сенинъ эвинъде бир къач куньлер мусафир олурым, – дей.

Косе:

– Барсын шай олсун амма мен джаяв юрьмем, мени де котерип алып кетерсинъ, – дей.

Дев разы ола.

Дев, къалакъайны азырлата, алтынларны ве косени озюнинъ аркъасына алып ёлгъа чыкъа. Бираз юрьген сонъ коседен:

– Сен не ичюн бу къадар енгильсинъ я, косе эфенди? – деп сорай.

Косе:

– Агъырлыгъымны ташламайым коресинъ, – деп джевап бере ве джебинден чакъысыны чыкъарып, девнинъ аркъасына санчмагъа башлай.

Чакъынынъ аджысына даянамагъан дев:

– Косе эфенди, пек яман агъырлыгъынъны салма, белимни сындыраджакъсынъ, – дей.

Кете-кете, учь гедже кетелер. Косе озюнинъ эви янына кельгени киби девге:

– Сен бираз отур, раатлан, мен эвге барайым да, санъа аш азырлайым, – деп

кете. Бу косенинъ даа дёрт огълу бар экен. Косе эвге кирип, балаларына:

– Шимди бизим эвимизде еди башлы бир дев келеджек, мен сизни эвнинъ дёрт кошесине багълайым, сиз девни корьгенинъиз киби, эпинъиз бирден: "Дев эти ашамакъ истеймиз", – деп багъырырсынъыз, – дей.

Косе, девнинъ янына келип:

– Апакъайыма эки къой къызартмасыны айттым, бельки де энди азыр олгъандыр, айды эвге кирейик, – дей, девни эвине алып кире.

Дев эвге киргени киби, косенинъ балалары:

– Бабам, дев эти ашамакъ истеймиз, – деп багъырышмагъа башлайлар.

Бирден абдырагъан дев: "Уф!.." деп бир нефес ала, амма онынъ нефесинден учкъан косе, тап долап устюне барып тюше.

Дев, косени долап устюнде корип:

– Анда не ишлейсинъ я, косе эфенди? – дей.

– Не ишлейджегим, дев агъам, меним дев сойгъан балабан бир пычагъым оладжакъ, шуны къыдырам, – дей.

Шу арада косенинъ апакъайы да келип:

– Бугунь акъшам къайсы девнинъ башыны ашайджагъым шу? – деп сорай.

Косе:

– Мына мен шимди мынавы девни тутып соям, сен онынъ башыны ашарсынъ, – дегени киби дев, косенинъ къапысыны йыкъып, эвден чыкъып къача. Шу кетишнен кете-кете, ёлда бир тилькиге раст келе. Тильки, девден:

– Эй, дев агъа бу къадар неден къоркъып келесинъ? – дей.

Дев озюнинъ башына кельгенлернинъ эписини тилькиге анълата.

Тильки:

– Эй, дев агъам, сиз коселерден къоркъкъанынъыз не, мен оларнынъ эр кунь кумеслерине далып, тавукъларыны ашайым да, кене манъа бир шей олмай, айды, юрь экимиз барайыкъ, мен сен ичюн де айтарым, – дей.

Тильки, девни алып, догъру косеге кетиргенде, косе озюнинъ эви огюнде отура экен. Тилькинен девни берабер кельгенини корип:

– Эй, айнеджи тильки, сенинъ кетирген девлеринънинъ сайысыны унуттым, бу он бириндждисими ёкъса, он экинджисими, тез кетир де башларыны къазангъа толдурып пиширейик, – дей.

Буны эшиткен дев ачувланып, тилькининъ къуйругъындан тута да, айландырып-айландырып ерге ура. Тильки шу ерде олип къала, дев исе кене де артына айланып, къачып кете.

МЫРЗАНЕН НОГЪАЙ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен. Койлерден биринде бир бай мырзанен бир фукъаре ногъай бар экен. Ногъай пек шакъий пек де азырджевап экен. Мырза ногъайнынъ бойле олгъаныны эшите де, оны алдайджакъ ола. "Шу эрифнинъ баласына ойле бир къыйын суаль берейим ки, джевапны бералмай отурсын", – деп тюшюне. Куньлерден бир кунь, мырза ногъайгъа келе де:

– Ногъай, сени пек азырджевап, эр шейге джевап бере, эм де эр сёзге мана тапа, деп айталар. Къана бакъайым, меним суалиме джевап берип олурсынъмы экен, – дей.

Ногъай:

– Суалинъизни беринъиз, мырзам, джевабыны бермеге ташырман, – дей.

Мырза тюшюнип тура-тура да:

– Мына, ногъай, аткъа ат дейлер, бу, догъру, лякин "мат" да дейлер, бу "маты" да не я? Ондан сонъ "тон" дейлер, лякин "мон" да дейлер, бу "мону" да не я? – деп сорай.

Ногъай:

– Сонъ, сонъ даа не дейлер, мырзам? – дей.

Мырза:

– Даа не оладжакъ? Мына, "эт" дейлер, бу догъру, лякин "мет" де не я? "Къалпакъ" дейлер, я "малпагъы" да не бильмем? – дей.

Ногъай:

– Мырзам, бу сизинъ суаллеринъиз пек буюк суаллер, эм де оларнынъ джеваплары да пек зор, бир расткелишкенде отурып сёйлешмесек, шимди аякъ устюнде ал олунмаз, – дей.

Мырза разы ола. Къайта кете. Меселе чезильмей къала. Куньлерден бир кунь, къыш куню, мырза ногъайгъа келе де: "Бугунь авасы пек арув, айди авгъа кетейик" – дей. Ногъай мырзанынъ дегенини ред этмей. Эр вакъыт минип юрьген тору малийини мине, бой тонуны кие, башына токълу терисинден терен этип тиккен къышлыкъ къалпагъыны баса. Торбасына бир

кесек къаз эти къоя. Аягъыны да къалын чулгъавнен сарып, дызман чарыкъларыны тарта берип кие.

Мырза, озюнинъ ич бир вакъыт ахырдан чыкъарылмагъан, сабангъа екильмеген, сувукъта минильмеген назик асав айгъырыны чыкъарып мине. Юфкъа къозу терисинден тикильген айланма къалпагъыны башына сокъа. Омузларына тар пичильген тонуны ташлай. Аякъларына ялтыравукъ чызмаларыны кие. Торбасына да, сувда пишкен бутюн бир тавукъ къоя. Шимди булар, экиси де аязгъа къаршы ат устюне атланып, авгъа кетелер. Олар кете-кете, оюкъча бир ерге барып етелер.

Мырза бу ерге кельгенде:

– Ногъайым, бираз токътап, бир-эки къапынмасакъ олмаз, ичке салкъын тюше башлады, – дей.

Ногъай:

– Мырзам, мында токътамайыкъ, къыргъа чыкъсакъ токътармыз, мында бир шей корюнмей, – дей де, ёлуны девам эте.

Насыл да олса, къыргъа чыкъалар. Аязнынъ аджджысы даа зияде арта. Ногъай энди токътамакъ керек олгъаныны айта. Мырза да разы ола. Булар къыр устюнде токътайлар.

Ногъай:

– Мырзам, атларны аязгъа къаршы къояйыкъ, турсун, аязнен таныш олсунлар, – дей.

Атларны аязгъа къарата берип ташлайлар. Лякин мырзанынъ асавы аязгъа къаршы даянып оламай, ынъранып ойнап башлай. Дир-дир къалтырай. Мырзанынъ озю десенъ кене шай дирильдей. Ногъай исе озюни сыкъмадан:

– Мырзам, отьмек-мотмек къапайык да, дей де, шакъа эткен ола.

Амма мырза керчектен де ачыкъкъан. Олар эр экиси де ашамагъа отуралар. Мырза торбасындаки сувда пискен тавукъны аджеле-аджеле чыкъара ве ашайджакъ олып, тарткъалай, лякин тавукъ эти бузлап къалгъанындан ашап оламай. Ногъай озюни сыкъмай, торбасындаки бир кесек семиз

къаз этини чыкъара да, кулюмсирей берип, ашамагъа башлай. Мырза ачувындан, эм ачлыгъындан аязгъа къаршы отурып оламай. Ногъай арада-сырада:

– Мырзам, не ашамайсынъыз я? – деп ташлай да, ашамакъны девам эттире. Сонъ ногъай мунасебет кетирип:

– Мырзам, акълынъызда олса, сиз менден бир къач суальге джевап сорагъан эдинъиз, мумкюн олса, мен шуларнынъ джевабыны берир эдим, – деп кулюмсирей.

Мырза:

– Айды, берсенъ берирсинъ даа, – дей.

Ногъай бир атларгъа ве бир де мырзанынъ озюне бакъып, мырзанынъ къалтырап тургъан асав атыны косьтерип:

– "Мат" дегени, Мырзам, мына бу, "ат" дегени де будыр – деп озь атыны косьтере. Озь тонуны косьтере де: мына мырзам "тон" дегени будыр, амма "мон" дегени де сизинъ тонунъыз, – деп куле.

Мырза:

– Кульмеге не бар я? Бутюн суаллерге джевап бер де, сонъ кулерсинъ, – дей.

Ногъай:

– Къалгъанларнынъ да джевабыны беририм, – деп, бир даа куле.

Мырза:

– "Къалпакънен" "малпакънынъ", "этнен" "метнинъ" не экенини айталмадынъ я? – дей.

Ногъай, озюнинъ къалпагъыны косьтерип, "къалпакъ" дегени – меним къалпагъым, "малпакъ" дегени де сенинъ къалпагъынъдыр", – дей. Ногъай сёзюни девам этип:

– Ачувланманъыз, мырзам, мына "эт" дегени меним этим, "мет" дегени де сизинъкидир, – деп бузлагъан тавукъ этини косьтерип куле.

Мырза даа пек ачувлана, тап сонъунда "чызманен" "мызманынъ" арасындаки фаркъны сорай да, къалтырап тургъан асавына мине. Ногъай мырзанынъ пармакъларыны ушюткен онынъ аягъындаки йылтыравукъ чызмаларны тута да:

– Мына, мырзам, "мызма" дегени де будыр, – деп джеваплана ве мырзанынъ янындан айрылып кете.

КЪЫРМЫСКЪА ВЕ ЧЕГЕРТКИ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, пек муаббет яшагъан бир къырмыскъанен бир чегертки бар экен. Куньлерден бир кунь олар кезинмеге кетелер. Кете-кете терен бир дерьягъа етелер. Оларнынъ ювунаджакълары келе. Экиси де дерьягъа тюшелер. Тюшелер амма, шу арада фуртуна котериле. Чегертки дерьянынъ пек далгъалы олгъаныны корип, аман сычрап ялыгъа чыкъа. Къырмыскъа исе, далгъалар арасында гъайып олып кете. Бираз кечкен сонъ о, чапалана-чапалана сув устюне чыкъа. Бакъса, не корьсин, ялы пек узакъта къалгъан. Чокъ талаша, амма ялыгъа чыкъамай. Ялыда беклеген досту чегерткини корип:

– Джаным достум Чегертки, къуртар мени! – деп ялвара.

Чегертки джандан севген достуны къуртармакъ ичюн, бир шейге бакъмай, уча-уча домузгъа кете. Домуз сыджакъкъа даянамай, чамур ичинде ята экен.

Домуз:

– Не кельдинъ? – дей.

Чегертки:

– Джаным домуз, козюм домуз, бир къыл бер де, къырмыскъа достумны дерьядан къуртарайым, – дей.

Домуз кейфини бозмайып:

– Фындыкъ кетирсенъ къыл алырсынъ, – дей.

Чегертки уча-уча, бир фындыкъ терегине барып къона ве онъа:

– Джаным терек, козюм терек, манъа бираз фындыкъ керек, – дей. Терек пытакъларыны салландыра берип:

– Фындыкъ санъа не керек? деп сорай.

– Фындыкъны домузгъа береджем, домуз да манъа бир къылчыкъ береджек, къылчыкънен богъулаяткъан къырмыскъаны къуртараджам, – дей.

Терек:

– Бар, къаргъагъа айт, меним финдыкъларымны ашамасын, о вакъыт фындыкъ беририм, – дей.

Чегертки уча-уча, къаргъагъа бара.

– Джаным къаргъа, козюм къаргъа, тереклернинъ финдыкъларыны ашама къаргъа, – дей.

Къаргъа чегерткининъ айткъанына шашып:

– Я не ичюн? – деп сорай.

Чегертки:

– Эгер сен терекнинъ финдыкъларыны ашамасанъ, о манъа фындыкъ береджек, фындыкъны домузгъа береджем, домуз да манъа бир къылчыкъ береджек, къылчыкънен богъулаяткъан къырмыскъаны къуртараджам, – дей.

Къаргъа меселени анълап:

– Бар, тавукъкъа айт, манъа бир чипчечик берсин, о вакъыт мен де фындыкъларгъа токъунмам, – дей.

Чегертки уча-уча тавукъкъа барып ете:

– Джаным тавукъ, козюм тавукъ, бир чипчечик берсе тавукъ, – дей.

Тавукъ:

– Оны не япаджакъсынъ? – деп сорай.

Чегертки:

– Чипчени къаргъагъа береджем, къаргъа терекнинъ фындыкъларыны ашамайджакъ, терек манъа фындыкъ береджек, фындыкъны домузгъа береджем, домуз да манъа бир къылчыкъ береджек, къылчыкънен, дерьяда богъулаяткъан достум къырмыскъаны къуртараджам, – дей.

Тавукъ:

– Мен ачым, бар манъа ем кетир де, беририм, – дей.

Чегертки уча-уча уругъа барып эте:

– Джаным уру, козюм уру, манъа бир авуч арпа берчи уру, – дей.

Уру:

– Я оны не япаджакъсынъ? – деп сорай.

Чегертки:

– Оны тавукъкъа береджем, тавукъ манъа бир джипче береджек, чипчени къаргъагъа береджем, къаргъа да терекнинъ фындыкъларыны ашамайджакъ, терек манъа

финдыкъ береджек, финдыкъны домузгъа береджем, домуз манъа бир къылчыкъ береджек, къылчыкънен дерьяда богъулаяткъан достум къырмыскъаны къуртараджам, – дей.

Уру:

– Бар, сычангъа айт, эгер о меним захирелеримни ашамайджакъ олса, беририм, – дей.

Чегертки уча-уча, сычангъа барып ете.

– Джаным сычан, козюм сычан, урунынъ захирелерини ашама сычан, – дей.

Сычан онъа шашып:

– Я бу да не ичюн? – дей.

Чегертки:

– Эгер сен урунынъ захирелерини ашамасанъ, уру манъа арпа береджек, арпаны тавукъкъа береджем, тавукъ манъа бир чипчесини береджек, чипчени къаргъагъа береджем, къаргъа терекнинъ фындыкъларыны ашамайджакъ, терек манъа финдыкъ береджек, фындыкъны домузгъа береджем, домуз манъа бир къылчыкъ береджек, къылчыкънен дерьяда богъулаяткъан достум къырмыскъаны къуртараджам, – дей.

Сычан:

– Бар мышыкъкъа айт, эгер о манъа токъунмайджакъ олса, мен де урунынъ захирелерини ашамам, – дей.

Чегертки уча-уча мышыкъкъа барып ете. Мышыкъ эвнинъ кошесине пыскъан, тамам сычанны авлап отура экен.

Чегертки:

– Джаным мышыкъ, козюм мышыкъ, сычангъа токъунма мышыкъ, – дей.

Мышыкъ чегерткининъ бу ялварувына шашып:

– Я не ичюн? – деп сорай.

Чегертки:

– Эгер сен сычангъа токъунмасанъ, о урунынъ захиресини ашамайджакъ, уру манъа арпа береджек, арпаны тавукъкъа береджем, тавукъ манъа бир чипчесини береджек, чипчени къаргъагъа береджем, къаргъа терекнинъ фындыкъларыны ашамайджакъ, терек манъа фындыкъ береджек, фындыкъны

домузгъа береджем, домуз да манъа бир къылчыкъ береджек, къылчыкънен дерьяда богъулаяткъан достум къырмыскъаны къуртараджам, – дей.

Мышыкъ:

– Сыгъыр манъа сют берсе, токъунмам, – дей.

Чегертки уча-уча, сыгъыргъа барып ете.

– Джаным сыгъыр, козюм сыгъыр, манъа бираз сют берсе сыгъыр, – дей.

Сыгъыр мунъреп:

– Сютни не япаджакъсынъ? – деп сорай.

Чегертки:

– Сютни мышыкъкъа берсем, мышыкъ сычанны ашамайджакъ, сычан да урунынъ захирелерини ашамайджакъ, уру манъа арпа береджек, арпаны тавукъкъа береджем, тавукъ манъа бир чипчесини береджек, чипчени къаргъагъа береджем, къаргъа терекнинъ фылдыкъларыны ашамайджакъ, терек манъа финдыкъ береджек, фындыкъны домузгъа береджем, домуз да манъа бир къылчыкъ береджек, къылчыкънен дерьяда богъулаяткъан достум къырмыскъаны къуртараджам, – дей.

Сыгъыр:

– Бар, тогъайгъа айт, о манъа бир къучакъ пичен берсин, о вакъыт мен де мышыкъкъа сют беририм, – дей.

Чегертки уча-уча тогъайчыкъкъа барып ете.

– Джаным тогъай, козюм тогъай, бир къучакъ пичен бер тогъай, – дей.

Тогъай:

– Я сен пиченни не япаджакъсынъ? – деп сорай.

– Пиченни сыгъыргъа береджем, сыгъыр манъа сют береджек, сютни мышыкъкъа береджем, мышыкъ сычанны ашамайджакъ, сычан да урунынъ захирелерине токъунмайджакъ, уру манъа арпа береджек, арпаны тавукъкъа береджем, тавукъ манъа бир чипчесини береджек, чипчени къаргъагъа береджем, къаргъа да терекнинъ фындыкъларыны ашамайджакъ, терек манъа фындыкъ береджек, фындыкъны

домузгъа береджем, домуз да манъа бир къылчыкъ береджек, къылчыкънен, дерьяда богъулаяткъан достум къырмыскъаны къуртараджам, – дей.

Тогъай:

– Бар, булутларгъа айт, манъа сув берсинлер, о вакъыт мен де сыгъыргъа пичен беририм, – дей.

Чегертки уча-уча, булутларгъа барып чыкъа.

– Джаным булутлар, козюм булутлар, бираз ягъмур беринъиз, булутлар, – дей.

Булутлар:

– Ягъмурны не япаджакъсынъ? – дейлер.

Чегертки:

– Тогъайгъа береджем, тогъай пичен береджек, пиченни сыгъыргъа береджем, сыгъыр сют береджек, сютни мышыкъкъа береджем, мышыкъ сычанны ашамайджакъ, сычан урунынъ захирелерине токъунмайджакъ, уру манъа арпа береджек, арпаны тавукъкъа береджем, тавукъ манъа бир чипчесини береджек, чипчени къаргъагъа береджем, къаргъа да терекнинъ фындыкъларыны ашамайджакъ, терек манъа фындыкъ береджек, фындыкъны домузгъа береджем, домуз да манъа бир къылчыкъ береджек, къылчыкънен дерьяда богъулаяткъан достум къырмыскъаны къуртараджам, – дей.

Бу сёзлерни айткъанда, онынъ козьлеринден акъкъан яшларыны корип, булутлар чегерткини ве онынъ досту къырмыскъаны аджый, ягъмур бере. Чегертки ягъмурны тогъайгъа бере, тогъай онъа пичен бере, пиченни сыгъыргъа бере, сыгъыр сют бере, сютни мышыкъкъа бере, мышыкъ сычангъа токъунмай, сычан урунынъ захирелерини ашамай, уру арпа бере, арпаны тавукъкъа бере, тавукъ чипче бере, чипчени къаргъагъа бере, къаргъа терекнинъ фындыкъларыны ашамай, терек фындыкъ бере, фындыкъны домузгъа бере, домуз къыл бере, къылны алып, дерьядан досту къырмыскъаны къуртармагъа ашыкъа. Ялыгъа барып, къылны достуна узата, къырмыскъа да бу къылгъа асылып, ялыгъа чыкъа ве олар кене кезинтилерини девам этелер.

КЪОЗЛАГЪАН КЪАЗАН

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир фукъаре адамнынъ секиз джанлыкъ къорантасы бар экен. Къорантанынъ аш пиширмек ичюн олгъаны оладжагъы уфакъ бир къазанчыгъы бар экен. Бу къазанчыкъта пискен ашнен къорантаны тойдурмакъ зор ола экен.

Бир кунь шу фукъаренинъ эвине къомшусы келе. Оджакъ устюнде асувлы тургъан къазанчыкънынъ уфакъ олгъаныны корип:

– Бу къазанчыкънынъ ичинде не пиширесинъиз? – деп сорай.

Фукъаренинъ къарысы:

– Не пиширесинъиз дегенинъиз не я? Балаларыма акъшамлыкъ аш пиширем, коресинъиз де! – дей.

Къомшусы онъа худжур-худжур бакъып:

– Я сизинъ къорантанъыз пек буюк де, бу къазанчыкъта пишкен ашнен тоялармы? – деп сорай.

– Тоймайлар амма, не япайыкъ, олгъаны-оладжакъ мал-мулькюмиз будыр, – дей.

Къомшусы фукъаренинъ апайыны аджый. Онъа озюнинъ эвинде олгъан буюкче бир къазанчыкъны алып келе. Сонъ ондан бу уфакъ къазанчыкъны бермесини ве бир къач куньден буюк бир къазан тапып келеджегини айта. Фукъаренинъ къадыны бу сёзлерни эшиткени киби, куели къазанчыкъны берип йибере. Бу пек айнеджи бир адам экен. О, фукъаренинъ къадынындан къазанны ала да, эвден чыкъып кете. О, догъру, койнинъ молласына бара, бираз вакъыт отургъан сонъ, молла онъа бакъып:

– Неге кельдинъ? – деп сорай.

– Неге келир беллединъиз, молла акъам, барайым да, сизни байрамлыкъ эвиме зияфетке чагъырайым, деп кельдим, – дей.

Молла кулюмсирей:

– Барыр эдим амма, бугунь акъшам къадынынъ эвине чагъырувлым, – дей.

– Эй, не япайыкъ, чагъырылгъан сонъ эбет бараджакътырсыз даа. Лякин, молла акъам, сиз манъа озюнъизнинъ буюк къазанынъызны беринъиз де, мен чокъ этип сарма пиширейим, ярын саба сизге де кетиририм, сыджакъ-сыджакъ ашарсынъыз, – дей.

Молла севинип:

– Апай, тур, къазанны ал да бер, саба кетиреджек! дей.

Молланынъ къарысы тёрдеки эвде тургъан къазаныны алып бере. Фукъаренинъ къомшусы къазанны алып, эвден чыкъа. О, эвден чыкъкъаны киби, моллагъа апайы:

– Энди о хынзырларгъа къазанымызны да берип йибере башладынъ, – деп сомурдана.

Молла къарысына:

– Апай-апай, мен къазанымызны нафиле бермедим, саба ярым къазан сарма кетиреджек, сыджакъ-сыджакъ ашармыз, – дей.

Экинджи куню сабасы молла сарманы беклей, амма фукъаренинъ къомшусы не къазанны, не де сармаларны кетире. Бир кунь беклей, беш, фукъаренинъ къомшусы къазанны кетирмей. Алтынджы куню фукъаренинъ къомшусы молланынъ къазанынен, ярым къазан сарма ве бир де уфакъ къазанчыкъ алып келе. Молла озь къазаныны ве сарманы ала, амма уфакъ къазанчыкъны алмай. Лякин фукъаренинъ къомшусы моллагъа уфакъ къазанчыкъны да узатып.

– Буны да алынъыз, молла акъам, бу сизинъ къазанынъызнынъ баласы. Эм сиз меним къабаатымны багъышланъыз, вакътында кетиралмадым. Кетиреджек олгъан кунюмнинъ сабасы къазанынъыз тутты да къозлады, дёрт кунь еринден турмай ятты. Бир куньчик де раатланайым, деди. Иште бугунь алтынджы куню сизге алып кельдим, – дей.

Молла озь къазаныны ве къазаннынъ баласыны къувана-къувана къабул этип ала. Фукъаренинъ къомшусы савлукълашып чыкъып кете. Бир къач куньден сонъ бир даа келе ве кене молланынъ буюк къазаныны сорай. Бу сефер

молла ич бир шей сорамайып, рафта тургъан къазанны алып бере. Молла озь къарысына:

– Ах, бу дели бизге бир къазан даа алып кельсе эди, – дей.

– Къарысы разы олып, башыны саллай.

Фукъаренинъ къомшусы къазанны алып бара да, фукъаренин къарысына:

– Мен сизинъ къазанынъызнынъ ерине бу къазанны кетирдим, шимди сиз меним къазанымны къайтарынъыз, – дей.

Фукъаренинъ апайы онынъ къазаныны къайтарып бере ве онъа тешеккюр айта. Молла бир кунь бакъа къазан ёкъ, беш кунь бакъа къазан ёкъ, он кунь бакъа, амма фукъаренинъ къомшусы къазанны кене къайтарып кетирмей. Бир къач кунь даа кечкен сонъ, о адам келе, амма къазанны алып кельмей. О, молланынъ эвине кельгенде, чырайыны сытып, агъламсырап кире. Молла ондан:

– Не олды я? – деп сорай.

– Не олгъандыр дейсинъиз, молла акъам, анавы сизинъ къазанынъыз хасталанды, дердине чаре тапалмадым, ольди де кетти, – дей.

Молла ачувланып:

– Ой, акъылсыз адам, джансыз къазан олерми? – деп дарылып башлай.

– Я, молла акъам, джансыз къазан къозлагъанда, яхшы эди де, ольгенде ярамаймы? Къозламагъа бильген къазан олмеге де борджлудыр, – деп молланынъ эвинден чыкъып кете.

ТУРНА БАБАЙ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир койде бир фукъаре акъай бар экен. Бу акъайда да ич де бала-чагъа олмагъан. О, озюнинъ омюр аркъадашы, Гульсюм енгенен берабер бираз тары сачып, ондан алгъан берекетинен такъан-тукъан кечине экен.

Бир йылы авалар пек ягъмурлы кече. Бу къарт тарыны вакътында сачып оламай. "Кеч олсун, хайырлысы олсун", деп Гульсюм енгенен чёльге чыкъа. Аз-чокъ ерни тырмалап, бир къайтым бою ерге тары сача, амма тарылар кеч чыкъа, эм де кеч пише. Къарт тарыларны, онынъ та кечки кузьге къалмамасы ичюн чийлей, къол чалгъынен чала. Гульсюм енге де онынъ артындан юрип, басым ясай. Бир къач куньичинде олар орып битирелер. Тарылар бираз басымда ятсын деп, оларны ызанда туталар, лякин энди сыджакъ мемлекетлерге къайтар куньлери якъынлашкъан турналар келе де, бу къартнынъ тарыларыны ашай да кете экенлер. Къарт бу ишке ич бир чаре тапып оламай.

Куньлерден бир кунь къарт бу турналаргъа пек ачувлана, басым янына бара да, пысып, беклеп ята. Бу арада бир къарт турна учып келе, басымгъа къона. Пек ачыкъкъан олса керек, къартны корьмей. Тез-тез тыларны ашап башлай. Шай дер экеч, къарт бу турнанынъ аягъына япышып:

– Башкъасынынъ эмегинен асралгъан тарыны ашама, вазгеч, – дей.

Бу турна да турналарнынъ энъ къарты экен, эм де дюнья корьгенлерден бири экен. Онынъ ичюн де, онъа турналар – "турна бабай" дей экенлер. Турна бабай къарткъа яваш айлана да:

– Айткъанынъ пек догъру, къартым, мен бу тарыларны я саиби ёкъ, я да бир де бир байнынъ чёльде къалгъан тарысыдыр зан эте эдим, чюнки тарыларнынъ чёльден джыйып алув ве котерилюв вакъты чокътан кечти. Бизим де къышлыкъ къайтар вакътымыз кельди. Онынъ ичюн буны ашап, ёлгъа

чыкъаджакъ олдым. Меним ашагъанымнен байнынъ чёльде къалгъан тарысы битмез белледим, – дей.

Къарт:

– Айткъанынъ пек догъру, амма Турна бабай, бу тарылар байнынъ дегиль де, менимкидир. Сен учь айгъа етеджек ботькъалыкъ тарымнынъ бир айлыгъыны ашадынъ, мен бу къышта энди не ашап кечирир экеним? Бу ярамады да! Сени соймасам олмаз, деп сёз къайтара.

Турна бабай:

– Къартым, сен мени сойма, мен сенинъ бирден-бир керегинъе ярарым, – дей.

Къарт:

– Сенинъ киби къарт турнадан кельген ярдым не оладжакъ я? – деп турнаны сояджакъ ола.

Турна бабай ялвара-ялвара, озюнинъ сагъ къалдырылмасыны риджа эте. Къарт тюшюнип бакъа, озь мемлекетине кетеяткъанда озю киби бир къартны ольдюрмектен не чыкъаджакъ, онынъ да баласы-чагъасы бардыр деп, Турна бабайны йибере. Турна бабай къувана-къувана учып кете. Ерден котерилип, къанатыны сильккен вакъытта:

– Сагъ ол, къартым, мен де сенинъ бир керегине ярарым, меним мемлекетим сыджакъ мемлекет, анда кельсенъ, мени тапарсынъ, сизде энди сувукъ башлай, – дей де, учып кете.

Къарт, Турна бабайдан къалгъан тарыларны белиндеки оравлы тартув сыджымынен сыкъып багълай да, догъру эвине алып келе. Эр вакъыттакъи киби, корьген ве эшиткенлерини озь къадынына айта.

Къадыны:

– Айды шуны, бир къарт турнанынъ ашагъанындан къалгъаны бизге де олур, не япайыкъ, кореджегимиз шудыр да, – деп джевап бере.

Къартлар тарыларны токъмакънен токъмакълап бастыралар. Бундан сонъ къарт озю япкъан къол дегирмернинен бу тарыларны тюй этип тарта. Къыта-къыта акъшам да тюй шорба,

саба да тюй шорба пишерелер. Къатты къышортасында оларнынъ тюйлери бир тамам бите. Не япаджакъларыны бильмейлер. Шу арада къартнынъ акълына Турна бабайнынъ айткъанлары тюше ве озь-озюне:

– Айды, шу Турна бабайгъа барайым, къыш олса да, бельки бир ярдымы тиер, – дей.

Къарт, куньлерден бир кунь къадынынен сагълыкълашып Турна бабайны къыдырмагъа кете. Сыджакъ келе. Турна бабайны сораштырып башлай. Онъа Турна бабайнынъ туракъ ерини косьтерелер. Турна бабай къартны корьгенинен таный, оны озь ювасына алып келе, мусафир эте. Ашата, ичире, ёлда ёрулгъан къарт эсини башына джыя. Не ичюн кельгенини Турна бабайгъа анълата.

Турна бабай:

– Пек яхшы, биз о ишни япармыз, сизинъ киби къартларны олюмден къуртарырмыз, – дей.

Шу ерде чыкъарып онъа бир бош къона бере.

– Мына шу къонаны ортагъа чыкъарып: "Азыр ол, софрам" – десенъ, софра ашкъа толар да къалыр, – дей.

Къарт севине-севине къонаны ала, лякин ёргъунлыгъым бираз савушсын деп, Турна бабайнынъ ювасында къона. Турна бабайнынъ балалары шу геджеси къартнынъ къонасыны авуштырып, онынъ ерине адий бир къона къоялар. Эртеси куню къарт къонаны алып эвине къайта. Эвине кельген сонъ къонаны ортагъа чыкъарып:

– Азыр ол, софрам! – дей, амма софра олгъани киби бош къала.

Къарт кене де ач къала. Ич бир чаре тапамай. "Меселени Турна бабайгъа анълатайым, сенинъ айткъанынъ ялан чыкъты", – дейим деп, къонаны аркъасына ала да, кене де ёлгъа чыкъа. Турна бабайгъа бара да:

– Бу сенинъ манъа берген къонанъ меним эвиме кельген сонъ, мерафетини косьтерамады. Онынъ устюнде аш дегиль, чибин биле пейда олмады, – дей.

Турна бабай чокъ тюшюнип отурмай:

– Ойле исе, мына санъа бир эшек берейим, бу эшек акъсырдымы, онынъ бурунындан алтын тёкюлир, – дей.

Къарт бу эшекни джетип, коюне къайта. Ёлда ёрулып, бир къуюнынъ янында токътай, эшегини сувара. Бундан сонъ, озю отурып ял эте. Бу вакъытта балалар келе де эшекнинъ бурунына таякъ сокъып, эшекни акъсырталар. Эшек акъсыргъанда, онынъ бурунындан алтн тёкюле башлай. Балалар аман алтынларны ала да къачалар. Къарт буны дуймай къала. О ял этип, аякъ устюне тургъан сонъ, эшегини джетип, ёлуны девам эте. Эвине келе, амма эшек акъсырмай, акъсырса да, бурунындан алтын тёкюльмей. Къарт ачувлана: "Бу Турна бабай бизни амма да алдатты", – деп эшекни Турна бабайгъа къайтарып бере. Турна бабай ишнинъ аслыны анълап:

– Мен санъа эки токъмакъ берейим де, сени бутюн белялардан къуртарайим, дей де, ювасындан чыкъарып, эки токъмакъ бере.

– Сен не де яптырмакъ истесенъ, шу токъмакъларны яларсынъ, олар сенинъ бутюн иште олгъан эксиклеринъни ерине кетирирлер, – дей.

Къарт бу токъмакъларны алып эвине къайта. Токъмакъларны ялай.

– Манъа етмиш эки тюрлю аш азырланъыз! – деп эмир эте. Шу арада ашлар азырлана, апайынен ашап ичелер. Сонъ къарт токъмакъларны бир даа ялай:

– Айды, бар, юзь десятине ерни авдарынъыз, анда да тарыларны сачынъыз! – дей.

Токъмакълар барып бу ишни де япалар. Шу йылы къартларнынъ тарылары пек бол ола. Турна бабайнынъ мемлекети пек сыджакъ олгъанындан себеп, анда ич де тары олмай экен. Онынъ ичюн Турна бабай бутюн турналарны алып келе де, къартнынъ тарыларына тюшюре ашайлар. Къарт да, турналар да бу бол берекетке онъа осе де къалалар.

ТУВАРДЖЫНЫНЪ АКЪЫЛЛЫ КЪЫЗЫ

Бир вакъытта падишанынъ бири халкътан "Къаттыдан да къатты, кучьлюден де кучьлю, татлыдан да татлы недир?" – деп сорай. Падиша бу суаллерге догъру джевап берген адамгъа буюк бахшыш адай. Падишанынъ веззирлеринден бири:

– Демир эр шейден къаттыдыр, падишам, арслан эр кестен кучьлюдир, шекер эр шейден татлыдыр, – дей.

Бу везирден башкъа падишагъа пек чокъ адамлар даа келип, суаллерге

озьлериндже джевап берелер. Лякин падиша кимсенинъ айткъанына къанмай. Бу хабер энди аман-аман эр кеске джайрай. Узакъ койлернинъ биринде яшагъан бир туварчы да падишанынъ бу суалини эшите ве келип озь къорантасына айта. О туварчынынъ он алты-он еди яшларында дюльбер бир къызы бар экен. Бу къыз падишанынъ суалини эшиткенинен, бабасына:

– Бабам, мен бу суаллерге джевап берейим, лякин сиз падишагъа барып айткъанда, падиша "Буны кимден огрендинъ?" – деп сораса, меним айткъанымны айтманъыз, озюм тюшюнип таптым, дерсинъиз, – дей.

Бабасы:

– Я падиша къабул этерми, къызым? – дегенде, къызы – Къабул этер, тек сиз меним айткъанымны айтмазсынъыз, – дей.

Туварджы, къызынынъ айткъанына разы олып:

– Айды, айт бакъайым, – дей.

Къыз джевапларыны айтып башлай:

– Дюньяда кучьлюден кучьлю ельдир, къаттыдан къатты атнынъ туягъыдыр, татлыдан да татлы тильдир. Бабасы буларны огъренип, падишагъа кете. Изин алып, онынъ узурына кире де:

– Падишам, эмир этсенъиз, сизинъ суаллеринизге джевап берир эдим, – дей.

Падиша:

– Къана, айт туварчы – деп разылыкъ эмирини бере.

– Падишам, дюньяда кучьлюден кучьлю – ельдир, къаттыдан къатты – атнынъ туягъыдыр, татлыдан да татлы – тильдир, – дей.

Падиша бу джевапларгъа къанаатленип туварчыдан:

– Бу джевапларны санъа ким огретти, сен оларны къайдан огрендинъ? – деп сорай.

Туварджы озю бильгенини, озю тюшюнип тапкъаныны, ич бир кимсенинъ огретмегенини айта. Амма, падиша, "Эгер сен догърусыны айтсанъ, санъа алтын багъышларым" – дей. Къарт, падишанынъ зорлагъанына даянамайып, ишнинъ догърусыны айтмагъа къарар бере.

– Догърусыны айтсам, буны манъа къызым айтты, – дей.

Падиша туварчыгъа бир торба алтын бере де, къызыны кетирмесини эмир эте. Туварджы эвине къайтып, къызына падишанынъ эмирини бильдире. Амма къызы кетмеге разы олмай. Туварджы падишагъа барып, къызынынъ кельмек истемегенини айта. Падиша къызгъа везирини ёллай. Онынъ макъсады шу акъыллы къызны озюне къадын этип алмакъ экен. Везир туварчынынъ эвине кельген сонъ, къызгъа:

– Къызым, падиша сени озюне къадынлыкъкъа алмакъ истей, сен пек бахтияр оладжакъсынъ, бойле бир бахыт кимнинъ элине кечер. Сен падишагъа бармакъ керексинъ. Падишагъа ред этмек олмаз, сен ич бир шексиз бу ишке разы олурсынъ, дей.

Къыз:

– Яхшы, лякин меним падишадан истеклерим бар. Эгер падиша оларны ерине кетирсе, мен онъа бармагъа разылыкъ беририм, – дей.

Везир:

– Не киби истеклеринъ бар, къызым? – дей.

Къыз:

– Падишагъа барсанъыз, айтынъыз, о манъа: он беш бала, йигирми дживан, отуз дели, къыркъ акъыллы, элли къоюн, алтмыш таякъ, етмиш тавукъ, сексен сыгъыр, докъсан папий,

юзь йымырта берсин. Мына меним падишадан истеклерим булардыр, – дей.

Везир:

– Эй къызым, буны ерине кетирмеси не я? – деп, шу ерден чыкъып кете.

Падишагъа барып, къызнынъ истеклерини айта. Падиша истеклернинъ манасыны анълай. О, туварчынынъ къызына ачувлана, везирге ич бир джевап бермей. Везир, падиша янындан айрылгъан сонъ, падишанынъ эмири олур, деп беклеп тура, амма падиша ич бир джевап бермей. Везир бунъа раатсызланып, бир даа падишагъа бара.

– Падишам, сиз бу шейлернинъ чаресини тапмайсынъызмы ёкъса? О, бир къыйын шей дегиль де, мен буны озь бойнума алайым, – дей.

Падиша бунъа къаршы:

– Сен асыл да бу лафларнынъ манасыны анълайсынъмы? – деп везирине ачувлана.

Везир:

– Бу лафларнынъ манасы ойле агъыр дегиль де, гъалиба, падишам, – дей.

Падиша:

– Сен отур да, динъле, анъларсынъ, – дей.

Везир отурып падишаны динълей.

Падиша:

– Он беш бала дегени – он беште бала эдинъ демектир. Йигирми дживан дегени – йигирмиде дживан эдинъ; отуз дели дегени – отузда деликъанлы эдинъ; къыркъ акъыллы дегени – къыркъта акъыл-балигъ олдынъ; элли къоюн дегени – эллиде къойдайын ювашландынъ; алтмыш таякъ дегени – алтмышта таякъны элине алдынъ; етмиш тавукъ дегени – етмиште тавукъ къадар такъатынъ оладжакъ; сексен сыгъыр дегени – сексенде сыгъыр киби матювлешеджексинъ; докъсан папий дегени – докъсанда папийдайын кепек ашайджакъсынъ; юзь йымырта дегени де – юзьге киргенде йымырта киби тез гъайып

оладжакъсынъ демектир. Иште, о, манъа кельмек бисинмей – дей.

Падиша бу сёзлерни айткъаны киби бир даа къашларыны сыта ве везирине хитап этип:

– Корьдинъми бу не къадар ашалав, иште, къабакъбаш, сен шимди бу сёзлернинъ манасыны анъладынъмы? Санъа бу сёзлернинъ манасыны чокътан анъламакъ керек эди. Сен оларнынъ маналарыны анълап, о къызнынъ джезасыны шу саат бермек керек эдинъ! Мен бу сёзлерге артыкъ чыдап оламайым, бар шу къызны алып кель! Мен онынъ джезасыны озюм берейим, – деп, къызны зорнен кетирмекни везирине эмир эте…

КИЧКЕНЕ

Заман-заман экенде,
Эвель заман экенде,
Къаплы-къуплу бакъалар
Къанатланды учмагъа
Денъиздеки балыкълар
Кира тутты кочьмеге...
Акъмесджитнинъ минареси
Эгильди Салгъырдан сув ичмеге.

Туттым пиренинъ бирини,
Бардым, аман сойдым.
Алтмыш окъкъа эти кельди,
Етмиш окъкъа майы кельди.
Алдым, чызмаларымны майладым,
Бирине етти, экинджисине етмеди.
Чызмаларымны кийип,
Кетмеге башладым.
Кете-кете кеттим,
Алты ай, бир кузь кеттим.
Айланып бакътым,
Йине бою къадар ёл кеткеним.
Бара-бара бардым,
Бир шеэрге бардым.
Бир тюпсюз къазаннен
Бир де тюфек алдым.
Авгъа чыкъып, бир тавшан урдым,
Оны сойып, къазангъа къойдым.
Устюнден къойдым, астындан чыкъты.
Ашадым — тилиме тийди,
Тамагъыма тиймеди.

Пек эрте заманларда Вели-уста адлы бир къалайджы бар экен. О фукъаре олса да, къадынынен чокъ йыллар татлы-

муаббет яшагъан, амма эвленгенлерине беш йыл толса да, Аллах оларгъа бир бала къысмет этмеген. Эвлят къалдырмай олюп кетеджегим гъалиба, деген фикиринынъ юкъусыны къачыра. "Эвлятсыз яшайыш – яшайышмы?", – деп эфкярлана экен.

Куньлернинъ биринде онынъ эвине, садакъа истеп, тиленджи къадын келе. Тиленджининъ янында бири-биринден кучюк беш балачыгъы бар экен.

Велининъ озю бу вакъыт тюкянында къазан къалай экен. Онынъ озю киби, арыкъ, узунджа бойлу, лякин мераметли апайы бу тиленджи къадынны кулер юзьнен, муляйим къаршылай. Оны балачыкъларынен берабер, софра башына отуртып, башта шорба, сонъ къурабиенен сыйлай.

Эр ерде къаба муамеле корюп кельген тиленджи къадын, къалайджы Велининъ апайы тарафындан косьтерильген эйиликке тесирлене де, шойле дей:

– Эй, Ава анамызнынъ мераметли къызы! Санъа юректен истегим шу: келиринъ бол олсун. Лякин, адамгъа эйилик истемек аз, эйиликни япмакъ да керек. Сёйле, сенинъ энъ зияде къальбинъни раатсыз эткен недир? Бельким меним элимден онъа бир чаре тапылыр?

Къалайджы Велининъ апайы бунъа шойле джевап бере:

– Эй, балаларнынъ бахытлы анасы! Бизим эвли олгъанымыз беш йылдыр. Бу куньгедже Аллах бизге бир эвлятчыкъ къысмет этмеди. Меним къоджам бир бала ичюн дюньяларны берир эди, – дей.

– Сакъын азапланма, джаным, бу белягъа мен бир чаре тапарым. Сен манъа къомшудан бир йымырта кетир. Мен онынъ устюне уфурип ырымларым. Къоджанъ иштен къайтып кельгенде, шу йымыртаны онынъ сагъ тарафына диваргъа къаршы атар урарсынъ. Иште, о заман сенинъ истегенинъни Аллах берир, – дей.

Къалайджы Вели эвине къайткъанда, апайы, тиленджи къадын айткъаны киби япа. Ерге тюшип парлангъан йымыртанынъ ичинден электен тёкюльген киби балачыкълар

тёкюле ве "баба-баба", – деп шашып-шашмалагъан къалайджыны сарып алалар. Онынъ эллери, омузлары, башы устюне тырмашып чыкъалар. Къалайджы бу апансыз уджюмден абдырап:

– Бу насыл шей, бу орду къайдан кельди? – деп сорай. Къадыны онъа меселени анълата.

Къалайджы Вели океленип:

– Бунынъ несине къуванайым? Бунъа куванмакъ дегиль де, къаарьленмек керек. Мен Аллахдан бир бала истесем, о манъа бир бала ерине ишарет пармагы киби къыркъ бала берди. Бу фукъаре алымнен оларны насыл бакъарым? – дей де, тиленджи къадынгъа айланып, ялвармагъа башлай. – Эй, эвимнинъ мусафири! Мени бу чибинлерден къуртар, джаным, Аллах эшкъына!

Къадын балачыкъларны бирер-бирер тутып торбасынынъ ичине толдура. Кичкенелерден бириси исе къалайджынынъ чызмасында гизленип къала.

Эртеси куню къалайджы чызмасыны кийгенде, онынъ ичинден кичкене бир балачыкъ атылып чыкъа. Шашкъан къалайджы:

– Сен бунда не япасынъ? – деп сорай.

– Эй, меним бабачыгъым, мен къардашларымнынъ арасында энъ атиги эдим, шунынъ ичюн сакъланып къалдым, – деп бабасынынъ авучына секирип мине.

Кичкененинъ зекийлиги къалайджы Велининъ хошуна келе:

– Айса, огълум, сен меним ярдымджым олурсынъ, – деп Кичкенени багърына баса ве оны озюнен ишке аладжакъ ола. Кичкене бунъа къаршы кете:

– Ёкъ, баба, куньдюз анам аш пиширип азырлар да, мен оны уйледе санъа алып кетерим, – дей.

Вели севинчини ичине сыгъдырамай, ишине чыкъып кете. Тюкянына насыл барып еткенини дуймай къала: озюни о къадар енгиль дуя, чюнки инсаннынъ юреги раат олса, беден агъырлыгъыны да унута экен.

Уйле маалинде чибереклер азыр олгъанда, Кичкене анасына мураджаат эте де:

– Ана, бабама пиширген чибереклерни саан ичине толдур, явлукъкъа джап, мен оларны сыджакъ олгъанда алып кетейим, – дей.

Анасы Кичкененинъ истегини ерине кетиргенинен, саан бирден арекет этип башлай – ачыкъ пенджереден сычрап чыкъа да, ёл бою тайгъан киби кете.

Саан азмы-чокъмы кете, ёлда кеткенде бир чукъур ичине барып тюше. Кичкене огълан не къадар тырышса да чукъурнынъ ичинден бир тюрлю чыкъып оламай. Бу арада чукъурнынъ янындан эки авджы кете экен. Чукъур ичинде явлукънен сарылгъан саанны корюп:

– Шукюр Аллахкъа, акъшам ашайджакъ къысметимизни де ёллагъан. Ах, саанден не де гузель къокъулар келе, – деп онъа къолуны узата ве чукъурдан чыкъара.

Лякин авджы явлукъны чезмеге биле етиштирмеди, саанден ачувлы индже бир сес:

– Эй, адам огълу, саанге токъунма, – деп багъыра.

Авджы сеснинъ къайдан кельгенини бильмей абдырай. Аркъадашы онъа:

– Олян, чекиль андан, тавшан юрекли! Сесни мен де эшиттим, амма къулакъ бермек олурмы? Сааннинъ шорбаджысы кельгендже, биз ашап тоярмыз, – деп саанге узана. Амма богъчадан эвелькинден даа да кескин ачувлы бир сес:

– Ах, сен шейтан огълу – шейтан! Мен санъа шимди эль малына насыл къол узаткъанларыны косьтеририм, – дей.

Бу сесни эшиткен къараман авджылар къоркъуп, чанлары агъызларына кельгендже къачалар. Кичкене исе буларнынъ артындан къас-къас куле де юварлана-юварлана ёлуны девам эте.

Къалайджы Вели ишини токътатып, шу ерден акъкъан озен кенарына бара, юзюни, аякъларыны ювып, тюкянына къайта. Бир даа бакъса не корьсин: къонанынъ устюнде саан тура.

Онынъ къапагъыны ача ве шу ерде аякъ устюнде тургъан Кичкенени коре де айретленип :

– Бакъ сен оны, пармакъ къадар боюнен саан алып кельген! – дей.

– Бу не? – деп, Кичкене хоразлана. – Сен айтсанъ, мен даа къыйын ишлер япабилирим.

– Озь чекисинден юзь кере агъыр саанны сюйреп кетиребильген бир адам, эбет де чокъ шей япар, – дей Вели ве огълундан сорай. – Сен къазан къалайламагъа билесинъми?

– Ойле бир къалайлайым ки, корьсенъиз шашар къалырсыз.

– Шай олса, мынавы къазанларны къалайламагъа ярдым эт. Муштери ашыкътыра.

– Янма, баба, раат-раат ашайбер, къазанлар къалайланырлар.

Кичкене шу ань къалайланаджакъ къазанлар тургъан кошеге чапып кете. Вели ашыны ашап битиргендже къазанлар энди къалайлангъан ола. Къалайджы Вели, Кичкененинъ бу унерини корип, шашып къала.

– Олян, сен Кичкене дегиль де, пельван экенсинъ, – дей Вели. – Сенде эр шей масалдаки киби тез олып чыкъа.

Бундан сонъ о Кичкенеге даа бир риджанен мураджаат этмеге джесаретлене ве шойле дей:

– Огълум, сени Аллах бизге бахшыш этип йиберген. Боюнъ кучюк олса да, бильгинъ, такъатынъ он дане балабан адам къадар бар экен. Огълум, санъа бизни буюк бир белядан къуртармакъ керек оладжакъ. Оны да япсанъ, сен япаджакъсынъ.

Кичкене бунъа гурь давушнен джевап бере:

– Чекинменъиз, баба. Мен сизинъ огълунъыз олам. Бу себептен сизинъ айткъанынъызны япмакъ – меним боюн борджумдыр.

Къалайджы къувангъанындан Кичкенени авучынынъ ичине ала да, оны севип опе ве сонъ, кене хасырнынъ устюне къойып, шойле дей:

– Койнинъ янында, озен кенарында, бир адждерха яшай. Озенден сув алмамызны мусааде эткени ичюн, биз онъа эр йыл бир бугъа бермеге борджлумыз. Энди невбет сенинъ эмдженъе кельди. Лякин онынъ бугъаларыны Сары бай, Аллах джаныны, джигерини якъсын, тутып алды, тек эшеги къалды. Шимди шашып къалдыкъ, не япаджагъымызны бильмеймиз. Эмдженъе ве кой джемаатына бир ярдым этип оламазсынъмы?

Кичкене бунъа:

– Къоркъма, баба, мен койни бу белядан къуртарырым. Анджакъ, эмджеме айт, манъа эшегини берсинъ, – дей.

Сонъра эмджесининъ эшегине минип, адждерхагъа къаршы ёл ала. Адждерханынъ янына барып еткен сонъ, Кичкене форсаланып бар къуветинен:

– Селям алейкум, Адждерха агъам! Кель, санъа сув кирасы кетирдим, мына, акъкъынъны ал, – деп багъыра.

Адждерха бу сесни эшиткенде, эшек устюнде боюнджакъ къадар бир балачыкъны корюп, хошуна кеткенинден хахылдап куле.

– Ама да батыр! Ха-ха-ха! Эм сен къоркъакъ да дегиль экенсинъ! Ха-ха-ха! Эшкъ олсун, батыр огълан, не де семиз огюз кетиргенсин, я! Тамам озюнъ киби! Сув ичюн эшек алып кельдинъми?

Кичкене ич те озюни сыкъмайып:

– Бугъамыз ёкъ. Къалынкъурсакъ Сары бай кой ичинде кимседе огюз къалдырмагъаныны сен бильмейсинми, я? О залым бутюн факъыр-фукъаренинъ малыны, туварыны "борджларынъыз бар" деп, тутып алды. Сонъ мен санъа эшектен гъайры не кетирейим?

– Бугъа алып кель, деп айтам!

– Мен де айтам ки, бугъамыз ёкъ. Эписини Сары бай алып кетти.

– Айса Сары байнынъ бугъасыны алып кель.

– Онынъ бир сюрю бугъасы бар. Лякин арада энъ семизлери къара ве сары бугъалардыр. Къайсыны алып келейим?

– Къайсы бирининъ эти чокъ олса, оны алып кель!

Кичкене койге къайтып, Сары байнынъ эвине кете. Онда ашлавгъа багълы сары бугъанынъ къулагъына кирип, багъырмагъа башлай:

– Сарысынымы, къарасынымы, бай?

Буны эшиткен Сары бай, янындаки адамлардан:

– Кимдир о багъыргъан? – деп сорай. Янындакилер:

– Бильмеймиз, – деп джевап берелер.

– Еринъизден къыбырдамасанъыз эбет де бильмезсинъиз. Бар, биль де, къайтынъыз!

Байнынъ адамлары арангъа кете, лякин онда кимсени тапамайлар. Сес исе эп девам эте:

– Сарысынымы, къарасынымы, бай?

Сес пек сыкъ текрарланып башлагъан сонъ Сары бай даянамай, еринден турып, озю ашлавгъа бара да:

– Кимдир о мында богъаз йырткъан? – деп къычыра.

– Сарысынымы, къарасынымы, бай?

Бугъанынъ къулагъындан кельген бу сестен отю патлагъан Сары бай, къоркъусындан бирден къычырып йибере:

– Сарысыны, сарысыны, шейтан алсын сени!

Бу ёлнен байнынъ разылыгъыны алгъан Кичкене, сары бугъаны аджderханынъ узурына алып келе. Аджderха ачкозьлюкнен бугъаны ютаджакъ ола, лякин ашыкъкъанындан богъулып гебере.

Бойлеликнен Сары бай бугъасыз къала. Кичкене исе эмджеси ве кой сакинлерини аджderхадан къуртара.

Бундан сонъ ана-баба Кичкенемен татлы-муаббет яшайлар ве бизлерге де бойле яшайыш тилейлер.

МАТЮВ ОГЪЛАН

Заман-заман экенде, эвель заман экенде, бир падишанынъ учь огълу бар экен. Бир кунь падиша хасталана ве козьлери кёр ола. Огъланлары осип буюген сонъ, бабасынынъ козюне бир илядж тапмакъ пешине тюшелер. Падишанынъ буюк огълу бабасынынъ алдына келе де:

– Бабам, рухсет этсенъиз, мен сизинъ козьлеринъизге илядж тапмакъ ичюн ёлгъа чыкъар эдим, – дей.

Бабасы:

– Меним козюмнинъ иляджы ат туягъы етмеген ердеки топракътадыр. Эгер чаресини булып, шу ерден бир авуч топракъ алып кельсенъ, меним козьлерим бир ань ичинде савулып кетер.

Буюк огълу, бабасындан эляллыкъ алып, ёлуна реван ола.

Кете-кете, алты ай ёл юре ве бир чешменинъ башына барып ете. Бу чешмеден сув дегиль де, сют фышкъырып тура экен. Буюк огълан: "Бизим атнынъ туягъы бу ерге басмаса керек" дей де, бир авуч топракъ алып, сарайгъа къайтып келе. Топракъны бабасына узатып:

– Гедже демей, куньдюз демей, алты ай ёл юрдим, сув дегиль де, сют фышкъырып тургъан чешмеге барып еттим ве мына бу топракъны алып кельдим, – дей.

Падиша, огълунынъ айткъанларына кулюмсиреп, шойле дей:

– Вай-вай, балам, алты ай кетип, бу къадар аз ёл юрьгенинъ шашыладжакъ бир шей. Мен сют чешмесине къушлукъкъа къадар барып ете эдим.

Бундан сонъ, бабасындан рухсет ве эляллыкъ алып, ёлгъа падишанынъ ортанджы огълу чыкъа. Кете-кете, алты ай ёл юре ве сют чешмеси башына барып ете. Бираз ял алгъан сонъ, кене ёлгъа чыкъа ве алты ай ёл юре. Бара-бара бир чешменинъ башына барып ете. Бу чешмеден сют дегиль де, бал акъып тура экен. Ортанджы огълан: "Бизим атнынъ туягъы бу ерге басмаса керек!" дей де, бир авуч топракъ алып, сарайгъа къайтып келе. Топракъны бабасына узатып:

– Гедже демей, куньдюз демей, он эки ай ёл юрдим, сют дегиль де, бал акъып тургъан чешмеге барып еттим ве мына бу топракъны алып кельдим, – дей.

Падиша, бу огълунынъ айткъанларына да кулюмсиреп, шойле дей:

– Вай-вай, балам, он эки ай кетип, бу къадар аз ёл юрьгенинъ шашыладжакъ бир шей. Мен бал чешмесине уйлеге къадар барып ете эдим.

Ниает, бабасындан рухсет ве эляллыкъ алмакъ ичюн, падишанынъ узурына кучюк огълу келе. Бу баланы сарайда эр ким Матюв огълан деп биле экен. О:

– Бабам, энди мен кетейим де, – дей.

– Агъаларынъ барып кельдилер, бир иш беджермедилер, энди бу иш сен матювге къалдымы? – деп дарыла падиша ве рухсет этмей.

Кучюк огъланнынъ бунъа пек джаны агъыра. Бабасы рухсет этмесе де, атыны алып ёлгъа чыкъа. Бу ат, падишанынъ козьлери сокъурлангъандан берли, къобада къапалы тутула экен. Кучюк огълан гизлиден оны къобадан чыкъара да, къыркъ кунь къыркъ гедже беслеп тута. Бундан сонъ силя-савут такъа, атына мине ве къуш киби учып кете. Ат кеткен сайын сурьат алып, ахры-сонъу авага котериле ве уча кете.

Азмы учалар, чокъмы учалар, сынъырны кечелер. Шу ань ат инсанлар киби лаф этмеге башлай:

– Матюв огълан, айт бакъайым, къаерлерге ёл тутасынъ? – деп сорай.

– Бабамнынъ козьлерини савултмакъ ичюн ат туягъы етмеген ерлерге барып, бир авуч топракъ кетиреджем, – дей Матюв огълан.

– Э-э, пек сарп ёлгъа кете экенмиз де! – дей ат. – Зарары ёкъ, барып етермиз. Сен мени къобадан дюнья ярыгъына чыкъардынъ, къыркъ кунь беслеп туттынъ, сенинъ эйилигинъни мен бир вакъыт унутмам. Сени бабанъ сокъурлашкъан ерге алып барырым.

Уча-уча къушлукъ мааллеринде сют чешмесине, уйле мааллеринде бал чешмесине барып етелер, амма токътамайлар. Ниает, падишанынъ козьлери сокъурлашкъан ерге барып къоналар.

– Матюв огълан, энди мени динъле! – дей ат. – Меним туягъым бу ерден узакълашмагъан эди. Шунынъ ичюн топракъны бираз иракътан алмакъ керексинъ. Топракъ алгъанда авадаки махлюкътан сакът ол!

Матюв огълан топракъ алайым деп ерге эгильгенде, кимдир биреви:

– Эй, Матюв огълан, кель, башта курешейик де, топракъны сонъ алырсынъ, – деп багъыра.

Матюв огълан о якъ бакъа, бу якъ бакъа, кимсе корюльмей, бир даа бакъса не корьсин, авада бир махлюкъ уча. Бу махлюкъ, Матюв огъланнынъ устюне къайнакъ сув бурьке башлай. Башлай амма, махлюкънынъ ийлекярлыгъыны бильген ат, Матюв огъланнынъ янына келип, фышкъырмагъа башлай ве сувны сувута.

Матюв огълан устю-башы сыланып къалгъанына ачувлана:

– Йигит олсанъ, ерге тюш, авада къопайып тургъанынъ не? – дей.

Дей де, махлюкънынъ аякъларындан тутып, оны ерге тартып ала ве къылычыны онынъ башына сильтей. Къылыч кесмей, махлюкъ исе кене авага котериле.

– Энди сыртыма мин де, къачып кетейик, – дей ат.

Атнынъ сыртына минип, денъизге кетелер, сувгъа тюшелер. Матюв огълан сув тюбюнде йылтырап тургъан бир шей коре. Алып бакъса, олмайджакъ бир къанат экен. Оны ялыгъа ташлай. Ташлай амма, къанат ерге тийгенинен, орталыкъны яп-ярыкъ эте.

Матюв огълан къанатны джебине къоя. Буны корьген ат:

– Къанатны алма, белясы чокъ олур, – дей.

Матюв огълан атнын айткъанына къулакъ асмай, къанатны ала. Матюв огълан аткъа минип узакъ бир падишалыкъкъа кете. Гедже, орталыкъны къаранлыкъ баскъан бир вакъытта, Матюв

огълан ярыкъ олсун деп, къанатны бир кенаргъа ташлап, юкъугъа дала. Шу ер падишасынынъ везири бу вакъыт азбаргъа чыкъа, гедженинъ куньдюз олгъаныны корип, шашып къала. "Бу иште бир алямет ёкъмы экен?" деп падишага хабер бере.

Падиша исе бу хаберни эшиткенинен, везирини ярыкъ чыкъкъан тарафкъа йибере, эр шейни билип кельмесини эмир эте. Везир бу ёлджуларнынъ янына келе, айдынлыкъ берген къанатны корип:

– Эй, огълан, бу аджайип къанатны къайдан алдынъ? – деп сорай.

Матюв огълан кене матювлигине барып:

– Денъизде ювунгъанда таптым, – дей.

Везир бу къанатнен падишанынъ сарайыны яраштырмакъ истей ве Матюв огъландан бу къанат ичюн не къадар алтын истегенини сорай. Матюв огълан:

– Бу олмагъан шейге алтын берилирми энди, – дей, – керек олса, алынъыз да!

Везир къанатны алып, аман падишанынъ узурына келе. Падиша, къанатны корьгенинен, пек къуванада:

– Бу насыл бир къушнынъ къанаты экен? – деп сорай.

Везир падиша алдында ялтакъланып:

– Эй, падишам, дюньяда ойле бир къуш бар ки, о эм ярыкъ бере, эм де инсанлар киби сёйлене, – дей. – Эгер къушнынъ ялынъыз бир къанатчыгъы бу къадар ярыкъ бере исе, о къуш озюнинъ бинълернен къанатынен сизинъ бутюн падишалыгъынъызны айдынлатып ташлар эди.

Падиша везирнинъ айткъанларынен меракъланып:

– Бу къушны тутмакъ мумкюн дегильми? – деп сорай.

Везир:

– Неге мумкюн олмасын, бу къанатны тапкъан адам, къушны да тута билир, – деп джеваплана. – Эмир беринъиз, о тарафыны мен озюм беджеририм.

Падиша эмир бере, везир исе бу эмирни Матюв огълангъа бильдире, эгер учь кунь ичинде къушны тутып кетирмесе, башы кесиледжегини айта.

Матюв огълан не япаджагъыны бильмей ве атындан акъыл сорай:

– Къанатны алма, белясы чокъ олур, деген эдим, динълемединъ, энди менден акъыл сорайсынъ, – деп ачувлана ат. – Не япайым, кене ярдым этеджектирим даа. Бар да, падишадан бир ат исте. Сонъ бу атны ялы кенарына кетирип соярсынъ. Атнынъ багърыны темизлеп, онынъ ичине озюнъ кирерсинъ.

Матюв огълан шай да япа. Атнынъ ичине кирип, не оладжакъ экен, деп беклеп тура. Азмы беклей, чокъмы беклей, насыл да олса леш къокъусыны дуйып, буюк бир къуш келип къона. Къуш лешни чокъумагъа башлагъанынен, Матюв огълан къап-къач этип, онынъ аягъындан тута. Къуш урькип, къанатларыны кере ве Матюв огъланны авага котере. Котере амма, бираз учкъан сонъ къуш тала, таш олып ерге тюшмеге башлай. Ат, бир къач керелер фышнап кучь ала ве окъ киби авага котериле, къушны да, Матюв огъланны да сыртына алып, ерге тюшюре.

Къушны падишагъа берелер. Акъшамына бутюн падишалыкъ яп-ярыкъ ола. Бу муджизеге шашып къалгъан халкъ: эр акъшам къонгъан кунеш, бугунь не ичюн батмады? – деп тааджиплене.

Падиша везирини чагъырып, тешеккюрини бильдире ве къушнынъ не вакъыт сёйлене башлайджагъыны сорай.

– Падишам, бу къуш ялынъыз озюнинъ саиби Памукъ къыз олгъанда сёйлене, – дей везир.

Падиша, меракъланып:

– Я о къыз къайдадыр? – деп сорай. – Оны сарайгъа кетирмекнинъ чареси ёкъмы?

Везир, падишанынъ суаллерине джевап къайтарып, шойле дей:

– Памукъ къыз денъиз ортасында яшай. Зан этем ки, къушны кетирген адам, онынъ саибини де кетирир. Эмир беринъиз, къалгъаныны мен озюм беджеририм.

Падиша эмир бере, везир исе бу эмирни Матюв огълангъа бильдире, эгер учь кунь ичинде Памукъ къызны тапып кетирмесе, башы кесиледжегини айта.

Матюв огълан не япаджагъыны бильмей ве кене атындан акъыл сорай.

– Ана, озь акъылы етмесе де, сёз динълемегеннинъ алы бойле олур, – дей ат. – Олды-оладжакъ, юрь, Памукъ къызнынъ сарайына кетейик, амма акъылдан чыкъарма, анда баргъан адамларнынъ эписи янып-куйип къала.

Ат ве Матюв огълан ёлгъа чыкъалар. Денъиз кенарына барып еткен сонъ, ат авелене ве денъиз-дерья бойлап, Памукъ къызнынъ сарайына догъру ёл ала. Азмы кетелер, чокъмы кетелер, аймы кетелер, йылмы кетелер, куньлерден биринде денъиз ортасында акъ бир сарай корелер.

Ат, Матюв огъланны тенбиелеп:

– Сарайнынъ эки къапусы бар, биз йылдырым тезлигинен бир къапудан кирип, экинджисинден чыкъмакъ керекмиз. Сакът ол, агъыз ачып къалма, сарай ичинден учып кечкенде, Памукъ къызны сачларындан къапышла.

Олар, йылдырым тезлигинен сарай ичинден учып кечелер ве Матюв огълан Памукъ къызны алып чыкъа. Сарай ичинде пуськюрген алевден онынъ ялынъыз урбалары ве атнынъ ялынлары куе.

Матюв огълан къызгъа бакъа, къыз да бу яшнынъ джесюрлигине шашып, козьлерини онъа тиклеп къала. Бу къыз, памукъ киби, ап-акъ ве бир ютум сув киби дюльбер экен.

Падишалыкъкъа якъынлашкъанда Памукъ къыз:

– Я мени не япаджакъсынъ? – деп сорай.

Матюв огълан оны падишага алып бараджагъыны айта. Памукъ къыз бу огъланнынъ сафдиллигине шашып:

– Сен пек матюв бир яш экенсинъ де! Мени падишагъа бергенджек, озюнъе алсанъ олмаймы? – дей.

Олар чёль ичинде токъталып, чадыр къуралар ве бирге яшамагъа башлайлар.

Везир, Матюв огълан Памукъ къызны алып кельгенини ве чёль ичинде яшаганларыны эшитип, озю сюрип келе ве:

– Памукъ къызны неге чёль ичинде тутасынъ, не ичюн сарайгъа алып бармайсынъ? – деп яйгъара къопара.

Везирнинъ суаллерине, Матюв огълан ерине, Памукъ къызнынъ озю джевап бере:

– Падишагъа айтынъыз, о гъайрыдан йигирми беш яшына кельсин де, сонъ мен онъа къоджагъа чыкъарым.

Бу хаберни эшиткен падиша ачувындан ап-акъ кесиле ве джеми-джемаатны топлап:

– Киши яшарткъан илядж бильмейсинъизми? – деп сорай. Бильген адам тапылмай. Бу вакъыт везир, озюнинъ акъылданелигинен къопайып:

– Меним киби акъыллы бир везиринъиз олгъанда, бу ахмакъларнен акъыл танышып отургъанынъыз не? – дей. – Зан этем ки, Памукъ къызны тапып кетирген адам, сизге яшлыгъынъызны къайтараджакъ иляджны да тапып кетирир. Эмир беринъиз, къалгъаныны мен озюм беджеририм.

Падиша эмир бере, везир исе бу эмирни Матюв огълангъа бильдире, эгер учь кунь ичинде бу иляджны тапып кетирмесе, башы кесиледжегини айта.

Матюв огълан не япаджагъыны бильмей къала ве кене атындан акъыл сорай.

– Ана, беляларнынъ сонъу етти, – деп къувана ат. – Бу кересинде мен санъа джан-гонъюльнен ярдым этерим. Бунынъ ичюн Къарадагънынъ тёпесине чыкъмакъ керек. Анда къыркъ бие бар. Бу биелерни сагъмакъ, сютюнде ювунмакъ керек. Яшармакъ иляджы иште будыр.

Матюв огълан атына мине, йылдызларгъа котериле ве Къарадагънынъ тёпесине барып тюше. Бакъсалар не корьсинлер, къыркъ дане бие бир ерге топлангъан, отлана юрелер. Къыркъ бириндижи бие оларнынъ башы олып, къаравлап тура.

– Биелернинъ башы бизни якъын биле къоймаз, – дей ат. – Сен анавы сазлыкъ янында терен бир чукъур къаз. Чукъурнынъ тюбюне мен ятарым. Сен шу ерде отлап тургъан сувсыгъырларындан къыркъ данесини сойып, терилеринен меним устюми орьт. Биелернинъ башы меним мында

олгъанымны дуяр ве мени тишлейджек олып терилерни тишлер. Бу вакъыт биелернинъ эписи бизимки олур.

Шай да япалар ве биелерни Къарадагъдан тюшюрип, падишанынъ сарайына алып баралар. Чоюндаки сют шапырыпкёпюре башлагъан сонъ, Матюв огълан падишагъа:

– Падишам, чоюнгъа тюшюнъиз, сизни яшартаджакъ бу сюттир, – дей. Падиша тюшеджек ола амма, джесарет эталмай, башта Матюв огъланнынъ тюшмесини эмир эте. Ат, Матюв огъланнынъ къулагъына:

– Къоркъма, тюш! – дей.

Матюв огълан артыны-огюни тюшюнмеден, озюни къайнап тургъан сютнинъ ичине ташлай. Ат, якъын келип, бутюн кучюнен уфюрмеге башлай. Сют сува ве Матюв огълан ап-акъ ве яп-яш бир йи-итке чевирилип, ич бир зарарсыз сют ичинден чыкъа. Буны корьген падиша, яшараджагъына къуванып, аман озюни сют ичине ата. Ата амма, оджакъта алевленип янмакъта олгъан атеш сютни кене шапырта-копюрте ве падиша сют ичинде бурюшип, пишип къала.

Ат, Матюв огълангъа:

– Мин сыртыма! – дей де, оны шу ерден алып къача. Чёль ичинден кечкенде, Памукъ къыз да аткъа мине. Пешлеринден падиша аскерлери къува. Къува амма, о атнынъ артындан ким етер?

Матюв огълан Памукъ къызны озь падишалыгъына алып келе. Бабасына исе бир авуч топракъ – козь иляджы бере. Падиша оны козьлерине сюрткенинен, эр шейни корип башлай ве къувангъанындан Матюв огъланны озь тахтына отурта.

Матюв падиша ола, той-дюгюн яптыра.

Торгъай тобугъындан,
Бакъа кишенлигинден,
Пире майындан аш пишире,
Мусафирлер ашкъа шише.